

Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Гриценко А. П.

**Методика інноваційного
викладання історичних дисциплін
у закладах вищої освіти**

м. Глухів 2022

УДК: 378.016:94](07)

М 54

*Рекомендовано до друку і розповсюдження вченою радою
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра
Довженка (протокол № 12 від 29 червня 2022 року)*

Рецензенти:

Коренева І. М., доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Панасенко Е. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах
М 54 вищої освіти: навчально-методичний посібник / Автор-укладач:
А. П. Гриценко. Глухів, 2022. 276 с.

ISBN 978-966-376-090-2

У навчально-методичному посібникові укладено курс лекцій з навчальної дисципліни «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», в якому подано програму курсу, тексти лекцій, плани семінарських занять, словник термінів, запитання для самопідготовки та самоконтролю. Особливу увагу зосереджено на якісному опануванні навчальної дисципліни аспірантами спеціальності 032 Історія та археологія завдяки детальному аналізу прийомів освітньої діяльності на заняттях у закладах вищої освіти, методичним умовам їх якісного уведення до освітнього процесу.

Посібник призначено для здобувачів вищої освіти за освітньою програмою спеціальностей 032 Історія та археологія та 014 Середня освіта (Історія), науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти тощо.

УДК: 378.016:94](07)

ISBN 978-966-376-090-2

© Гриценко А. П., 2022

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2022

Зміст

ВСТУП.....	4
КУРС ЛЕКЦІЙ.....	12
Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу в закладах вищої освіти	12
Лекція 1. Вступ до курсу. Дидактичні основи фахової підготовки спеціалістів вищої школи	12
Лекція 2. Організація освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальності 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)»	36
Лекція 3. Організація кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти	66
Змістовий модуль II. Форми, види, методи і засоби інноваційного навчання дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (історія)» у закладах вищої освіти. Організація та методика проведення наукових досліджень	83
Лекція 4. Методичні основи традиційного та інноваційного викладання дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)» в закладах вищої освіти	85
Лекція 5. Форми здобуття освіти та організації освітнього процесу в закладах вищої освіти	109
Лекція 6. Основні види навчальних занять у закладах вищої освіти	136
Лекція 7. Основні форми контрольних заходів та оцінювання знань здобувачів вищої освіти	173
Лекція 8. Система організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, види кваліфікаційних робіт та їх виконання	199
Перелік джерел та посилань, що використовувалися під час укладання посібника	218
Зміст семінарських (практичних) занять	229
Зміст самостійної роботи	232
Питання для самопідготовки та самоконтролю	235
Термінологічний словник.....	241
Критерії оцінювання та засоби діагностики	259
Інформаційне забезпечення. Рекомендовані джерела, інформаційні ресурси та література	263

ВСТУП

Вивчення курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» дозволяє майбутнім докторам філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти оволодіти цілісну та логічно-послідовну систему знань про дидактику підготовки кадрів у закладах вищої освіти, розкрити концепцію, основи теорії, методики та методології викладання навчальних дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у системі вищої освіти.

Предметом вивчення курсу є система навчання історії та археології, що містить взаємопов'язані компоненти (зміст, організацію, результати навчання тощо), а також закономірні зовнішні та внутрішні зв'язки цієї системи, які обумовлюють її функціонування.

Місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівців: освітній компонент «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» належить до циклу дисциплін професійної підготовки аспіранта, форма контролю – залік у II семестрі. Навчальним планом передбачено опанування здобувачами вищої освіти 8 лекцій та 9 семінарських занять (34 години), а загалом 90 годин (включно з 56 годинами самостійної роботи аспірантів). «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» тісно пов'язана з навчальними дисциплінами «Міждисциплінарні підходи в сучасній історичній науці», «Біографістика в історичному дослідженні», «Історична антропологія», «Історична урбаністика», обома практиками.

Мета вивчення курсу: підготовка майбутніх докторів філософії до здійснення професійної діяльності з організації навчання історії та суміжних дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія в закладах вищої освіти з дотриманням сучасних дидактичних принципів, надання базових теоретичних знань, практичних умінь та навичок, що становлять основу фахової підготовки майбутніх

викладачів. Вивчення цього курсу дозволяє майбутнім науково-педагогічним працівникам отримати цілісну та логічно-послідовну систему знань про особливості організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, розкрити основні підходи до методики інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у системі вищої педагогічної освіти.

Завдання курсу:

- вивчення закономірностей організації освітнього процесу з інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія ;

- визначення переліку традиційних та інноваційних методів і прийомів проведення занять спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО;

- удосконалення прийомів активізації розумової діяльності здобувачів вищої освіти;

- оволодіння майбутніми науково-педагогічними працівниками прийомам самостійної роботи з історичними відомостями та умінь для організації освітнього процесу в процесі викладання навчальних дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія ;

Попередні компетентності, необхідні для вивчення освітнього компонента: освітній процес у рамках дисципліни «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» орієнтований на підготовку аспірантів, що мають ступінь спеціаліста (магістра) і вивчали базові курси з методики викладання історії.

Навчально-методичний посібник містить структуру навчальної дисципліни, програму курсу, тексти лекцій, плани семінарських занять, термінологічний словник, запитання для самопідготовки та самоконтролю. Він стане в нагоді для якісного опанування навчальної дисципліни аспірантами спеціальності 032 Історія та археологія . Від так, за період навчання здобувачі вищої освіти зможуть оволодіти знаннями теоретичних основ методики та вміти використовувати методи та

прийоми практичної роботи для вирішення прикладних завдань у процесі власної практичної діяльності.

У поданих текстах лекцій міститься не лише теоретичний матеріал, а також приділяється увага детальному аналізу прийомів освітньої діяльності на заняттях у закладах вищої освіти, методичним умовам їх якісного уведення до освітнього процесу.

Проблематика семінарських занять передбачає практичну підготовку аспірантів до педагогічної діяльності. Для цього майбутні науково-педагогічні працівники мають змоделювати, організувати та провести пробні заняття у закладах вищої освіти з подальшим їх удосконаленням під час проходження освітнього компоненту «Педагогічна практика у закладах вищої освіти».

Питання, запропоновані для самостійної роботи здобувачів вищої освіти, доповнюють та поглиблюють зміст означених проблем, що розглядаються у ході лекційних та семінарських занять. Під час вивчення цього курсу аспіранти мають отримати теоретичні знання та практичні навички у процесі формування професійної компетентності з методики викладання навчальних дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія.

Структура залікових кредитів навчальної дисципліни

(2-й семестр)

Назва теми	Кількість годин, відведених на:			
	Аудиторні заняття		Самостійна робота аспірантів (CPA)	Індивідуальна робота (CPA)
	лекції	практичні (семінарські)		
Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу в закладах вищої освіти				
Тема 1. Вступ до курсу. Дидактичні основи фахової підготовки спеціалістів вищої школи	2		4/8*	
Тема 2. Організація освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальності 032 Історія та археологія та 014 «Середня освіта (Історія)»	2		4/10*	
Тема 3. Організація кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти	2/1* ¹	2	4/8*	

¹ * – для аспірантів заочної (дистанційної) форми навчання

Змістовий модуль II.

Форми, види, методи і засоби інноваційного навчання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у закладах вищої освіти.

Організація та методика проведення наукових досліджень

Тема 4. Методичні основи традиційного та інноваційного викладання дисциплін спеціальності історії та археології в закладах вищої освіти	2	1*	8/10*	
Тема 5. Форми здобуття освіти та організації освітнього процесу в закладах вищої освіти	2	4/1*	10/12*	
Тема 6. Основні види навчальних занять у закладах вищої освіти	2	2	6/12*	
Тема 7. Основні форми контрольних заходів та оцінювання знань здобувачів вищої освіти	2	4	6/12*	
Тема 8. Система організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, види кваліфікаційних робіт та їх виконання	2/1*	6	14/14*	
Разом за II семестр	16/2*	18/2*	56/86*	

Зміст лекційного курсу

№ тем и	Перелік тем лекцій, їх анотації	Кількість годин	
		ден на	заоч на
Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу в ЗВО			
1.	<p>Лекція 1. Вступ до курсу. Дидактичні основи фахової підготовки спеціалістів вищої школи</p> <p>Предмет і завдання курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», його місце в системі фахової підготовки історика та археолога.</p> <p>Термінологічний апарат. Огляд джерел, наукової і навчально-методичної літератури.</p> <p>Професійна діяльність педагога з організації освітнього процесу в закладах вищої освіти.</p> <p>Структура вищої освіти України, рівні фахової підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти.</p>	2	
2.	<p>Лекція 2. Організація освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальності 032 Історія та археологія та 014 «Середня освіта (Історія)»</p> <p>Навчально-методичний комплекс за спеціальністю 032 Історія та археологія та 014 «Середня освіта (Історія)». Стандарт вищої освіти. Професійні стандарти: на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Освітня програма. Навчальний план та його складові. Робоча програма навчальної дисципліни.</p> <p>Навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти.</p> <p>Організація праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників ЗВО.</p> <p>Роль кафедри в організації освітнього процесу в ЗВО.</p>	2	
3.	<p>Лекція 3. Організація кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти</p> <p>Особливості кредитної трансферно-накопичувальної</p>	2	1

	<p>системи у закладах вищої освіти.</p> <p>Принципи модульного навчання.</p> <p>Методика побудови модульних програм. Формування змісту модулів. Створення умов для організації кредитно-модульного навчання.</p> <p>Положення про модульно-рейтингову технологію навчання. Кредитно-модульна технологія навчання.</p>		
<p>Змістовий модуль II.</p> <p>Форми, види, методи і засоби традиційного та інноваційного навчання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у закладах вищої освіти.</p> <p>Організація та методика проведення наукових досліджень</p>			
4.	<p>Лекція 4. Методичні основи традиційного інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО</p> <p>Особливості класифікації методів навчання.</p> <p>Традиційні методи навчання дисциплін спеціальності історії та археології.</p> <p>Інноваційні методи та технології. Інтерактивне навчання історії.</p> <p>Методи наукових досліджень.</p>	2	
5	<p>Лекція 5. Форми здобуття освіти та організації освітнього процесу в закладах вищої освіти</p> <p>Багатоманітність форм здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі.</p> <p>Поняття про основні види навчальних занять у закладах вищої освіти.</p> <p>Особливості самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Види самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Комп'ютерний супровід самостійної роботи здобувачів вищої освіти в умовах інформатизації суспільства. Передумови забезпечення ефективності самостійної роботи студентів (СРС).</p> <p>Організація практичної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО.</p>	2	
6.	<p>Лекція 6. Основні види навчальних занять у закладах вищої освіти</p> <p>Методика підготовки і проведення сучасної лекції.</p> <p>Особливості сучасних практичних та індивідуальних занять. Лабораторне заняття: методика підготовки та</p>	2	

	<p>проведення. Практичне заняття: методика підготовки та проведення. Семінарське заняття: методика підготовки та проведення. Особливості індивідуального заняття у ЗВО.</p> <p>Можливості консультації здобувачів вищої освіти для організації освітнього процесу у ЗВО.</p>		
7.	<p>Лекція 7. Основні форми контрольних заходів та оцінювання знань здобувачів вищої освіти</p> <p>Контрольні заходи у закладах вищої освіти: завдання, функції та види контролю.</p> <p>Форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.</p> <p>Загальні критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на екзамені.</p> <p>Організація проведення атестації здобувачів вищої освіти.</p>	2	
8.	<p>Лекція 8. Система організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, види кваліфікаційних робіт та їх виконання</p> <p>Організація науково-дослідної інноваційної роботи здобувачів вищої освіти.</p> <p>Види наукових студентських робіт та їх виконання.</p> <p>Дотримання здобувачами вищої освіти академічної доброчесності при написанні кваліфікаційних робіт.</p> <p>Організація захисту курсових та кваліфікаційних робіт.</p>	2	1
Разом за II семестр		16	2

КУРС ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу в закладах вищої освіти

ЛЕКЦІЯ 1.

ВСТУП ДО КУРСУ. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

План лекції:

- 1.1. Предмет і завдання курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», його місце в системі фахової підготовки історика та археолога.
- 1.2. Термінологічний апарат. Огляд джерел, наукової і навчально-методичної літератури.
- 1.3. Професійна діяльність педагога з організації освітнього процесу в закладах вищої освіти.
- 1.4. Структура вищої освіти України, рівні фахової підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про методику викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія в закладах вищої освіти як науково-педагогічну дисципліну, а також про предмет і завдання курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», його місце в системі фахової підготовки історика; удосконалити термінологічний апарат та здійснити огляд джерел, наукової і навчально-методичної літератури; ознайомити з особливостями професійної діяльності педагога з організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, а також із структурою

вищої освіти України, рівнями фахової підготовки спеціалістів у система вищої освіти.

Основні поняття теми: метод і методика викладання, об'єкт, предмет методики, компоненти освітнього процесу, дисциплін спеціальності історії та археології, заклади вищої освіти, цілі навчання, зміст шкільної історичної освіти, організація (технологія) викладання, професійна педагогічна діяльність викладача, пізнавальні можливості здобувачів вищої освіти, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення, педагогічний професіоналізм викладача, професійно-педагогічне спілкування.

1.1. Предмет і завдання курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», його місце в системі фахової підготовки історика та археолога.

У сучасних умовах реформування системи освіти України набула актуальності проблема інтенсифікації професійної підготовки фахівців. Її розв'язання полягає у відродженні українським суспільством національної ідеї, відкритості зарубіжному досвіду, утіленні перспективних технологій розвитку, навчання, викладання у закладах вищої освіти (далі – ЗВО). У цьому процесі особливої актуальності та визначального значення набувають методика, методи, технології та техніки викладання дисциплін у ЗВО.

Місце дисципліни в програмі навчання. Вивчення курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» (далі - МІВІВ) дозволяє майбутнім докторам філософії отримати цілісну та логічно-послідовну систему знань про дидактику підготовки фахівців у закладах вищої освіти, розкрити концепцію, основи теорії, методики та методології викладання

дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія в системі вищої освіти.

Методика викладання історії (від лат. «metadas» – шлях дослідження, або спосіб пізнання) – це одна з галузей педагогічної науки, що вивчає процес викладання історії, зокрема, у закладах вищої освіти, з метою використання закономірностей цього процесу для подальшого підвищення ефективності процесу викладання історії для формування професійної компетентності майбутніх викладачів спеціальності 032 Історія та археологія. Відповідно, це також, дисципліна, що вивчає оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів і засобів навчання, виховання і розвитку особистості, які застосовуються для організації освітнього процесу.

Предметом вивчення курсу є певна система процесу навчання історичних дисциплін, що містить взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти (цілі, зміст, організацію, діяльність учасників освітнього процесу, результати навчання тощо), а також закономірні зовнішні і внутрішні зв'язки цієї системи, які обумовлюють її функціонування з метою формування на основі вікових та індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти соціально активної, різнобічно творчої особистості з науковим гуманістичним світоглядом.

В умовах неухильного оновлення системи освіти та її інформатизації, підготовки конкурентоздатного випускника, окрім організації традиційного викладання історичних дисциплін нагальною стає потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення здобувачів вищої освіти, формування їх комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі, як першооснови інноваційного викладання.

Місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівців: дисципліна належить до циклу дисциплін професійної підготовки аспірантів, форма контролю – залік у II семестрі. «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» тісно пов'язана з дисциплінами «Міждисциплінарні підходи в

сучасній історичній науці», «Біографістика в історичному дослідженні», «Історична антропологія», «Історична урбаністика», обидвома практиками.

Курс «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» забезпечує засвоєння здобувачами вищої освіти основних принципів, методів, форм організації, технологій виховної, навчальної, організаційної діяльності викладача у системі вищої освіти.

Мета вивчення курсу: підготовка майбутніх докторів філософії до здійснення професійної діяльності з організації навчання історії та суміжних дисциплін у закладах вищої освіти з дотриманням сучасних дидактичних принципів, надання базових теоретичних знань, практичних вмінь та навичок, що становлять основу фахової підготовки майбутніх викладачів. Вивчення цього курсу дозволяє майбутнім докторам філософії отримати цілісну та логічно-послідовну систему знань про особливості організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, розкрити основні підходи до методики інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія в системі вищої педагогічної освіти.

Завдання курсу:

- вивчення закономірностей організації інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія;
- ознайомлення із переліком традиційних та інноваційних методів, форм і прийомів проведення занять спеціальності 032 Історія та археологія в закладах вищої освіти;
- опанування прийомів активізації розумової діяльності здобувачів вищої освіти;
- удосконалення в майбутніх науково-педагогічних працівників прийомів самостійної роботи з історичними відомостями та умінь для організації освітнього процесу у процесі викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія;

Програмою передбачено проведення лекційних та семінарських занять з виконання здобувачами вищої освіти конкретних завдань з відповідних тем навчальної дисципліни.

Зміст дисципліни включає:

- 1) теоретичні засади методики викладання у ЗВО;
- 2) специфіку методів інноваційного викладання у структурі процесу навчання у вищій школі;
- 3) психолого-педагогічні умови впровадження новітніх освітніх технологій викладання у вищій школі;
- 4) методичні основи викладання у закладах вищої освіти;
- 5) методологічні основи викладання у вищій школі;
- 6) дидактичні основи управління навчально-творчою діяльністю майбутніх докторів філософії.

Це відповідає двом змістовим модулям дисципліни, а, від так, її базові блоки створюють єдину модульну систему.

У результаті успішного засвоєння навчальної дисципліни «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» у здобувачів вищої освіти має бути сформовано ряд **навчальних компетентностей**. Серед них виокремимо такі:

Загальні компетентності:

Сформованість системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору; здатність до абстрактного та критичного мислення, аналізу та синтезу інформації.

Здатність до професійно-педагогічної комунікації, налагодження й підтримки контактів з учасниками наукового дискурсу незалежно від їхніх національних, гендерних, вікових ознак, до вільного обговорення професійних, комунікативних проблем в усному та писемному форматах наукового мовлення.

Здатність генерувати нові ідеї (креативність), виявляти ініціативу (лідерство та підприємливість), ефективно діяти в команді.

Фахові компетентності:

Здатність до використання персоніфікованого підходу історичного дослідження, всебічної характеристики історичних постатей, повсякденного життя інтелігенції, розкриття внутрішніх мотивів дій, створення політичних та історичних портретів, а також методики інноваційного викладання.

Здатність до організації якісного освітнього процесу та співпраці під час організації наукових досліджень у галузі історії та археології.

Здатність удосконалювати чинні та розробляти й реалізовувати нові навчальні програми; здійснювати керівництво науково-дослідницькою діяльністю здобувачів освіти.

Здатність до здійснення наукової та науково-педагогічної діяльності у сфері історії та археології в науково-дослідних установах та закладах вищої освіти.

Здатність до професійного розвитку та самоорганізації, проектування власної кар'єри та готовності до постійного підвищення професійної кваліфікації.

Серед **програмних результатів навчання** виокремимо такі:

Знання:

Знати, розуміти й усвідомлювати методологічні функції філософії освіти, основні парадигми, закономірності й загальні тенденції розвитку освіти.

Знати законодавчі акти, що регулюють наукову політику в галузі гуманітарних наук на міжнародному, міждержавному, державному та регіональному рівнях.

Знати сучасні методи проведення археологічних та історичних досліджень для їх успішної організації з історичної урбаністики, актуальних питань історії вітчизняної науки і техніки, повсякденного життя інтелігенції, типології диктаторських режимів із використанням методологічного інструментарію інших гуманітарних наук.

Знати закономірності й принципи, сучасні підходи, методи та засоби планування, організації освітнього процесу в закладах вищої освіти.

Знати та розуміти основні теоретичні поняття в галузі цифрових технологій, методики та алгоритми оброблення великих масивів історичних даних за допомогою цифрових технологій.

Уміння / Навички:

Здійснювати порівняльно-педагогічний аналіз моделей розвитку світових систем освіти.

Здійснювати викладацьку діяльність у закладах вищої освіти з урахуванням сучасного стану наукових знань, організовувати групову та індивідуальну роботу здобувачів освіти, застосовувати навички з організації і проведення різних ділових ігор, дискусій, тренінгів, творчих семінарів.

Автономія і відповідальність:

Здатність до пошуку і впровадження прогресивних ідей, практик у професійній та науковій діяльності.

Після засвоєння матеріалу навчальної дисципліни майбутні доктори філософії мають оволодіти знаннями та вміннями, які безпосередньо пов'язані з ефективним розв'язанням актуальних проблем викладацької діяльності.

Дисципліна «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти» (далі – МВІД) пов'язана з багатьма навчальними дисциплінами: філософією, педагогікою, психологією, соціологією, історією, етикою, естетикою, анатомією і фізіологією людини, кібернетикою тощо. Міжпредметні зв'язки МВІД з іншими науками дають змогу глибше пізнати психологічні факти, явища і процеси.

Головні джерела підготовки програми з навчальної дисципліни – монографічна література, праці дослідників з педагогіки, психології, соціології, філософії, підручники та посібники з педагогіки, психології, методики викладання, енциклопедичні видання та журнальні статті.

Система контролю знань та умови складання комплексного підсумкового модулю. Навчальна дисципліна «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої

освіти» оцінюється за модульно-рейтинговою системою. Вона складається з двох змістових модулів. Результати навчальної діяльності здобувачів вищої освіти оцінюються традиційно за 100-бальною шкалою, з одночасними виставленням оцінки ECTS, національної оцінки та середньозваженого бала, що формує інтервальну шкалу. Поточний контроль здійснюється у таких формах: усний контроль (бесіда, захист проєктів, доповідь, повідомлення, коментар опорного конспекту тощо); письмовий контроль (самостійна робота за варіантами, виконання різнорівневих завдань, робота з таблицями, складання схем, виконання різнорівневих вправ тощо); тестовий контроль (закриті, відкриті, ілюстровані на зіставлення, встановлення послідовності, пошук помилки, тести-задачі тощо); самоконтроль та взаємоконтроль. Підсумковий контроль відбувається у формі заліку. Система оцінювання ґрунтується на принципах академічної доброчесності та прозорості.

1.2. Термінологічний апарат. Огляд джерел, наукової і навчально-методичної літератури.

Для кращого розуміння будь-якої галузі наук, чи навчальної дисципліни, опрацювання її складових та, зокрема, вузлових тем, важливим є знайомство з основним термінологічним апаратом. Від так, важливим є уміння тлумачити основні терміни навчального курсу, зокрема, «Методики інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», тобто, розуміти визначення основних понять.

Вивченням термінів та терміносистем займається наука термінознавство. Предметом її є вивчення спеціальної лексики з точки зору її типології, походження, форми, значення і функціонування, а також використання, упорядкування і творення. Визначається теоретичне та прикладне термінознавство. У випадку знайомства з основним термінологічним апаратом навчального курсу є знайомство із спеціальною лексикою, адже, галузеве термінознавство займається

вивченням спеціальної лексики і понять, які належать до окремих областей знань конкретних мов. Важливим завданням для здобувачів вищої освіти слід відзначити проведення порівняльних досліджень з визначенням особливостей окремих термінологій з метою визначення спільних рис та відмінностей окремих терміносистем.

Опираючись на принципи науки «термінографії», що займається складанням словників спеціальної лексики, для кращого опанування здобувачами вищої освіти основних принципів організації освітнього процесу у вищій школі загалом та, зокрема, курсу «Методики інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти», нами було підготовлено термінологічний словник (див. далі) до навчальної дисципліни, де в алфавітному порядку представлено визначення основних термінів, опанування яких сприяє якісному вивченню аспектів організації освітнього процесу в системі вищої освіти. Крім того, питанню розкриття термінологічних понять, приділено багато уваги в ході опанування лекційного курсу та під час розгляду питань навчального курсу в ході навчальної діяльності здобувачів освіти на семінарських заняттях.

1. 3. Професійна діяльність педагога з організації освітнього процесу в закладах вищої освіти.

Професія викладача закладу вищої освіти – одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано науку і мистецтво. Ця професія споріднена з працею письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера і постановника (створення замислу і його реалізація), актора (в педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), педагога, психолога та науковця.

Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства.

Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна **система**, що містить п'ять структурних елементів: *суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання та засоби педагогічної комунікації*. Ці компоненти складають систему, бо жоден з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони знаходяться у прямій та зворотній взаємозалежності.

Отже, праця викладача закладу вищої освіти являє собою свідому, організовану діяльність з навчання, виховання і розвитку здобувачів вищої освіти. Вона є двобічною – **спеціальною** та **соціально-виховною**. **Спеціальна** характеристика викладацької діяльності відображає зв'язок із суспільним розподілом праці. **Соціально-виховний** аспект викладацької праці пов'язаний з ідеологічними принципами суспільства.

Професійна діяльність має свою специфіку, яка полягає, головним чином, у наступному:

1. У сукупності певних фізичних та інтелектуальних сил і здібностей педагога, завдяки яким він успішно здійснює доцільну діяльність з виховання і навчання здобувачів вищої освіти. Серед них найважливішими є організаторські здібності.

2. У своєрідності об'єкта педагогічної праці, який одночасно стає суб'єктом цієї діяльності. Активність здобувачів вищої освіти як суб'єктів педагогічної праці багато в чому визначається рівнем їх організаційних знань та вмінь.

3. У своєрідності засобів праці викладача, значна частина яких - духовні.

4. У специфіці взаємозв'язку між трьома підсистемами (сукупність інтелектуальних і фізичних сил педагога, сукупність певних даних об'єкта праці і сукупність засобів та структури діяльності).

Таким чином, **праця викладача закладу вищої освіти** – це *висококваліфікована розумова праця з освітньої підготовки фахівців вищої кваліфікації, інтелектуальної еліти суспільства, української*

інтелігенції. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого і мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності.

Викладач закладу вищої освіти виконує такі функції:

- *організаторську* (керівник, провідник у лабіринті знань, умінь, навичок);
- *інформаційну* (носії найновішої інформації);
- *трансформаційну* (перетворення суспільно значущого змісту знань на акт індивідуального пізнання);
- *орієнтовно-регулятивну* (структура знань педагога визначає структуру знань здобувачів вищої освіти);
- *мобілізуючу* (переведення об'єкта виховання у суб'єкт, самовиховання, саморозвитку, самоутвердження).

Конкретний зміст праці, права та обов'язки професора, доцента, викладача закладу вищої освіти визначає статут відповідного закладу освіти.

Основними напрямками діяльності викладача закладу вищої освіти є навчально-педагогічна, навчально-методична, організаційна, виховна, науково-дослідна.

Визначальним і найбільшим за об'ємом компонентом праці викладача є **навчально-педагогічна діяльність**. За своїм змістом **навчальна робота** у закладі вищої освіти – *це частина цілеспрямованої трудової діяльності з підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, що включає види конкретних робіт, визначених структурою навчального плану спеціальності.*

Таких видів робіт налічується більше сорока. Навчально-педагогічна діяльність спрямована на організацію освітнього процесу у закладах вищої освіти у відповідності з вимогами суспільства. Для освітнього процесу у закладах вищої освіти є характерним є органічне поєднання *навчального і науково-дослідного аспектів, підвищення активності і самостійної роботи здобувачів вищої освіти.*

У педагогічній діяльності поєднується *теоретична* складова, пов'язана з розкриттям нових закономірностей, сутності науки, а

також *практична*, спрямована на перетворення конкретних ситуацій, на розв'язання системи педагогічних завдань. Викладач визначає мету та задачі навчання з конкретного навчального предмету у взаємозв'язку з іншими предметами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, форми контролю; формує творчі колективи навчальних груп; здійснює виховання здобувачів вищої освіти і формує потребу в самовихованні.

Основними видами цієї діяльності є читання лекцій, проведення лабораторних, практичних, семінарських, розрахунково-графічних робіт, консультацій, заліків, екзаменів, рецензування і прийом захисту курсових, бакалаврських, магістерських робіт і проєктів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою здобувачів вищої освіти, керівництво курсовими та кваліфікаційними роботами тощо.

З навчальною роботою тісно пов'язана **навчально-методична діяльність** з організації освітнього процесу, його забезпечення та удосконалення. У педагогічному університеті передбачається 29 конкретних видів навчально-методичної діяльності. В їх числі: *підготовка до лекційних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розробка, переробка і підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів та інших навчально-методичних матеріалів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт; поточна робота з підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури); вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування конспектів лекцій, збірників задач і лабораторних практикумів; складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розробка графіків самостійної роботи здобувачів вищої освіти; взаємовідвідування тощо.*

Робочий день викладача поділяється на дві частини: проведення усіх вищеназваних видів робіт і підготовка до їх проведення. Таким чином, зміст навчально-методичної роботи знаходиться у

безпосередньому зв'язку з навчальною роботою, її об'ємом і структурою. Введення комп'ютерів допомагає у розробці методики використання програмованого навчання, створення карток для програмованого контролю, розробки методики використання ТЗН тощо

Праця викладача закладу вищої освіти обов'язково передбачає **організаційно-методичну роботу**, основними видами якої є робота у *підготовчому відділенні, робота з профорієнтації, організація педагогічних практик, робота у приймальній комісії, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету (навчально-наукового інституту), ради ЗВО, методична робота на допомогу вчителям, робота з підготовки науково-методичних семінарів, науково-практичних конференцій* тощо.

Органічною частиною викладацької діяльності є робота з **виховання здобувачів вищої освіти**. Вона передбачає *перевірку конспектів, колоквіуми, співбесіди, роботу куратора, керівника клубів, виховну роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій* тощо. За всі види роботи викладач звітується на засіданні кафедри, ради факультету, ректораті.

Обов'язковим елементом у роботі викладача ЗВО є **науково-дослідна робота**, що включає такі види: *виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, написання і видання підручників, посібників, монографій, фахових наукових статей і тез, доповідей на конференціях; редагування підручників, їх рецензування, написання відзивів на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою здобувачів вищої освіти; участь у наукових радах* тощо.

Професійна діяльність викладача закладу вищої освіти – це *особливий різновид творчої інтелектуальної праці*. Творчість викладача полягає, насамперед, у доборі методів і розробленні технологій реалізації мети і завдань, поставлених державою перед вищою освітою: *забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; озброєння майбутніх спеціалістів фундаментальними знаннями; привчання здобувачів вищої освіти до самостійного*

отримання максимальних відомостей за короткий час і розвитку творчого мислення; озброєння уміннями наукового дослідження; виховання різнобічної, досвідченої і культурної людини.

Своєрідним відображенням діяльності педагогічних систем є психологічна структура діяльності педагога. Психологічна структура діяльності – це взаємозв'язок, система і послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних задач. У ній Н. В. Кузьміна виділяє конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний, функціональні компоненти.

Гностичний компонент є своєрідним стрижнем усіх вищеназваних компонентів. Він включає вивчення: 1) змісту і способів впливу на здобувачів вищої освіти; 2) вікових та індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти; 3) особливостей навчально-виховного процесу і результатів власної діяльності, її переваг і недоліків.

Конструктивний компонент виявляється у доборі та композиції навчальної інформації, проектуванні власної діяльності і діяльності здобувачів вищої освіти із засвоєння навчальних відомостей.

У науковому пошуку - це вміння чітко сформулювати мету, проблему, гіпотезу, задачі дослідження, знаходити найбільш ефективні методи вивчення явищ та аналізу даних, добирати інформаційний матеріал для наукового пошуку, передбачати і попередньо оцінювати результати дослідження тощо.

Організаційний компонент передбачає організацію: 1) інформації в процесі її повідомлення здобувачів вищої освіти; 2) різних видів діяльності здобувачів вищої освіти таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; 3) власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі здобувачами вищої освіти.

Основною функцією організаторської діяльності є інтеграція, яка включає: облік, контроль, перевірку виконання, встановлення індивідуальної відповідальності.

Комунікативний компонент включає: 1) встановлення педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (на основі знання моральної, інтелектуальної і політичної зверхності в ролі керівника і організатора - "взаємини по горизонталі"; 2) установка правильних взаємин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість - "взаємини по вертикалі") і партнерів по діяльності; 3) співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, що ставиться до керівника як громадянина своєї держави.

Психологічна структура компонентів діяльності викладача є динамічною і поступово змінюється з оволодінням **майстерністю**.

Педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога. Її складовими є гуманістичне спрямування, теоретичні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

Педагогічний професіоналізм викладача закладу вищої освіти.

В структурі професійної педагогічної діяльності можна виділити три складових компонента: *професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення.*

Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом. Важливими особливостями професіоналізму знань є:

- комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції;
- особистісна забарвленість, тобто знання, "пропущені" через власну позицію;
- формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм знань – це готовність і вміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують здобувачів вищої освіти не тільки знання, але й сама особистість викладача. Викладач повинен розуміти, пам'ятати, що ефективність спільної діяльності педагога та здобувачів вищої освіти в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними.

Професійно-педагогічне спілкування – це система прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін даними, пізнання один одного, організація діяльності і стимулювання діяльності вихованців, організація і корекція взаємин у колективі вихованців, обмін ролями, співпереживання і створення умов для самоствердження особистості вихованця.

Педагогічно грамотне спілкування знімає у вихованців негативну емоційну напругу (страх, невпевненість); воно має викликати радість, бажання спільної діяльності. Оптимальне педагогічне спілкування - це спілкування, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації здобувачів вищої освіти, творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, попереджує створення психологічних бар'єрів, дозволяє максимально використовувати в освітньому процесі особистісні та професійні якості викладача.

Серед викладачів можна виділити притаманні ним **рівні спілкування:**

Примітивний - в основу ставлення до здобувачів вищої освіти покладено примітивні правила і реакції поведінки - амбіції, самовдоволення, зловтіха. Викладач демонструє свою зверхність. Здобувач вищої освіти для викладача виступає засобом досягнення мети.

Маніпулятивний - взаємини зі здобувачами вищої освіти будуються на грі, суть якої полягає у бажанні будь-що виграти, використовуючи різні прийоми, лестоці. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції. Він заляканий, інфантильний.

Стандартизований - домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не зачіпаючи особистісного рівня, реалізується на рівні масок. Здобувач вищої освіти, самостійний об'єкт, відчуває байдужість викладача поза "маскою", і фактично залишається об'єктом маніпуляцій.

Діловий - орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики здобувачів вищої освіти лише в контексті ефективності діяльності. Викладач дотримується стандартів етикету, визнає за здобувачами вищої освіти право на самостійність. Здобувачі вищої освіти для викладача є значущим залежно від внеску у спільну діяльність. В особистісному житті здобувач вищої освіти залишається самостійним.

Особистісний - спілкування базується на глибокій зацікавленості до здобувачів вищої освіти, визнанні самостійності їх особистості. Викладач поважає здобувачів вищої освіти, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності, особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є авторитетом і найкращим посередником між ним і знаннями про навколишній світ, людей, себе.

Набуття викладачем *особистісного рівня спілкування* є необхідною умовою високої культури взаємодії педагога та здобувача вищої освіти. Такий рівень потребує від викладача великої самовіддачі і притаманне лише тим педагогам, для яких їх професія є покликанням.

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення **формувати людські стосунки із здобувачами вищої освіти і між ними**. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути **повага до особистості здобувачів вищої освіти і, водночас, максимальна вимогливість до них**.

Нормою професійної поведінки викладача є **педагогічний такт** – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, вміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу; почуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення; вміння керувати своїми почуттями, не втрачати самовладання, емоційна урівноваженість, у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, з чуйним людським ставленням до здобувачів вищої освіти; критичності і самокритичності в оцінці своєї праці та своїх вихованців, у нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, до бюрократизму і пихи; повазі в студентах особистості, розвитку їх людської гідності.

Педагогічний такт реалізується через мову. Викладач, незалежно від того, якого предмету він навчає здобувачів вищої освіти, має володіти усіма тонкощами мовленнєвої культури. Поняттям культури мовлення прийнято окреслювати передусім дотримання кожним мовцем правильної літературної вимови, правопису, лексичних і граматичних норм, усталеного в літературній мові наголошення слів. Мова є одним з елементів **педагогічної техніки**.

«Грамматика панує навіть над царями», - говорив французький письменник Жан Мольєр.

Поняття **«педагогічна техніка»** містить дві групи складових. Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою – технікою володіння своїм організмом, друга – з умінням впливати на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням. Складові першої та другої груп педагогічної техніки допомагають відобразити власну особистість викладача, рівень його педагогічної культури. Її засобами є здатність до перевтілення (артистизм, голос, міміка, пантоміміка, культура мовлення). У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Щодо професіоналізму **самовдосконалення**, то цей компонент професіоналізму передбачає:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструювання навчально-виховних відомостей та організації власних пошуків;

- по-друге, через самовиховання - особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Отже, **професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення** забезпечують розвиток цілісної системи - **професіоналізму діяльності педагога**. В педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача закладу вищої освіти свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

1. 4. Структура вищої освіти України, рівні фахової підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти.

Структура вищої освіти України перебуває в процесі постійного вдосконалення та відповідних змін. Все це відбувається у відповідності до норм вітчизняного законодавства, перш за все, регулюється Законом України «Про вищу освіту» від 28 вересня 2017 року № 1556-18. Законодавство України про вищу освіту базується на Конституції України і складається із законів України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Також, структура вищої освіти

України частково залежить від конкретної галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти.

Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах вищої освіти на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти, якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває вперше за кошти державного або місцевого бюджету.

Основними рівнями вищої освіти підготовки фахівців за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими чи науковими програмами наразі є такі:

- початковий рівень (короткий цикл);
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень;
- науковий рівень.

Означені рівні регулюються Національною рамкою кваліфікацій

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання здобувачами освіти відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти:

- молодший бакалавр;
- бакалавр;
- магістр;
- доктор філософії;
- доктор наук.

Молодший бакалавр - це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується закладом вищої освіти (далі – ЗВО) в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС. Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Бакалавр - це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується ЗВО в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається ЗВО. Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Магістр - це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Доктор філософії - це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою ЗВО або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді. Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді. Нормативний строк

підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС.

Доктор наук - це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії (кандидата наук) і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях. Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Структура вищої освіти України, у відповідності до положень Закону України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту» можна представити у вигляді такої схеми (див. табл. 1.1.)

Рівні вищої освіти	Цикли ЄПВО ²	Ступінь вищої освіти, документ про освіту (науковий ступінь)	Документ про поєднання освіти, що надає доступ	Нормативний період (роки) і обсяг (кредити ЄКТС ³) навчання	Академічні права	Національна рамка кваліфікацій
Початковий рівень (короткий цикл)	короткий цикл I циклу	Молодший бакалавр, диплом молодшого	атестат про повну загальну	90-120 кредитів	Доступ до програм підготовки бакалаврів	5 рівень

² ЄПВО (Європейський простір вищої освіти) - єдиний європейський освітній простір всіх країн, які беруть участь у Болонському процесі, в області вищої освіти.

³ ЄКТС (Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система). Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС.

		бакалавра	середню освіту			
Бакалаврський (перший) рівень	I цикл	Бакалавр, диплом бакалавра	атестат про повну загальну середню освіту	180-240 кредитів	Доступ до програми підготовки і магістрів	6 рівень
			диплом молодшого бакалавра	обсяг може бути зменшений за рішенням ЗВО		
Магістерський (другий) рівень	II цикл	Магістр, диплом магістра	диплом бакалавра	освітньо-професійна програма (90-120 кредитів)	Доступ до здобуття 1-го наукового ступеня	7 рівень
				освітньо-наукова програма (120 кредитів (дослідницька складова – не менше 30%))		
	I-II цикли	Магістр медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування	атестат про повну загальну середню освіту	300-360 кредитів (на основі повної загальної середньої освіти)		
Освітньо-науковий (третій) рівень, 1-й науковий ступінь	III цикл	Доктор філософії, диплом доктора філософії	Диплом магістра	4 роки, освітня складова – 30-60 кредитів	Доступ до здобуття 2-го наукового ступеня	8 рівень
Науковий рівень, 2-й науковий ступінь		Доктор наук, диплом доктора наук	Диплом доктора філософії (кандидат наук)			9 рівень

Запитання для самоконтролю:

1. Розкажіть про особливості методики інноваційного викладання дисциплін спеціальності історії та археології.

2. Обґрунтуйте потребу досконалого знання цього курсу для здобувачів вищої освіти.

3. Розкрийте на конкретних прикладах взаємозв'язок методики викладання з суміжними науками, а також історії та археології.

4. Дайте визначення поняття «професійна педагогічна діяльність викладача», «професійно-педагогічне спілкування».

5. Складіть перелік основних компонентів психологічної структури діяльності педагога.

6. Як ви розумієте значення педагогічного професіоналізму викладача в сучасних умовах?

7. Складіть схему взаємопов'язаності складових професіоналізму знань, професіоналізму спілкування та професіоналізму самовдосконалення.

8. Підготуйте повідомлення про особливості підготовки істориків на всіх рівнях вищої освіти в Україні.

9. Підготуйте коментарі до існуючої структури вищої освіти України.

10. Визначте та охарактеризуйте основні рівні фахової підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти.

ЛЕКЦІЯ 2.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 032 «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ» ТА 014 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ІСТОРІЯ)»

План лекції:

- 2.1. Навчально-методичний комплекс зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)».
  - 2.1.1. Стандарт вищої освіти;
  - 2.1.2. Професійні стандарти: на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)».
  - 2.1.3. Освітня програма;
  - 2.1.4. Навчальний план та його складові;
  - 2.1.5. Робоча програма навчальної дисципліни;
- 2.2. Навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти.
- 2.3. Організація праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників ЗВО.
- 2.4. Роль кафедри в організації освітнього процесу в ЗВО.

Мета заняття: сформувати у майбутніх докторів філософії уявлення про особливості організації освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальностей 032 Історія та археологія та 014 Середня освіта (Історія) у закладах вищої освіти; розкрити основні підходи до створення навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)»; ознайомитись з особливостями організації праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових

працівників ЗВО; визначити роль випускової кафедри в організації освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Основні поняття теми: кафедра, завідувач кафедри, куратор академічної групи, навчальна програма, навчальний план, навчально-методичний комплекс, наукові працівники закладів вищої освіти, науково-педагогічні працівники ЗВО, педагогічні працівники ЗВО, наукова організація праці, організація освітнього процесу, освітня програма, освітньо-наукова програма, освітньо-професійна програма, навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін, професійний стандарт, професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», стандарт вищої освіти, робоча програма навчальної дисципліни.

2. 1. Навчально-методичний комплекс зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)».

2. 1. 1. Стандарти вищої освіти за спеціальностями 032 «Історія та археологія» та 014 Середня освіта (Історія) першого (бакалаврського) та другого (магістерського), а також третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти.

Згідно законодавства (зокрема, статті 10 Закону України «Про вищу освіту» в редакції № 392-IX від 18 грудня 2019 року), **стандартом вищої освіти** вважається сукупність вимог до освітніх програм вищої освіти, які є спільними для всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності. Однак, стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості вищої освіти та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти чи наукових установ, а також результатів навчання за відповідними спеціальностями.

Стандарти вищої освіти спеціальностей, необхідних для доступу до професій, для яких запроваджене додаткове регулювання, можуть містити додаткові вимоги до правил прийому, структури освітньої програми, змісту освіти, організації освітнього процесу та атестації випускників. Нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти для відповідних освітніх програм формується у термінах програмних результатів навчання.

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, що забезпечують формування і реалізують державну політику у відповідних сферах, галузевих об'єднань організацій роботодавців і затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

На час підготовки до друку цього посібника затверджено лише два стандарти вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. При цьому стандарти вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) наразі ще не затверджені. Таким чином у квітні 2020 року затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти та науки України від 29.04.2020 р. № 575. Стандарт вищої освіти. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Галузь знань: 03 Гуманітарні науки, спеціальності 032 «Історія та археологія».

Документ набрав чинності в 2020/2021 навчальному році. Далі, у травні 2021 року було затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти та науки України від 31.05.2021 р. року № 603 Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 032 «Історія та археологія». Документ набрав чинності в 2021/2022 навчальному році. Обидва стандарти розроблено членами підкомісії зі спеціальності 032 «Історія та археологія» Науково-методичної комісії № 4 з гуманітарних наук та богослов'я сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України.

Обидва стандарти вищої освіти об'єктом вивчення та професійної діяльності передбачають минуле людства, України та інших країн в усіх його проявах.

Цілями навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти визначається підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, у сфері історії та археології, а другого (магістерського) рівня - підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері історії та/або археології.

Теоретичний зміст предметної області обох рівнів становить система наукових теорій, концепцій, принципів, категорій, методів і понять, які використовуються в процесі вивчення минулого різних суспільств та їх сегментів, явищ, персоналій, сукупності матеріальних, побутових, духовних, соціальних аспектів в конкретному просторовому та часовому періоді.

2. 1. 2. Професійні стандарти: на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)».

Важливим інструментом для систематизації вмінь і навичок, зокрема, створення посадових інструкцій, підготовки молодих фахівців, само- та оцінювання діяльності вчителів закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) та викладачів закладів вищої освіти, а також підвищення кваліфікації та професійного розвитку є професійний стандарт. В контексті того, що історики після закінчення закладу вищої освіти можуть працювати викладачами ЗВО та / або вчителями ЗЗСО основоположними можуть бути два професійні стандарти - на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти».

Першим, у грудні 2020 року, міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було затверджено професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Цей документ розроблено міністерством освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти за участі вчителів і директорів шкіл, фахівців, які здійснюють підготовку вчителів, підвищення їхньої кваліфікації та проводять сертифікацію вчителів, а також за підтримки проектів «Навчасось разом» і «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками».

Розробники втілили сучасний підхід до визначення переліку та опису загальних і професійних компетентностей вчителя. До загальних компетентностей увійшли громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька.

До переліку професійних компетентностей увійшли: мовно-комунікативна; предметно-методична; інформаційно-цифрова; психологічна; емоційно-етична; педагогічне партнерство; інклюзивна; здоров'язбережувальна; проєктувальна; прогностична; організаційна; оцінювально-аналітична; інноваційна; рефлексивна; здатність до навчання впродовж життя. Документ також містить опис професійних компетентностей вчителя в розподілі за кваліфікаційними категоріями – спеціаліст, спеціаліст другої категорії, спеціаліст першої категорії, спеціаліст вищої категорії.

Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 23 березня 2021 року № 610 затверджено професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». Документ підготовлено робочою групою, до складу якої увійшли представники Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України, закладів вищої освіти, міжнародного експертного середовища. Експертиза проєкту

професійного стандарту також була здійснена фахівцями Британської Ради в Україні (British Council).

Відповідно до Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» до групи стандарту увійшли:

2310.1 Професор;

2310.1 Доцент;

2310.2 Викладач закладу вищої освіти;

2310.2 Асистент.

Міністерством освіти і науки України рекомендує використовувати зазначений професійний стандарт при розробленні вимог до посад науково-педагогічних працівників, освітньо-наукових програм другого та третього рівнів вищої освіти, програм підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників, планування професійного розвитку викладачів.

2. 1. 3. Освітня програма

Зклади вищої освіти (наукові установи) самостійно розробляють і затверджують освітні програми з урахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, встановлених законодавством та стандартами вищої освіти.

Згідно законодавства (зокрема, статті 9 Закону України «Про вищу освіту» в редакції № 392-IX від 18 грудня 2019 року), освітня програма повинна містити: перелік освітніх компонентів; їх логічну послідовність; вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою; кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані програмні результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти.

До освітньої програми стандартом вищої освіти, згідно чинного законодавства визначається ряд таких вимог:

1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;

- 2) вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, та результатів їх навчання;
- 3) перелік обов'язкових компетентностей випускника;
- 4) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- 5) форми атестації здобувачів вищої освіти;
- 6) вимоги до створення освітніх програм підготовки за галуззю знань, двома галузями знань або групою спеціальностей (у стандартах рівня молодшого бакалавра), міждисциплінарних освітньо-наукових програм (у стандартах магістра та доктора філософії);
- 7) вимоги професійних стандартів (за їх наявності).

Заклад вищої освіти може самостійно запроваджувати спеціалізації, що зазначаються при присудженні освітньої кваліфікації особам, які успішно закінчили навчання за відповідними освітніми програмами. Освітні програми, що передбачають присвоєння професійних кваліфікацій, мають забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів (за наявності), якщо інше не передбачено законодавством.

На початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти можуть створюватися освітні програми за галуззю знань або групою спеціальностей, якщо це не суперечить відповідним стандартам вищої освіти.

На другому (магістерському) рівні вищої освіти можуть створюватися міждисциплінарні освітньо-наукові програми, якщо це не суперечить відповідним стандартам вищої освіти.

2.1.4. Навчальний план та його складові.

Нормативним документом, що визначає перелік і обсяг освітніх компонентів у кредитах ЄКТС, їх логічну послідовність, форми організації освітнього процесу, види та обсяг навчальних занять, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю, що забезпечують досягнення здобувачем відповідного

ступеня вищої освіти програмних результатів навчання є **навчальний план**. Заклад вищої освіти розробляє його на підставі відповідної освітньої програми. Навчальний план розробляється окремо для кожного освітнього рівня (молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук) і кожної форми навчання: очної (денна, вечірня) та заочної, дистанційної чи мережевої.

Обсяг освітньої програми за початковим рівнем (коротким циклом) вищої освіти **молодшого бакалавра** на базі повної загальної середньої освіти становить 120 кредитів ЄКТС. Заклад вищої освіти має право визнати та перезарахувати кредити ЄКТС, для здобуття освітнього ступеня молодшого бакалавра на основі фахової передвищої освіти максимальний обсяг яких визначається стандартом вищої освіти.

Обсяг освітньо-професійної програми за першим рівнем вищої освіти **бакалавра** на базі повної загальної середньої освіти становить 180-240 кредитів ЄКТС. Заклад вищої освіти має право визнати та перезарахувати кредити ЄКТС, для здобуття освітнього ступеня бакалавра на основі фахової передвищої освіти максимальний обсяг яких визначається стандартом вищої освіти.

Обсяг відповідної освітньої програми за другим рівнем вищої освіти **магістра** за умови наявності ступеня бакалавра становить для освітньо-професійної програми підготовки 90-120 кредитів ЄКТС та освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Ступінь магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти або освітнього ступеня молодшого бакалавра, фахового молодшого бакалавра, освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста за відповідною спеціальністю і присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми, обсяг якої у випадку, якщо ступінь магістра медичного, фармацевтичного або

ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти, становить 300-360 кредитів ЄКТС. Для здобуття освітнього ступеня магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування на основі освітнього ступеня молодшого бакалавра або на основі фахової передвищої освіти заклад вищої освіти має право визнати та перезарахувати кредити ЄКТС, максимальний обсяг яких визначається стандартом вищої освіти.

Наукові установи Національної академії наук України та національних галузевих академій наук можуть здійснювати підготовку магістрів за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність. Наукові установи можуть також здійснювати підготовку магістрів за освітньо-науковою програмою, узгодженою з закладом вищої освіти. У такому разі наукова складова такої програми здійснюється у науковій установі, а освітня складова - у закладі вищої освіти.

Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми за третім рівнем вищої освіти *доктора філософії* за умови наявності ступеня магістра становить 30-60 кредитів ЄКТС. Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді. Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність або за освітньо-науковою програмою, окремі елементи якої забезпечуються іншими науковими установами та/або закладами вищої освіти.

Ступінь доктора філософії присуджується разовою спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової

установи за результатами успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді.

При цьому загальний навчальний час підготовки здобувачів вищої освіти не враховує канікули та час, що передбачений на атестацію, і складається з навчального часу засвоєння нормативної частини змісту освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми та вибіркової частини.

Навчальний план затверджується ректором (проректором з науково-педагогічної роботи) університету і засвідчується печаткою.

Навчальні плани підготовки здобувачів вищої освіти підлягають перегляду не раніше, ніж після закінченню терміну відповідної освітньої програми.

Підставою для розроблення нових навчальних планів є:

- затвердження Кабінетом Міністрів України нового переліку напрямів підготовки (спеціальностей) або внесення змін до чинного переліку;

- внесення змін до циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки (за рішенням Міністерства освіти і науки України або Вченої ради університету).

Навчальний план складається за змістом і на підставі освітньо-професійної, освітньо-наукової програм та структурно-логічної схеми підготовки фахівців і визначає:

- графік навчального процесу;
- план навчального процесу;
- зведений бюджет часу;
- перелік та обсяг навчальних дисциплін;
- послідовність їх вивчення;
- конкретні форми проведення занять та їх обсяг;
- форми проведення підсумкового контролю;
- обсяг часу, передбачений на самостійну роботу здобувачів вищої освіти.

Навчальним планом визначаються форми аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти: лекції, практичні, лабораторні і семінарські заняття, самостійні та індивідуальні заняття, курсові роботи (проекти), практики, підсумковий контроль знань здобувачів вищої освіти, дипломні (випускні) роботи, державні іспити. При цьому зазначається кількість навчального часу для засвоєння певного обсягу навчального матеріалу з урахуванням нормативів використання часу.

На основі навчального плану у визначеному закладом вищої освіти порядку для кожного здобувача вищої освіти розробляються та затверджуються **індивідуальні навчальні плани** на кожний навчальний рік. Індивідуальний навчальний план формується за результатами особистого вибору здобувачем вищої освіти дисциплін в обсязі, не меншому за встановлений законодавством, з урахуванням вимог освітньої програми щодо вивчення її обов'язкових компонентів. Індивідуальний навчальний план є обов'язковим для виконання здобувачем вищої освіти. Методичне керівництво та контроль навчання здобувачів вищої освіти за індивідуальним навчальним планом здійснює декан факультету (директор ННІ) й відповідні кафедри. Індивідуальний навчальний план є обов'язковим для виконання здобувачем вищої освіти. *Нормативні навчальні дисципліни* визначаються освітньою програмою. *Вибіркові навчальні дисципліни* вводяться для поглибленої підготовки фахівців у визначеній сфері діяльності, ефективного використання можливостей конкретного закладу вищої освіти.

Графік навчального (освітнього) процесу – це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає календарні терміни теоретичної та практичної підготовки, підсумкового контролю (екзаменаційних сесій), практики, підготовки дипломних робіт (проектів), атестації, канікул у закладі вищої освіти. Складається на кожен навчальний рік. Графік освітнього процесу формує декан факультету (директор інституту) на основі навчального плану і закріплення дисциплін за кафедрами. Його доцільно формувати відповідно до кадрових

можливостей ЗВО і наявності навчальних аудиторій та приміщень. Доцільно рівномірно за часом навчання (крім останнього курсу) розподілити кількість курсових робіт (проектів) і кваліфікаційних (дипломних) робіт.

Графік може коригуватися залежно від зовнішніх факторів: зміни умов проходження практики, роботи інфраструктури ЗВО (заповнюваності бібліотек, лабораторій, достатності місць у гуртожитках), рівнів епідемічної небезпеки поширення COVID-19 чи воєнного стану тощо. При цьому викладач повинен мати матеріали з урахуванням забезпеченості бібліотеки навчальними і методичними посібниками, наявності технічних засобів навчання, програмного і комп'ютерного забезпечення, можливості дистанційного навчання тощо.

2. 1. 5. Робоча програма навчальної дисципліни.

Місце і значення навчальної дисципліни, її загальний зміст і вимоги щодо знань і умінь визначаються робочою програмою навчальної дисципліни. Вона є основним документом навчально-методичного забезпечення дисципліни у ЗВО. Зазначимо, що навчальна програма – це нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності освітнього процесу.

Історично склалося два способи побудови навчальних програм. Один з них одержав назву концентричного, інший – лінійного. Відповідно до концентричного способу спочатку визначається концептуальна одиниця базового навчального матеріалу певної дисципліни. Потім цей навчальний матеріал повторюється на кожному змістовному елементі вивчення курсу, але в більш розширеному вигляді. Наприклад, на початку викладання дисципліни викладач визначає проблему – оптимізація структури кадрового складу вузу. Далі, протягом вивчення змістовних модулів дисципліни,

основна увага концентрується на даній проблемі і визначаються складові її вирішення. За цим способом детальніше враховуються індивідуальні здібності здобувачів вищої освіти, але сповільнюється темп навчання. Сутність лінійного способу полягає у тому, що матеріал кожного наступного змістовного модуля дисципліни є логічним продовженням того, що вивчалось на попередніх тематичних блоках. Обидва способи поширені у викладацькій практиці і знаходять своє відображення залежно від особливостей навчального курсу та стилю викладання.

Робоча програма навчальної дисципліни включає виклад конкретного змісту дисципліни, послідовність її вивчення, організаційні форми навчання, форми і способи поточного і підсумкового контролю, літературні джерела і технічні засоби навчання. Вимоги до її змісту встановлені п. 38 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності (програма навчальної дисципліни, заплановані результати навчання, порядок оцінювання результатів навчання, рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті). Програма навчальної дисципліни, передбачена п. 12 ч. 3 статті 34 та ч. 7 статті 35 Закону України «Про вищу освіту», є одним із складників робочої програми.

Структурні складові робочої навчальної програми навчальної дисципліни: вступ, робочий план, структура залікових кредитів, зміст лекційного матеріалу, перелік практичних (семінарських, практичних, лабораторних занять), завдання для самостійної та індивідуальної роботи, система поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури (основної та допоміжної), інформаційних ресурсів й технічних засобів навчання. Робочі програми затверджуються спочатку на кафедрі, а потім науково-методичною комісією факультету (інституту).

У *вступі* необхідно сформулювати мету, завдання та предмет навчальної дисципліни відповідно до її змісту, чітко визначити, що повинен знати і уміти студент (аспірант) після опанування

дисципліни, представити анотацію дисципліни і вказати місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівців.

Робочий план подається у вигляді таблиці, в якій усі види навчального навантаження здобувачів вищої освіти розписуються у годинах на кожний тиждень семестру із зазначенням форм поточного і підсумкового контролю.

Структура залікових кредитів передбачає поділ навчального матеріалу на логічно завершені частини теоретичного і практичного матеріалу. При структуруванні навчального матеріалу слід уникати його дублювання в різних темах та порушень логічної цілісності подачі матеріалу дисципліни.

Зміст лекційного матеріалу, тематика практичних занять передбачає подачу теми заняття, питань для самоконтролю, посилання на джерелознавчі матеріали.

Зміст самостійної роботи може складатися з таких видів роботи: підготовка до аудиторних занять (лекцій, практичних), виконання практичних (лабораторних) занять впродовж семестру, самостійне опрацювання окремих тем дисципліни згідно з навчальним планом, виконання контрольних робіт здобувачів вищої освіти очної (денна, вечірня), а також заочної, дистанційної чи мережевої форм навчання тощо.

Індивідуальна робота здобувачів вищої освіти передбачає написання рефератів, есе, аналіз практичних проблемних ситуацій, підготовка власних досліджень до виступу на конференції, участь в олімпіадах тощо.

Рекомендована література для вивчення складається з основної та додаткової. До основної літератури, як правило, включають нормативні документи, базові підручники та навчальні посібники. У список додаткової літератури включають різні довідкові, періодичні видання, монографії, методичні рекомендації, статті в періодичних часописах тощо.

2. 2. Навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти.

Зміст та обсяг навчально-методичного забезпечення освітнього процесу з урахуванням вимог вітчизняного законодавства має, перш за все, залежати від людських, фінансових та інших ресурсів ЗВО, які доцільно спрямовувати на індивідуальну роботу із здобувачами освіти, вирішення питань розвитку закладу вищої освіти, виконання наукових та освітніх проєктів, міжнародну співпрацю тощо.

Важливим також є узгодження з вимогами відповідних освітніх програм, потребами здобувачів вищої освіти та ринку праці. Перш за все, критерії оцінювання доцільно спрямовувати не стільки на запам'ятовування інформації, як на оцінювання здатності здобувачів вищої освіти використовувати ці знання у практичних ситуаціях.

Згідно п. 2.4 Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 13.06.2012 № 689 передбачається створення контрольних завдань для оцінювання рівня знань здобувачів освіти при проведенні акредитації спеціальності (освітньої програми). Як правило, такі контрольні завдання створюють за обов'язковими дисциплінами, передбаченими освітньою програмою. Втім, державні вимоги не передбачають обов'язкової прив'язки цих завдань до конкретних дисциплін і допускають їх створення за групами дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки, природничо-наукової (фундаментальної) підготовки та спеціальної (фахової) підготовки. Саме у закладі вищої освіти викладачі можуть самостійно обрати один з цих варіантів або їх комбінацію.

Інші документи і форми навчально-методичного забезпечення дисципліни можуть визначати викладач та кафедра (група забезпечення освітньої програми), виходячи із необхідності максимально повного надання здобувачам освіти всієї інформації та матеріалів, необхідних для успішного вивчення дисципліни. Зокрема,

це можуть бути підручники та навчальні посібники, а також авторські матеріали, розроблені викладачем:

- конспекти лекцій;
- методичні вказівки та рекомендації;
- індивідуальні завдання;
- збірники ситуаційних завдань (кейсів);
- приклади розв'язування типових задач чи виконання типових

завдань;

- комп'ютерні презентації;
- ілюстративні матеріали;
- каталоги ресурсів тощо;

Викладач може надавати здобувачам освіти посилання на доступну для них наукову, навчальну та методичну літературу, а також на електронні ресурси та інші джерела інформації, у тому числі іноземні та міжнародні, які мають дозвіл власника авторських прав на вільне використання в освітньому процесі.

Для освітніх програм, спрямованих на отримання професійних кваліфікацій за регульованими професіями, ЗВО може встановити додаткові вимоги до складу, змісту та порядку затвердження навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни самостійно або відповідно до законодавства чи стандарту вищої освіти.

Робоча програма та інше навчально-методичне забезпечення навчальної дисципліни зберігаються у встановленому закладом вищої освіти порядку, як правило, на кафедрі, що забезпечує викладання дисципліни, у групі забезпечення освітньої програми або на електронних ресурсах.

Здобувачам вищої освіти має бути забезпечений вільний та зручний постійний доступ до робочої програми та іншого навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни (з урахуванням вимог законодавства щодо інформації з обмеженим доступом). Також і рекомендовані для вивчення дисципліни література та інші джерела інформації мають бути доступні здобувачам освіти на безоплатній

основі, зокрема: у бібліотеці, на електронних ресурсах ЗВО та / або у визначених в робочій програмі відкритих державних реєстрах, інформаційних системах, базах даних тощо;

Робочі програми навчальних дисциплін (у пропонуваному форматі) не є об'єктами авторського права та інтелектуальної власності, що випливає із ст. 8 Закону України про авторське право та суміжні права.

Інші складники навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни можуть бути об'єктами авторського права, якщо вони є творами у галузі науки, літератури та/або мистецтва, зазначеними у ст. 8 Закону України про авторське право та суміжні права або у Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності.

2. 3. Організація праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників ЗВО.

Згідно освітнього законодавства (стаття 55 Закону України «Про освіту») основними посадами **науково-педагогічних працівників** закладів вищої освіти є:

- керівник (ректор, президент, начальник, директор);
- заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- директор бібліотеки / музею;
- завідувач (начальник) кафедри, заступник начальника (завідувача) кафедри вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти;

- професор;
- доцент;
- старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист;
- науковий працівник бібліотеки / музею;
- завідувач аспірантури, докторантури.

Посади науково-педагогічних працівників можуть обіймати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра.

До основних посад **педагогічних працівників** закладів вищої освіти відносять викладач та методист. Посади педагогічних працівників можуть займати особи із ступенем магістра за відповідною спеціальністю. Педагогічні працівники кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються кваліфікаційні категорії, педагогічні звання.

Заклади вищої освіти можуть укладати короткострокові трудові договори з іноземними громадянами відповідно до законодавства.

В окремих випадках, у разі неможливості забезпечення освітнього процесу наявними штатними працівниками, вакантні посади науково-педагогічних працівників можуть заміщуватися за трудовим договором до проведення конкурсного заміщення цих посад у поточному навчальному році.

Робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу). Він включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. **Робочий час наукового працівника** включає час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків.

Норми часу навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи визначаються закладом вищої освіти. Максимальне навчальне

навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.

Види навчальної роботи педагогічних та науково-педагогічних працівників відповідно до їх посад встановлюються закладом вищої освіти за погодженням з виборними органами первинних організацій профспілки (профспілковим представником). Види навчальних занять, що входять до обов'язкового обсягу навчального навантаження викладача відповідно його посаді, встановлюється рішенням кафедри. Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відбивається в індивідуальному робочому плані. Залучення науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників до роботи, не передбаченої трудовим договором, може здійснюватися лише за їхньою згодою або у випадках, передбачених законодавством.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом контрольних заходів та інших видів робіт, передбачених індивідуальним планом викладача. Види і час виконання робіт визначається в порядку, установленому закладом вищої освіти.

Обсяг навчальної роботи розраховується на основі норм часу, що є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах у визначених межах з максимальним обмеженням. Конкретні норми часу визначаються з урахуванням специфіки видів діяльності й особливостей викладання навчальної дисципліни.

Методична, наукова й організаційна робота викладачів планується в *індивідуальному плані викладача на навчальний рік* із конкретизацією обсягів та очікуваних результатів. Перелік основних видів методичної, наукової й організаційної роботи викладачів вищих навчальних закладів має орієнтований характер і за рішенням кафедри може бути уточненою.

Науково-педагогічним, науковим і педагогічним працівникам закладів вищої освіти встановлюються доплати за науковий ступінь доктора філософії та доктора наук у розмірах відповідно 15 та 25

відсотків посадового окладу, а також за вчене звання доцента і старшого дослідника - 25 відсотків посадового окладу, професора - 33 відсотки посадового окладу. Заклад вищої освіти може встановити більший розмір доплат за рахунок власних надходжень. Керівник закладу вищої освіти відповідно до законодавства, статуту та колективного договору визначає порядок, встановлює розміри доплат, надбавок, премій, матеріальної допомоги та заохочення педагогічних, науково-педагогічних, наукових та інших працівників закладів вищої освіти.

Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники закладу вищої освіти всіх форм власності **мають право**:

- 1) на академічну свободу, що реалізується в інтересах особи, суспільства та людства загалом;
- 2) на академічну мобільність для провадження професійної діяльності;
- 3) на захист професійної честі та гідності;
- 4) брати участь в управлінні закладом вищої освіти, у тому числі обирати та бути обраним до вищого органу громадського самоврядування, вченої ради закладу вищої освіти чи його структурного підрозділу;
- 5) обирати методи та засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу;
- 6) на забезпечення створення відповідних умов праці, підвищення свого професійного рівня, організацію відпочинку та побуту, встановлених законодавством, нормативними актами закладу вищої освіти, умовами індивідуального трудового договору та колективного договору;
- 7) безоплатно користуватися бібліотечними, інформаційними ресурсами, послугами навчальних, наукових, спортивних, культурно-освітніх підрозділів закладу вищої освіти;
- 8) на захист права інтелектуальної власності;
- 9) на підвищення кваліфікації та стажування не рідше одного разу на п'ять років;

10) одержувати житло, у тому числі службове, в установленому законодавством порядку;

11) отримувати пільгові довгострокові кредити на будівництво (реконструкцію) і придбання житла в установленому законодавством порядку;

12) брати участь в об'єднаннях громадян;

13) на соціальне та пенсійне забезпечення в установленому законодавством порядку тощо.

На науково-педагогічних і наукових працівників закладів вищої освіти поширюються всі права, передбачені законодавством для наукових працівників наукових установ. Зокрема, наукові та науково-педагогічні працівники ЗВО мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники закладу вищої освіти **зобов'язані**:

- забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність (для науково-педагогічних працівників);

- підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників);

- дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України;

- дотримуватися в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами вищої освіти;

- розвивати в осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, самостійність, ініціативу, творчі здібності;

- дотримуватися статуту закладу вищої освіти, законів, інших нормативно-правових актів.

2. 4. Роль кафедри в організації освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Кафедра разом з факультетами (інститутами) та бібліотекою є основними структурними підрозділами закладу вищої освіти державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів). Відповідно, кафедра провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузєвою групою спеціальностей з підготовки майбутніх фахівців відповідної спеціальності. Однією з основних вимог створення кафедри є обсяг навчального навантаження, який дозволяє працювати не менше ніж п'яти науково-педагогічним працівникам за відповідними штатними одиницями, для яких кафедра є основним місцем роботи. При цьому, не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Для забезпечення розвитку нового напряму навчальної, методичної і наукової діяльності при кафедрі може бути створена лабораторія або відповідний центр наукових досліджень.

Керівництво кафедрою здійснює **завідувач (начальник кафедри)**, який не може перебувати на посаді більш як два строки. Керівник кафедри повинен мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання відповідно до профілю кафедри. Керівник кафедри обирається за конкурсом таємним голосуванням вченою радою закладу вищої освіти строком на п'ять років з урахуванням пропозицій трудового колективу факультету (навчально-наукового інституту) та кафедри. Керівник закладу вищої освіти укладає з керівником кафедри контракт.

Керівник кафедри забезпечує організацію освітнього процесу, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснює контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичною та науковою діяльністю викладачів.

Завідувач кафедри організовує і контролює:

- навчальну роботу (лекції, практичні заняття, курсові і дипломні роботи, керівництво самостійною роботою здобувачів вищої освіти тощо);
- навчально-методичну роботу (підготовка робочих програм, методичне забезпечення освітнього процесу);
- наукову роботу (дослідження, експерименти, підготовка наукових видань, виступів на наукових конференціях);
- виховну і громадську роботу (робота кураторів, участь у громадському житті кафедри і факультету тощо).

На завідувача кафедри покладаються такі завдання:

- планування роботи кафедри, затвердження індивідуальних планів роботи викладачів і співробітників;
- розподіл педагогічного навантаження і функціональних обов'язків між працівниками кафедри, контроль своєчасності та якості їх виконання;
- представлення керівництву факультету й університету у встановленому порядку пропозицій щодо приймання на роботу, звільнення і переміщення співробітників кафедри, їх заохочення або дисциплінарного впливу;
- керівництво і систематичний контроль якості навчальної, методичної і наукової роботи (лекцій, семінарських і практичних занять, дипломних, курсових і випускних робіт, ведення навчально-методичної документації);
- організація відкритих занять з подальшим обговоренням на засіданні кафедри;
- координація виконання індивідуальних планів роботи викладачів;
- керівництво підготовкою видання навчально-методичної літератури і програмного забезпечення;
- керівництво науково-дослідною роботою співробітників кафедри, організація підвищення їх кваліфікації;
- керівництво підготовкою аспірантів, здобувачів, магістрантів, організація науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти;

- підготовка документів, пов'язаних з переобранням професорсько-викладацького складу на наступний термін роботи, представлення співробітників до почесних нагород і звань;

- атестація аспірантів, наукових співробітників і старших лаборантів;

- проведення засідань кафедри;

- складання графіка відпусток співробітників;

- складання звітів про роботу кафедри.

Навчальна робота кафедри полягає у наступному:

- організація читання лекції для студентів, магістрантів, аспірантів, слухачів підвищення кваліфікації;

- проведення практичних занять, ділових ігор, колоквиумів, тестування й інших видів сучасних аудиторних занять тощо;

- керівництво курсовими, випускними і дипломними роботами студентів і магістрантів, а також дисертаціями аспірантів;

- керівництво виробничою практикою студентів і педагогічною практикою магістрантів;

- організація і проведення консультацій для студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти;

- керівництво стажуванням викладачів інших закладів вищої освіти;

- проведення виїзних занять у виробничі підрозділи, наукові установи;

- організація самостійної роботи студентів, магістрантів тощо.

Методична робота кафедри включає:

- комплексне методичне забезпечення всіх дисциплін кафедри: підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективне використання сучасних форм і методів навчання;

- розробку комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільюючими дисциплінами кафедри;

- підготовку методичних матеріалів до самостійної роботи здобувачів вищої освіти;

- розроблення і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних та випускних робіт для студентів і магістрантів, а також дисертацій – для аспірантів;

- підбір місць практики для здобувачів вищої освіти відповідно профілю майбутньої професійної діяльності;

- співробітництво з іншими закладами вищої освіти та науковими установами;

- вивчення, узагальнення і впровадження до освітнього процесу прогресивних форм навчання;

- участь викладачів кафедри в методичних конференціях.

Наукова робота кафедри передбачає:

- проведення наукових досліджень з найважливіших проблем за профілем кафедри та педагогічним питанням діяльності вищої школи;

- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти;

- обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у практику;

- публікація результатів наукових досліджень;

- організація захисту дисертацій у ході завершеного наукового дослідження;

- співробітництво з питань наукових розробок з іншими закладами вищої освіти та наукових установ;

- рецензування результатів наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками.

На викладацький склад кафедри покладаються такі завдання:

- викладання лекцій, проведення практичних і семінарських занять та інших видів навчальної роботи;

- участь у підготовці навчально-методичних посібників;

- методична робота, удосконалення методів навчання, які застосовуються в освітньому процесі;

- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів;

- підвищення професійної кваліфікації;
- участь у наукових, науково-практичних і методичних конференціях тощо.

Інститут кураторства у закладах вищої освіти. З метою забезпечення загального ефективного керівництва навчально-виховним процесом, а також розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців у кожную студентську групу призначається **керівник-наставник (куратор)**. Куратори академічних груп підбираються деканатом із числа провідних, найбільш досвідчених педагогів і затверджуються на засіданні ради відповідного факультету. Керівник-наставник закріплюється за академічною групою на весь період навчання здобувачів вищої освіти (бакалаврів, магістрів) у закладі вищої освіти, що дозволяє йому глибоко вивчити кожного здобувача вищої освіти, досягти послідовності в ідейно-виховній роботі на кожному курсі.

Організаційну роботу серед здобувачів вищої освіти куратор проводить згідно з планом на семестр, який затверджується на засіданні кафедри. В ньому повинні бути відображені основні напрями організаційної та навчальної роботи, її форми, методи і конкретні заходи.

Кафедра один раз за семестр на своєму засіданні заслуговує звіти кожного керівника-наставника про проведені в групі заходи, ефективність організаційної роботи, її вплив на рівень навчально-творчої діяльності здобувачів вищої освіти та їх навчальної та трудової дисципліни.

Для систематичного контролю за діяльністю керівників-наставників та поліпшення навчально-виховного процесу деканат може обирати старшого куратора факультету (інституту). Його кандидатура затверджується на засіданні ради факультету (інституту). Старший куратор разом із завідувачами кафедр здійснює загальне керівництво діяльністю керівників-наставників (відвідує заняття кураторів зі здобувачами вищої освіти, вивчає досвід роботи кращих

керівників-наставників, організовує семінари, підводить загальні підсумки кураторської роботи на факультеті).

Декан факультету (директор інституту) регулярно на засіданнях ради виносить на обговорення питання про роботу кураторів, заслуховуючи звіт старшого куратора.

Куратор студентської групи зобов'язаний:

- сприяти формуванню студентського колективу, його громадської свідомості, високій успішності, зразковій поведінці і морально-етичних якостей здобувачів вищої освіти шляхом періодичного проведення бесід зі здобувачами вищої освіти про раціональний режим і культуру розумової праці, систему їх самостійної роботи, моральні і духовні цінності;

- систематично цікавитися життям групи, бути її активним наставником, старшим товаришем і порадиником для кожного здобувача вищої освіти;

- знати особисто кожного студента групи, про його успіхи в навчанні, науковій роботі, громадській діяльності характер і схильності, плани на майбутнє, матеріальне становище;

- регулярно (один раз на тиждень) проводити «кураторську годину», надаючи допомогу у виконанні заходів, що плануються; розподіляти громадські доручення серед здобувачів вищої освіти і стежити за їх виконанням;

- систематично цікавитися поточною успішністю здобувачів вищої освіти, разом з ними обговорювати результати атестацій, екзаменаційних сесій; виявляти недоліки в навчанні і допомагати їх усувати; турбуватися про правильну організацію самостійної роботи здобувачів вищої освіти;

- виявляти здібності здобувачів вищої освіти до науково-дослідної діяльності, залучати їх до участі в наукових гуртках, художній самодіяльності, спортивних змаганнях, до активної громадської діяльності;

- регулярно відвідувати здобувачів вищої освіти у гуртожитку, систематично проводити індивідуальну роботу зі студентами, які потребують особливої уваги;

- тощо.

Куратор академічної групи має право:

- доводити до відома викладачів, завідувача кафедри, деканату інформацію про недотримання здобувачами вищої освіти статутних вимог, необхідність надання індивідуальної допомоги окремим студентам;

- за необхідності підтримувати зв'язок з батьками (підприємствами), які направили здобувачів вищої освіти на навчання;

- брати участь у прийнятті рішень адміністрацією по персональних справах (оголошення стягнення, відрухування, надання академічної відпустки тощо);

- клопотати перед профкомом (деканатом, ректоратом) про надання матеріальної допомоги, поселення в гуртожиток тощо.

Участь викладачів кафедри в контролі за якістю навчально-виховного процесу

Викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань здобувачами вищої освіти, використовуючи для цього різні види контролю:

- попередній (тести, бесіди, контрольні завдання);

- поточний (опитування здобувачів вищої освіти за навчальним матеріалом);

- проміжний (атестація, модульна контрольна робота);

- підсумковий (залік, іспит, захист дипломної роботи);

- позатерміновий (контрольні зрізи знань, через певний час після іспитів).

Викладач у своїй діяльності використовує різні форми поточного контролю засвоєння знань здобувачами вищої освіти (з урахуванням мотивації здобувачів вищої освіти):

- періодичне усне опитування у вигляді семінарів, колоквиумів, читання рефератів;
- перевірка стану студювання (конспектування) нового навчального матеріалу;
- перевірка виконання практичних завдань і контрольних робіт;
- перевірка виконання самостійних (домашніх) завдань;
- перевірка індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти (відвідування бібліотеки, читання додаткової літератури тощо).

Відвідування занять контролюють старости груп (облік відсутніх). Викладачеві доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). При цьому бажано контролювати не тільки відвідування, а й визначати позитивну активність здобувачів вищої освіти балами рейтингу. Для цього викладач перед лекцією має роздати старостам груп карту оцінювання творчої активності здобувачів вищої освіти, а наприкінці зібрати і проаналізувати результати. Поіменна перекличка з боку викладача – це архаїзм і розтринькування часу.

Контроль повинен бути попереджувальним, стимулюючим, а не застрашливим (гнітючим, тим більше караючим). Викладач – не наглядач, а насамперед консультант. Він не повинен втрачати контакт зі здобувачами вищої освіти протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни що, на жаль, вдається далеко не кожному.

Важливо, щоб кафедра була для здобувачів вищої освіти місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей. Необхідно створити такі умови, щоб кафедральне середовище спонукало їх до розвитку, становлення і вибору сфери його майбутньої діяльності як професіонала – менеджера, економіста, підприємця, викладача, вченого тощо.

Форми контролю роботи викладачів з боку завідувача кафедрою включають: постановку відповідних питань на засіданнях кафедри; надання і перевірка індивідуальних завдань; контроль тематичних планів, робочих програм, методичного забезпечення; відвідування лекцій, практичних занять викладачів з їх наступним обговоренням;

аналіз «відхилень», «сигналів», результатів опитування здобувачів вищої освіти про роботу викладачів; аналіз результатів контрольних-кваліфікаційних робіт, державних і семестрових іспитів; аналіз наукової роботи (видавнича активність, організація науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти тощо).

Запитання для самоконтролю:

1. Розкажіть про особливості методики створення складників навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін.
2. Назвіть складові груп принципів наукової організація праці викладача організації дій; організації вимірювання; загального призначення.
3. Складіть тези, що характеризують Професійні стандарти: на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)».
4. Розкрийте на конкретних прикладах взаємозв'язок співпраці кураторів груп та здобувачів вищої освіти.
5. Дайте визначення поняття: «освітньо-професійна програма», «освітньо-наукова програма», «навчальний план», «робоча програма навчальної дисципліни».
6. Проаналізуйте процес створення навчальних планів та його складових.
7. Складіть перелік основних компонентів діяльності викладача закладу вищої освіти.
8. Як ви розумієте значення наукова організація праці в сучасних умовах?
9. Складіть розповідь про робочий час науково-педагогічного працівника.
10. Складіть схему взаємопов'язаності навчальної, методичної та наукової діяльності науково-педагогічних працівників, що працюють на конкретній кафедрі.

ЛЕКЦІЯ 3.

ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ТРАНСФЕРНО- НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План лекції:

3. 1. Особливості кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти.
3. 2. Принципи модульного навчання.
3. 3. Методика побудови модульних програм. Формування змісту модулів. Створення умов для організації кредитно-модульного навчання.
3. 4. Положення про модульно-рейтингову технологію навчання. Кредитно-модульна технологія навчання.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про особливості функціонування кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти.; проаналізувати методику побудови модульного навчання; визначити передумови створення умов для організації ефективного кредитно-модульного навчання; ознайомлення з положенням про модульно-рейтингову технологію навчання.

Основні поняття теми: Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС), «кредитно-модульна система», кредит ЄКТС, Європейський простір вищої освіти (ЄПВО), «модульні програми», «Болонський процес», «модулі», «кредитно-модульне навчання», «Болонська конвенція», «модульно-рейтингова технологія навчання», «кредитно-модульна технологія навчання», «Еразмус+».

3. 1. Особливості кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти.

Останнім часом суспільство почало усвідомлювати принципово *нову роль освіти у сучасному постійно обновлюваному інформаційному світі*. В Україні реалізується програма *навчання протягом усього життя* людини. Країни – учасники Болонського процесу – підкреслюють важливий внесок вищої освіти із впровадження навчання упродовж життя в реальність. Вони вживають заходів, щоб спрямувати національну політику своїх країн до цієї мети і спонукати заклади вищої освіти збільшити можливості громадян навчатися незалежно від віку, включаючи визнання власної попередньої освіти. Метою Болонського процесу поряд із підвищенням якості освітніх послуг є розширення мобільності здобувачів вищої освіти та викладачів.

Започаткована в 1999 році і підписана 29 країнами Європи, **Болонська конвенція** знайшла подальший розвиток у цілому ряді європейських документів: матеріалах Саламанської конференції європейських закладів вищої освіти (2001), Празькому, Берлінському комюніке міністрів європейських країн (2001, 2003), матеріалах Бергенської конференції міністрів європейських країн (2005), Лондонському комюніке та Аналізі Болонського процесу (Лондон, 2007), перший організаційний Болонський форум (Льовен, 2009) та другий організаційний Болонський форум (Відень, 2010), Єреванське комюніке та Декларацію четвертого політичного форуму Болонського процесу (2015) та Заява п'ятого форуму з політики Болонського процесу (Париж, 2018), які спрямовані на подальше впровадження Європейського простору вищої освіти. Тобто, більшість учасників визнали необхідність створення контактних методів для кожного з учасників процесу, таких як призначення відповідальних контактних осіб для кожною країни, які будуть виступати в якості сполучного ланки, допоможуть поліпшити обмін інформацією та координацію спільних дій, у тому числі підготовку наступного організаційного Болонського форуму.

Уривок із заяви п'ятого форуму з політики Болонського процесу (Париж, 2018):

«...Вища освіта має довгу традицію налагодження міжнародних зв'язків, існує багато прикладів продуктивного партнерства між нашими країнами. Заклади вищої освіти і стейкхолдери є одними з ключових рушіїв міжнародної співпраці через мобільність працівників і здобувачів вищої освіти, міжнародні дослідницькі партнерства, транснаціональну освіту і співпрацю у досягненні рішень щодо глобальних викликів. Таким чином вища освіта забезпечила міцне підґрунтя для взаємозбагачення ідеями та належної практики, що сприяє вирішенню глобальних проблем.

Співпраця повинна враховувати різноманітність у наших регіонах, включаючи відмінні внутрішні соціальні та політичні контексти вищої освіти та її більш широкий геополітичний вимір. Важливо, щоб ті, хто відповідає за вищу освіту, слухали, навчалися і займалися спільними проблемами.

Це включає:

- *якість,*
- *академічну свободу,*
- *участь здобувачів вищої освіти,*
- *соціальну інклюзію,*
- *статус, автономію*
- *ширшу роль закладів вищої освіти.*

...Заклади вищої освіти життєво важливі в підтримці економік своєї місцевості, регіону або країни... Щоб надалі розвивати міжнародні партнерства, ми закликаємо заклади вищої освіти вивчити всі можливості, що надають двосторонні дії та багатосторонні програми мобільності та співпраці, такі як програми Еразмус+ або Горизонт 2020, що фінансуються ЄС, співпрацювати з досягнення рішень щодо наших спільних викликів...»

Поставивши за мету підвищити якість освіти та розширити мобільність здобувачів вищої освіти та викладачів, Болонський процес серед шляхів її досягнення виділяє введення *кредитно-модульної системи* – «єдиної системи обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах, накопичувальної, здатної працювати в рамках концепції «навчання протягом усього життя». **Кредитна**

трансферно-накопичувальна система, насамперед, спрямована на формування професійної компетентності майбутніх учителів різного освітнього рівня і кваліфікації, тобто на отримання знань, умінь і навичок, спроектованих на майбутню професійну діяльність.

Як відомо, наказом Міністерства освіти і науки України № 49 від 23 січня 2004 року було затверджено Програму дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти нашої держави. Наступного року Міністерство освіти і науки України своїм наказом № 774 від 30 грудня 2005 року зобов'язало усі університети впровадити кредитно-модульну систему організації навчального процесу з окремих напрямів (спеціальностей) та інші документи, які ним визначені. Ще через два роки було видано наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2007 р. N 612 (v0612290-07) «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське та світове освітнє співтовариство на період до 2010 року».

Відповідно до рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 2 квітня 2009 року «Мета реформ у вищій школі - якість і доступність» (vr4_1290-09) та з метою забезпечення в подальшому якості вищої освіти, запровадження стандартів, рекомендацій і основних інструментів Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), головним чином, для сприяння сумісності, порівнянності, визнанню періодів та термінів навчання у ЗВО України 16 жовтня 2009 року було видано наказ Міністерства освіти і науки України № 943 «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи». Обидва ці документи (2007 та 2009 років) залишаються чинними й донині.

Адже, як відомо, після набуття чинності Закону України "Про вищу освіту" з вересня 2014 року втратив чинність, наказ Міністерства освіти і науки України від 30.12.2005 № 774 "Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу".

Водночас, Міносвіти України звертає увагу на необхідність використання закладами вищої освіти у повному обсязі Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи та її ключових документів (Інформаційний пакет/каталог курсів, Аплікаційна форма студента, Угода про навчання, Угода про практичну підготовку та зобов'язання про якість, Академічна довідка, Додаток до диплома) та інструментів відповідно до вимог Довідника користувача ЄКТС 2009 року, як це передбачено вказаним наказом МОН № 943 від 16.10.2009 р.

Метою впровадження кредитної трансферно-накопичувальної системи в Україні є підвищення якості вищої освіти фахівців і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників та престижу української вищої освіти у європейському і світовому освітньому просторі. Як відомо, **європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС)** – це система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів. Вона покликана сприяти академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС.

Тобто, європейська кредитна трансферно-накопичувальна система передбачає не стільки розподіл змісту навчання відповідних освітньо-професійних програм на кредити, як впровадження сучасних освітніх технологій, що передбачає обов'язковий розподіл кожного кредиту (змістового модуля) на навчальні накопичувальні елементи. А з кожного навчального елементу – розроблення викладачем навчально-методичного забезпечення самостійної підготовки для кожного здобувача вищої освіти (індивідуальні завдання, пояснення, поради, літературні джерела інформації, тести для самоконтролю тощо). Одиницею вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти є **кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи**. Як зазначалося нами вище

обсяг одного кредиту ЄКТС, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС.

Тому, європейська кредитна трансферно-накопичувальна система є також і своєрідним засобом переходу закладів вищої освіти від інформаційно-повідомного, проблемно-технологічного чи лекційно-репродуктивного до інноваційно-дослідницького навчання (набуття наперед заданих знань), організації самостійного навчання здобувачів вищої освіти та отримання потрібних їм знань.

Відомо, що зі створенням загальноєвропейського простору вищої освіти перед здобувачами вищої освіти розкриваються можливості вільного пересування в межах усього простору, тобто навчатися або завершувати освіту за межами своєї країни у будь-якому закордонному закладі вищої освіти, з яким його рідний заклад має партнерські стосунки (угоду про співпрацю про академічну мобільність). Для гарантування прозорості і полегшення визнання за кордоном навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, здобутих у закладі вищої освіти рідної країни, з метою продовження його навчання чи визнання диплому як підстави для працевлаштування, розроблено загальнозрозумілу систему оцінювання, що базується на обліку кредитів та оцінок. Названо цю систему Європейською системою перезарахування кредитів або Європейською кредитно-трансферною системою (ЄКТС).

3. 2. Принципи модульного навчання.

Системні інновації в освіті базуються передусім на пошуку рішень щодо економічності, ефективності та результативності діяльності закладу вищої освіти і системи в цілому, вдосконаленні процесів професійної підготовки, ефективності впровадження інноваційних технологій навчання, навіть організаційної структури в межах визначеного процесу. Впровадження та реалізація одиничних

інновацій характеризується більшим ризиком і є менш ефективним порівняно з результатом дії системних, серед яких значне місце посідає модульно-рейтингове навчання.

Сам рейтинговий підхід до оцінювання знань відповідає індивідуальним здібностям і можливостям кожного із здобувачів вищої освіти. Рейтингом система оцінки знань та вмінь дозволяє ранжувати студентів, тобто визначати першого і останнього, що вносить змагальність у навчальний процес.

Навчальний процес під час модульно-рейтингової організації стає повністю відкритим для здобувачів вищої освіти, що дозволяє кожному обрати свій рівень навчання та спосіб отримання підсумкової оцінки і дисципліни, вносити своєчасні корективи в свою роботу.

Як свідчить педагогічний досвід, модульно-рейтингова система значною мірою нейтралізує недоліки традиційної освітньої системи у закладах вищої освіти завдяки створенню таких **дидактичних умов**:

1. Організація освітнього процесу за інноваційними проблемно-модульними програмами (схемами навчальних курсів, науковими проектами навчальних модулів, розвивальними міні-підручниками тощо), які, розкриваючи соціально-функціональну роль кожного, чітко визначають психолого-дидактичний зміст спільної діяльності викладача та здобувачів вищої освіти на певному етапі функціонування навчального модуля, забезпечують розвиток певного набору культурних функцій особистості з її ментальним досвідом і потенціалом.

2. Детальна технологізованість модульно-розвивального процесу на рівні окремого навчального курсу (сукупність навчальних модулів), змістового модуля (вісім основних освітніх технологій) і міні-модуля (30-, 25-, 20-хвилини навчальне заняття з чітко визначеною системою проблемно-діалогічних завдань).

3. Зменшення щоденних навчальних навантажень на здобувачів вищої освіти: замість п'яти-семи навчальних дисциплін він готує і вивчає два-три, максимум чотири, що дає йому змогу в кілька разів підвищити зосередженість на певному освітньому змісті.

4. Впровадження гнучкого розкладу і скорочення занять здобувачів вищої освіти до 30 - 20-ти хв, оскільки три міні-модулі по 30 хв. забезпечують більший простір для маневру, ніж два заняття по 40 чи завдяки цьому незмінними протягом року є психофізіологічна готовність та інтелектуальна здатність здобувачів вищої освіти до ефективного навчання.

5. Гармонізація системи особистісної готовності здобувачів вищої освіти за допомогою спеціальних психолого-педагогічних заходів (систематичне, ґрунтовне тестування інтелектуального й особистісного зростання, гнучкий режим навчальної і позанавчальної роботи тощо).

6. Оптимізація індивідуального пізнавального процесу кожного здобувачів вищої освіти, оскільки навчання розпочинається з формування внутрішньої пізнавальної мотивації і завершується рефлексивним осмисленням себе, своїх можливостей у реальному світі.

7. Дидактична унормованість професійної діяльності викладача, завдяки чіткій логічній послідовності етапів функціонування навчального модуля, їх змістовій психолого-педагогічній характеристиці, що дає змогу в деталях проєктувати організацію навчально-виховного процесу у формах розвивальної педагогічної взаємодії на основі соціально-культурного досвіду.

Рейтингова система передбачає визначення рівня оволодіння здобувачами вищої освіти змістом навчального матеріалу з кожної навчальної теми чи навчального блоку цілісного курсу, сформованості вмінь і навичок.

Для впровадження рейтингової системи необхідно дотримуватися певних правил: повне охоплення всього обсягу навчального матеріалу та навчальних завдань; чітке визначення мінімуму знань, умінь та навичок як обов'язкової умови поступального руху вперед у процесі навчання; поділ змісту навчального матеріалу і навчальних завдань на чітко окреслені й зрозумілі дидактичні блоки, з визначенням критеріїв оцінювання

якості їх опанування; відкритості процесу визначення рівня оволодіння знаннями.

Використання рейтингової системи вимагає дещо нового підходу до технології аналізу і оцінки навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, а також зіставлення рейтингових показників з офіційно діючими критеріями оцінок. Ця система ґрунтується на демократизмі, сприяє гуманізації навчально-виховного процесу, підвищенню відповідальності за виконання навчальних завдань, позитивно впливає на активізацію навчальної діяльності, стимулює учнів до систематичної праці.

З кожної дисципліни зміст навчального матеріалу, конкретні завдання необхідно розділити на блоки-модулі, визначити терміни виконання кожного завдання, форми звітності, суму балів, співвідношення кількості балів з традиційними оцінками.

Модульна система змінює навчальну технологію, що розглядається як цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, умінь і навичок. Модуль як цілісна сукупність взаємопов'язаних знань має певну протяжність у часі (аудиторне навчання і самостійна робота). Оптимальна кількість часу модуля дає змогу реалізувати психологічні вимоги до засвоєння знань (сприймання, розуміння, запам'ятовування, узагальнення, систематизація й застосування), педагогічні вимоги (планування, мотивація, цільові настанови, організація засвоєння, оцінювання) і кібернетичні вимоги (планування, організація, мотивація, контроль). Основна увага в модульній технології навчання зосереджується на психолого-педагогічному забезпеченні організації засвоєння знань з урахуванням кібернетичних умов і паралельно відпрацьовуються ефективні підходи до контролю й оцінювання засвоєних знань.

До психолого-педагогічного забезпечення модульної технології належать: складання модульних навчальних програм і модульного планування; модульний розподіл навчальних дисциплін і визначення оптимального часу на засвоєння кожного модуля; структурування й генералізація навчального матеріалу кожного модуля, навчальної дисципліни, міждисциплінарних курсів; підготовка модульних

посібників і підручників; визначення системи контрольних параметрів з кожної навчальної дисципліни; напрацювання адекватних до генералізованої структури знань, умінь і навичок, матеріалів для проведення контролю й оцінювання за допомогою комп'ютерних технологій.

3.3. Методика побудови модульних програм. Формування змісту модулів. Створення умов для організації кредитно-модульного навчання.

Кредитно-модульна система – це модель організації освітнього процесу, яка ґрунтується на поєднанні двох складових: кредитів (залікових освітніх одиниць) та модульної технології навчання і охоплює зміст, форми та засоби навчального процесу, форми контролю навчальної діяльності здобувачів вищої освіти в процесі аудиторної і самостійної роботи та якості його знань і умінь.

Модульна технологія навчання – це педагогічна технологія, що передбачає модульну (блочну) побудову навчального матеріалу та його засвоєння шляхом послідовного та ґрунтовного опрацювання навчальних модулів, мотивацію навчання на основі визначення цілей, значну самостійну навчально-пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти та різноманітні форми діагностики рівня його знань та вмінь. Навчальний процес в умовах кредитно-модульної системи здійснюється за індивідуальними навчальними планами здобувачів вищої освіти. Модульна побудова навчального матеріалу – це структурування навчального матеріалу на основі модульної програми.

Рейтингова система оцінювання – це система визначення якості виконаної здобувачами вищої освіти навчальної роботи та рівня набутих ним знань та вмінь, що передбачає оцінювання в балах результатів, досягнутих під час поточного, модульного та семестрового контролю. Вона формується на засадах поопераційного контролю та накопичення рейтингових балів за різноманітну навчальну діяльність здобувачів вищої освіти за певний період навчання.

Кредити ECTS – це числовий еквівалент навантаження (від 1 до 60), призначеного для навчальних дисциплін відповідного курсу, щоб охарактеризувати навчальне навантаження здобувачів вищої освіти яке вимагається для їх завершення. Кредити ECTS відображають кількість роботи, якої вимагає кожна навчальна дисципліна і всі дисципліни відносно загальної кількості роботи, необхідної для завершення повного року академічного навчання в університеті, включаючи лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, консультації, навчальну та виробничу практики, самостійну роботу, екзамени чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. ECTS базується, таким чином, на повному навантаженні здобувачів вищої освіти, необхідному для виконання усіх видів і форм занять впродовж року, а не обмежується тільки аудиторними годинами.

Кредит (залікова одиниця) – це уніфікована одиниця виміру виконаної здобувачем вищої освіти як аудиторної, так і самостійної навчальної роботи (навчального навантаження). Обсяг одного кредиту ECTS становить 30 академічних годин. Загальний час, передбачений для засвоєння навчального матеріалу під час аудиторної та самостійної роботи здобувачів вищої освіти протягом навчального року, як правило, становить 60 кредитів ECTS. Кредити ECTS передбачають всі види роботи – лекції, практичні та лабораторні роботи, семінари, консультації, практичні заняття, самостійну роботу, екзамени, дипломне проектування, виконання кваліфікаційної роботи та інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. Основна вимога ECTS – самостійна робота здобувачів вищої освіти повинна становити не менше половини кредиту ECTS, тобто 15 академічних годин (для умов нашої країни).

Навчальна дисципліна складається з кількох залікових кредитів, кількість яких визначається змістом та формами організації навчального процесу. У свою чергу заліковий кредит складається з одного чи кількох модулів, а модулі – із змістових модулів, які можуть поділятися на окремі навчальні елементи.

Заліковий кредит відповідно до наказу МОН України (від 23. 01. 2004 р. № 49) – це одиниця виміру навчального навантаження для засвоєння змістових модулів навчальної дисципліни. Тобто, заліковий кредит складається з окремих модулів, які в свою чергу – із змістових модулів, кількість яких може бути різною залежно від тематичного «насичення». Залежно від тривалості вивчення дисципліни та форми підсумкового контролю до залікового кредиту можуть входити один або декілька модулів.

Заліковий кредит – це завершена частина навчальної дисципліни (залік, перехідний залік, екзамен, курсова робота, навчальна практика, виробнича практика), що оцінюється в 100 балів. Окремими заліковими кредитами є кваліфікаційна робота (проект) та підсумкова атестація.

Приклад 1. Навчальна дисципліна викладається один семестр, форма підсумкового контролю – залік, кількість модулів – 1. У такому випадку кількість залікових кредитів = 1.

Приклад 2. Навчальна дисципліна викладається один семестр, форма підсумкового контролю – залік, кількість модулів – 1. У такому випадку кількість залікових кредитів = 1.

Приклад 3. Навчальна дисципліна викладається один семестр, форма підсумкового контролю – екзамен, кількість модулів – 2. У такому випадку кількість залікових кредитів = 1.

3. 4. Положення про модульно-рейтингову технологію навчання. Кредитно-модульна технологія навчання.

Кредитно-модульна технологія організації навчання дає змогу використовувати її і на очній (денна, вечірня), а також заочній, дистанційній чи мережевій формах навчання, зокрема, під час такої новітньої форми навчання, як дистанційне (змішане) навчання (особливо в умовах карантинних обмежень та російської агресії в

Україну) та дуальній освіті; планування на її основі організації навчально-виховного процесу за умов кредитно-модульної системи підготовки фахівців, що зумовлено входженням системи освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору шляхом впровадження в систему вищої освіти України основних ідей Болонського процесу. Головна мета модульного навчання – така зміна організаційних основ педагогічного процесу у системі вищої освіти, яка забезпечує суттєву його демократизацію, створює умови для реальної зміни ролі і місця здобувачів вищої освіти, перетворює їх з об'єкта на суб'єкт процесу навчання, надає педагогічному процесу необхідної гнучкості для того, щоб реалізувати принцип індивідуалізації навчання.

Модульно-розвивальний процес - найпрогресивніша форма, спосіб реалізації процесів соціалізації особистості, які передбачають оволодіння певною системою знань, норм і цінностей.

Впровадження кредитно-модульної технології навчання передбачає реорганізацію традиційної схеми «навчальний семестр – навчальний рік, навчальний курс», раціональний поділ навчального матеріалу дисципліни на модулі й перевірку якості засвоєння теоретичного і практичного матеріалу кожного модуля, використання ширшої ткали оцінювання знань, вирішальний вплив суми балів, одержаних протягом семестру, на підсумкову оцінку.

В основу кредитно-модульної технології навчання покладена модульна система організації навчання. Саме тому необхідно більше уваги звернути на характеристику поняття модульності.

Суть модульного навчання полягає в тому, що здобувач вищої освіти більш самостійно або повністю самостійно може працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, яка містить цільовий план дій, банк інформації і методичне керівництво з досягнення висунутих дидактичних цілей. Функції педагога можуть коливатися від інформаційно-контролюючої до консультативно-координуючої.

Взаємодія педагога і здобувачів вищої освіти в освітньому процесі здійснюється на принципово новій основі: модулі забезпечують усвідомлене самостійне досягнення тими, хто навчається, певного рівня попередньої підготовленості. Успішність модульного навчання залежить від дотримання паритетних взаємин між педагогом та здобувачами вищої освіти.

Модульне навчання сприяє комплексному аналізу та розв'язанню таких завдань:

- створення змісту навчання, здатного гнучко реагувати на конкретні умови навчання, потреби практики;
- стимулювання самостійності та відповідальності здобувачів вищої освіти;
- реалізація творчого потенціалу педагога, звільнення його від рутинних обов'язків;
- забезпечення індивідуалізації навчання щодо темпу, рівня допомоги та диференціації змісту навчання;
- здійснення якісного процесу навчання, у результаті якого досконало володіють знаннями, уміннями та навичками всі здобувачі вищої освіти або переважна більшість.

В основі технології модульного навчання – такі принципи: модульності, виокремлення із змісту навчання певних елементів, динамічності, дієвості та оперативності знань і їх системи, гнучкості, усвідомленої перспективи, різнобічності методичного консультування, паритетності. Охарактеризуємо окремі з них.

Принцип модульності. Він визначає підхід до навчання, відображений у змісті, організаційних формах і методах. Відповідно до цього принципу, навчання будується на окремих функціональних ядрах-модулях, призначених для досягнення конкретних дидактичних цілей.

Принцип виокремлення із змісту навчання певних елементів. Педагогічні вимоги, за допомогою яких реалізують цей принцип: навчальний матеріал треба конструювати таким способом, щоб він цілковито давав змогу кожному здобувачу вищої освіти досягнути сформульованих дидактичних цілей; матеріал потрібно подати

настільки завершеним блоком, щоб була змога конструювати єдиний зміст навчання (що відповідає комплексній дидактичній меті) з окремих модулів; відповідно до специфіки навчального матеріалу треба інтегрувати різні види і форми навчання, що спрямовані на досягнення запланованої дидактичної мети.

Принцип динамічності. Цей принцип передбачає організацію вивчення знань у неперервному колі за наперед заданою модульною програмою, як такою, що складається з логічно завершених доз навчального матеріалу (модулів) зі структурованим змістом кожного модуля та системою опорних оцінок.

Принцип модульності допомагає підвищити рівень диференційованого навчання, яке враховує індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти і спрямоване на оптимальний інтелектуальний розвиток кожної особистості засобами структурування змісту навчального матеріалу, добору відповідних до типологічних особливостей здобувачів вищої освіти форм, прийомів і методів навчання.

Доцільно сформулювати такі ознаки модульної технології навчання:

- завдання освітнього процесу формують у діяльнісному аспекті і висувують перед здобувачами вищої освіти на початку навчання;
- насамперед – обґрунтування навчальних завдань, організація контролю за засвоєнням цих завдань, підготовка навчального матеріалу, що дає змогу здобувачам вищої освіти розв'язувати поставлені завдання;
- створення можливостей для поєднання різних видів навчальної та науково-педагогічної діяльності (переважає навчальна діяльність здобувачів вищої освіти, індивідуальне уміння, що передбачає досягнення обов'язкового результату навчання);
- роль науково-педагогічного працівника – діагностика, консультація, мотиватор, постачальник інформації;

- методи і засоби навчання обирають таким чином, щоб вони сприяли комплексному досягненню цілей навчання і контролю за засвоєнням змісту конкретної теми та курсу загалом;

- діяльність здобувачів вищої освіти: активна участь студентів у процесі роботи з навчальним матеріалом: під час підготовки завдань конкретного модуля кожний здобувач вищої освіти має змогу вибрати найбільш прийнятний для нього спосіб учіння, оптимальний темп (місце) оволодіння навчальним матеріалом, здобувачі вищої освіти отримують свободу пристосування часу занять і змісту модуля до їхніх індивідуальних потреб;

- критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти отримують одночасно із завданнями навчального модуля; контрольні завдання покликані поліпшити рівень особистого засвоєння знань кожним здобувачем вищої освіти; здобувач вищої освіти отримує залік, якщо його відповіді засвідчують нормативний рівень засвоєння; контрольні запитання мають на меті оцінити ступінь засвоєння знань, умінь і навичок, закріпити здобуте, діагностувати труднощі; оцінка результатів конкретного здобувача вищої освіти не залежить від рівня результатів групи;

- недостатнє засвоєння змісту модулів можна помітити на кожному етапі навчання, тому курс засвоюється довершеними порціями, у разі невдачі на конкретних етапах навчання здобувач вищої освіти повинен повторно вивчити окремий модуль, а не весь курс.

Пошук нових технологій навчання і продуктивне, ефективне їх впровадження у навчально-педагогічний процес різних типів закладів освіти сприятиме забезпеченню високої кваліфікаційної підготовки майбутніх фахівців.

Модуль. Це поняття трактується двояко: як власне модуль і змістовий модуль.

Модуль – задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, підсумкової атестації), що реалізується відповідними формами навчального

процесу. Це може бути навіть блок дисциплін, які утворюють певну взаємопов'язану цілісність у складі освітньої програми, яка може розцінюватися як логічна підструктура усередині загальної структури програми, а також доповнення навчальних дисциплін практиками, курсовими, контрольними роботами, ІНДЗ тощо. По суті, модуль трактується як одиниця навчального плану з наряду, що представляє набір навчальних дисциплін, що відповідає вимогам кваліфікаційної характеристики.

Змістовий модуль – це логічно завершена, відносно самостійна, цілісна частина навчального курсу, сукупність теоретичних і практичних завдань відповідного змісту та структури з розробленою системою навчально-методичного й індивідуально-технологічного забезпечення, необхідним компонентом якого є відповідні форми поточного та підсумкового рейтингового контролю. Модуль розглядається як відносно самостійна організаційно-методична структурна одиниця усередині навчальної дисципліни, яка включає цілі, логічно завершену одиницю навчального матеріалу, методичне керівництво до його засвоєння та систему контролю. Сукупність таких модулів утворює навчально-методичний комплекс (далі - НМК) навчальної дисципліни.

Освоєння кожного змістового модуля, тобто виконання закладених у ньому завдань, складає частину підсумкової оцінки, що виставляється за результатами вивчення дисципліни. У цьому модульний принцип подібний до рейтингу. Загальний бал, що виставляється за підсумками модулів і змістових модулів, має накопичувальний ефект. У активного під час виконання поточних завдань здобувачі вищої освіти з високим рейтингом, який накопичив достатню кількість балів, є шанс отримати високу підсумкову оцінку.

Поділ навчального матеріалу дисципліни на навчальні модулі, їх кількість, види поточного контролю та терміни його проведення визначаються робочою навчальною програмою предмета, ухвалюються відповідною кафедрою, затверджуються науково-методичною комісією факультету і доводяться до відома здобувачів

вищої освіти. Отже, відповідно до КМСОНП з'явилися новітні технології навчання та форми організації навчального процесу, які сприяють підвищенню його ефективності. Це стосується модульного структурування дидактичного матеріалу та модульно-рейтингової організації навчання.

Запитання для самоконтролю:

1. Складіть перелік базових принципів упровадження до освітнього процесу вітчизняних ЗВО принципів європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи.

2. Розкажіть про те, як Болонська конвенція 1999 року знайшла подальший розвиток у цілому ряді європейських документів.

3. Тезово продемонструйте процес упровадження в Україні європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи.

4. Проаналізуйте яким чином модульна система змінює навчальну технологію, що розглядається як цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, умінь і навичок.

5. Розкрийте на конкретних прикладах особливості принципу виокремлення із змісту навчання певних елементів технології модульного навчання в умовах ЄКТС.

6. Дайте визначення термінам: Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС), «кредитно-модульна система», кредит ЄКТС, Європейський простір вищої освіти (ЄПВО), «модульні програми», «Болонський процес», «модулі», «кредитно-модульне навчання», «Болонська конвенція», «модульно-рейтингова технологія навчання», «кредитно-модульна технологія навчання», «Еразмус+».

7. Складіть перелік основних дидактичних умов модульно-рейтингової системи та яким чином вони нейтралізують недоліки традиційної освітньої системи у закладах вищої освіти.

8. Як ви розумієте значення заяви п'ятого форуму з політики Болонського процесу (Париж, 2018) в сучасних умовах?

9. Проаналізуйте основні **дидактичних умов** модульно-рейтингової системи у закладах вищої освіти.

10. Складіть схему взаємопов'язаності складових співпраці науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти, коли функції педагогів можуть коливатися від інформаційно-контролюючої до консультативно-координуючої.

Змістовий модуль II.
Форми, види, методи і засоби інноваційного
викладання дисциплін спеціальності 032 «Історія та
археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)» у закладах
вищої освіти. Організація та методика проведення наукових
досліджень

ЛЕКЦІЯ 4.

**МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТРАДИЦІЙНОГО ТА
ІННОВАЦІЙНОГО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 032 «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ» ТА
014 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ІСТОРІЯ)» В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ
ОСВІТИ**

План лекції:

4. 1. Особливості класифікації методів навчання.
4. 2. Традиційні методи навчання дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)».
4. 3. Інноваційні методи та технології. Інтерактивне навчання історії.
4. 4. Методи наукових досліджень.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про особливості класифікації методів навчання; проаналізувати інноваційні та традиційні методи навчання дисциплін спеціальності історії та археології; ознайомитися з основними методами наукових досліджень.

Основні поняття теми: метод, метод навчання, методика, класифікація методів навчання, словесні методи, наочні методи, практичні методи, традиційні методи, інноваційні методи, історико-генетичний метод, історико-порівняльний метод, історико-типологічний метод, історико-системний метод.

4. 1. Особливості класифікації методів навчання.

Метод (із грец. – спосіб пізнання або шлях дослідження) – ключове поняття в організації та реалізації процесу навчання.

Як явище з'явився з початком діяльності шкіл, а як поняття досліджується дидактикою протягом двох століть. До XIX ст. методи вважались індивідуальною творчістю педагога, і лише згодом їх почали характеризувати за трьома стандартизованими групами: словесні; наочні; практичні.

Метод навчання тісно поєднаний із навчальною діяльністю й поза її межами не існує. Він з'являється у викладанні й підпорядкований меті, яку ставить педагог. У результаті застосування методу виникає діяльність здобувача вищої освіти та здійснюється процес засвоєння ним навчального змісту.

Метод навчання – це впорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності викладачів і здобувачів вищої освіти, спрямований на розв'язання навчальних завдань у закладах вищої освіти.

Є різні підходи до класифікації методів навчання. Вчені-дидакти розробили їх десятки. *Класифікація методів навчання* – це їхня упорядкована за певною ознакою система. На думку багатьох дослідників, основні ознаки класифікації методів навчання – джерела знань, логіка засвоєння навчального матеріалу, рівень самостійності учнів.

За джерелом отримання знань (Д. Лордкіпанідзе, С. Перовський, Є. Голант, С. Чавдаров та ін.) методи поділяють на словесні, наочні та практичні.

За логікою передачі та сприйняття навчальної інформації (В. Паламарчук):

– індуктивний (*латин.* – зведення) – спосіб навчання, під час якого від спостереження та розгляду окремих явищ переходять до встановлення загальних правил і законів. Викладач пояснює факти, наводить приклади, підводячи здобувачів вищої освіти до узагальнення, виведення принципів, понять, норм;

– дедуктивний (від *латин.* – виведення) – спосіб навчання, під час якого окремі положення логічно виводяться від загальних. Здатний розвивати абстрактне мислення та сприяє швидкому опануванню матеріалом;

– традуктивний (від *грец.* – відповідний) – метод, заснований на аналогії. При цьому способі від схожості предмета за одними властивостями роблять висновок про схожість подібних предметів за іншими ознаками.

За рівнем пізнавальної активності (М. Скаткін, І. Лернер). Учені вважають, що процес навчання реалізується за допомогою 5 основних методів, які поділяються на дві групи: репродуктивні та продуктивні.

Для повного уявлення ролі та місця методів у навчальному процесі дидакти розробляють багатомірні моделі методів навчання. Такими є тримірна модель (В. Паламарчук, В. Бондар), чотиримірна (А. Алексюк, В. Бондар). Перша подає зовнішню та внутрішню форми прояву методів навчання через три аспекти:

- 1) джерело отримання знань;
- 2) рівень пізнавальної активності;
- 3) логіку розгортання змісту матеріалу.

Отже, будь-який метод, наприклад, бесіду можна охарактеризувати і представити у плані-конспекті одночасно за трьома вимірами:

- зовнішній – словесний;
- внутрішньої сутності – частково-пошуковий;
- логікою розгортання – дедуктивний.

4.2. Інноваційні та традиційні методи навчання дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)».

Основні методи, які використовуються у викладанні дисциплін спеціальності історії та археології: розповідь; інструктаж; бесіда; обговорення; ілюстрація; демонстрація; спостереження; виконання

вправ (завдань, графічних, творчих робіт, праця з книгою, підготовка портфоліо); вирішення кейсів і соціально-педагогічних; використання ігор тощо.

І. Характеристика словесних методів.

Розповідь – це послідовне розкриття змісту навчального матеріалу, у якому тлумачаться явища, події, поняття тощо. Її дидактична мета – забезпечення сприйняття, осмислення, первинного усвідомлення навчального матеріалу. У процесі викладання дисциплін спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 014 «Середня освіта (Історія)» використовують такі різновиди розповіді: опис; виклад; пояснення (розкриття причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей); доповідь (усний виклад навчального матеріалу, який характеризується великим обсягом, складністю логічної побудови, сконцентрованістю розумових образів, доведень й узагальнень); виступ; коментоване читання.

Інструктаж – метод навчання, який передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, послідовністю дій, показ необхідних операцій та організацію навчальної роботи різними формами.

Бесіда – діалогічний метод навчання, при якому педагог шляхом спеціально підібраних запитань спонукає здобувачів вищої освіти до аналізу навчального матеріалу в певній логічній послідовності, формування відповідних висновків, узагальнень або його відтворення. Вона є багатофункціональною й потребує від викладача багатоманітних умінь. Важливу роль у проведенні бесіди відіграє її належність до певного виду.

За **призначенням** в навчальному процесі розрізняють:

- *вступну бесіду;*
- *бесіда-повідомлення;*
- *бесіда-повторення;*
- *контрольно-корекційна бесіда.*

За **характером діяльності** в процесі бесіди виокремлюються такі її види:

- *пояснювально-ілюстративна;*

– *репродуктивна*;

– *евристична*.

Обговорення – метод навчання, який залучає здобувачів вищої освіти до активного обміну відомостями, власними спостереженнями, досвідом, думками. Споріднений із методом бесіди, але не так структурований викладачем, а тому надає можливість здобувачам вищої освіти більш вільно в ширшому інформативному просторі виголошувати власні думки. Ефективність обговорення залежить від переважання відкритих запитань.

II. Характеристика наочних методів навчання.

Ілюстрація – допоміжний метод, який полягає в тому, щоб яскравіше викласти навчальний матеріал за допомогою статичної наочності (таблиць, малюнків, моделей, графіків, схем). Її дидактична мета – допомогти сприйняти, осмислити, повторити й закріпити навчальний матеріал, провести узагальнення та систематизацію, здійснити перевірку знань.

Демонстрація – метод, для якого характерними є застосування динамічних засобів наочності (кінофільмів, телепередач, діючих моделей, проведення дослідів тощо). Її дидактичні завдання: сприйняття; осмислення; закріплення, перевірка знань.

Спостереження – уважне, цілеспрямоване стеження за об'єктом вивчення у процесі теоретичного навчання чи проведення практики. Основна мета – сприйняття й осмислення. Спостереження має індивідуальний характер. Це діяльність здобувачів вищої освіти, яку організовує викладач. За тривалістю спостереження може бути коротко- та довготривалим, неперервним і перервним.

Окрім самостійного незалежного використання спостереження часто носить супутній характер і супроводжує такі методи, як ілюстрація, демонстрація, а також контроль та оцінювання.

III. Характеристика практичних методів.

Навчально-педагогічна гра – це метод (форма) навчальної діяльності в умовних ситуаціях, спрямований на відтворення й

засвоєння суспільного досвіду, що фіксується в соціально та професійно закріплених способах здійснення предметних дій.

У викладанні суспільних дисциплін виконує такі функції: освітню; емоційну; контролюючу; практичну. Дидактична мета ігор – усвідомлення, закріплення, узагальнення, перевірка знань і практичне їх застосування.

Різновиди навчально-педагогічних ігор. Є декілька видів навчально-педагогічних ігор, які використовуються під час викладання історичних дисциплін, зокрема ділові (імітаційні) та рольові.

Ділова гра – це імітація професійної діяльності. З її допомогою відтворюється предметний і соціальний зміст майбутньої праці фахівця, моделюються такі системи стосунків, які характерні для повноцінної роботи. Ділові ігри використовуються для розвитку творчого мислення здобувачів вищої освіти, формування професійної майстерності, умінь оцінювати й вирішувати проблеми, які виникають у практичній діяльності, для стимулювання та підвищення інтересу здобувачів вищої освіти до занять. Вони здатні активізувати процес оволодіння майбутньою спеціальністю, а також дають можливість викладачеві за короткий проміжок часу перевірити знання й уміння здобувачів вищої освіти розв'язувати професійні проблеми.

Імітаційна гра – це різновид ділової гри, яка відтворює (імітує) певну реальну ситуацію історичної діяльності задля поглиблення професійних знань чи цілеспрямованого вироблення умінь.

Імітаційні (симуляційні) ігри поділяються на великі та малі.

Велика (театральна) передбачає відтворення якоїсь значної події або дійства, які мають стосунок до соціально-педагогічної дійсності. До неї залучається багато студентів із різних академічних груп і навіть курсів. Така гра нагадує інсценізацію. Здобувачі вищої освіти під час її проведення демонструють уміння вживатися в образ, відтворювати обстановку, мобілізувати необхідні знання.

Рольова гра – це навчальна гра у формі відображення певних сторін життєвої реальності, яка дає можливість поглибити професійні

знання та сформувати комунікативні вміння. Її особливість – створення інтересу до навчального матеріалу, який вивчається.

Існує декілька **різновидів** рольових ігор:

1. Інтелектуальні рольові (навчально-педагогічні).
2. Рольові ігри за формою теле- та ток-шоу («Я так думаю», «Свобода») тощо.

3. Рольові ігри, форма та ситуація яких запозичується з певних усталених життєвих реалій, явищ і подій, наприклад, із політичного життя, круглих столів, інтерв'ю, брифінгів, судових засідань тощо. Використовуються для узагальнення, систематизації, перевірки знань.

До **практичних методів викладання** історичних дисциплін також належать:

– *різні справи й домашні завдання* – конспектування, складання тез, анотацій, словників, вибір цитат, необхідної інформації;

– *творчі роботи* – написання наукових нарисів, рефератів, есе, виконання індивідуально-дослідних завдань;

– *графічні роботи* – складання таблиць, структурно-логічних схем, опорних конспектів;

– *портфоліо* – зібрання робіт здобувачів вищої освіти, які вони виконували в процесі вивчення навчальної дисципліни.

Відомий український методист, доктор педагогічних наук, професор Костянтин Баханов під час вивчення, зокрема історичних дисциплін пропонує застосовувати так звані **«лабораторно-практичні роботи»**. Вони сприяють розвитку пізнавальних сил, самостійності здобувачів освіти, формуванню умінь і навичок, необхідних для майбутнього життя й самоосвіти, розвитку спостержливості й аналізу явища. Зміст і прийоми виконання практичних робіт зумовлюються специфікою навчального предмета. Загалом арсенал методів викладачів-практиків в умовах неухильного розвитку сучасної освіти не зосереджується лише на використанні лише традиційних методів організації освітнього процесу. Необхідність удосконалення якості засвоєння знань та більш пришвидшеного формування професійної компетентності здобувачів

вищої освіти свідчить про необхідність застосування, перш за все, інноваційних методів, форм та прийосів організації освітнього процнсу спеціальності істороя та археологіця.

4. 3. Інноваційні методи та технології.

Інтерактивне навчання історії.

Під **інноваціями** у навчанні розуміють (у широкому значенні) процес створення, поширення нових методів і засобів (нововведень) для розв`язання тих дидактичних проблем, які вирішуються звичними, традиційними методами, а також результат творчого пошуку нестандартних розв`язань різноманітних педагогічних проблем: нові технології, оригінальні дидактичні ідеї, форми і методи навчання.

Інноваційне навчання, на відміну від традиційного, спрямоване не на навчальний предмет і подання учневі певної суми знань, а, перш за все – на інтелектуальний розвиток особистості учня.

Засвоєння знань як основа навчання у традиційній системі, в **інноваційному навчанні знаходиться на другому плані**. Вони використовуються як **засіб інтелектуального розвитку учня, формування його творчого потенціалу**. Якщо брати історію просто як далекі в часі від нас події, - пише американський педагог Дж. Дьюї, - то тоді вона стає мертвою, нерухомою. Лише тоді її вивчення учнями набуває соціального, педагогічного значення, коли її розглядають як образ соціального життя людини та розвиток людства.

Отже, на перший план в інноваційному навчанні висувається вироблення у здобувачів освіти певних навичок наукового сприйняття історії, а саме:

1. Розвивати розуміння того, як минуле раніше було представлене та інтерпретоване.

2. Збирати та аналізувати матеріали, що надходять з різних джерел, і критично використовувати ці матеріали в історичному

контексті (пам`ятаючи ключові ознаки і характеристики періоду розвитку суспільства або ситуації, що розглядаються).

3. Вибирати поміж різними версіями або тлумаченнями минулого кілька точок зору і давати їм оцінку.

4. Відрізнити факт від вимислу, викривати упередженість, необ`єктивність, стереотипність, шаблонність.

5. Робити незалежні та виважені оцінки і досягати справедливих і збалансованих рішень на підставі аналізу доступних фактів та вивчення широкого кола можливостей.

6. Розуміти, що ті чи інші історичні висновки можна знову оцінювати у світлі нових або заново переглянутих фактів.

Інноваційне навчання являє собою суб`єкт-суб`єкту взаємодію учасників навчання, одиницею управління якою є цілісна навчально-проблемна ситуація. У такому навчанні акцент зміщується з традиційних організаційних форм і методів на творчу імпровізацію вчителя, на його можливість відкривати, розробляти, удосконалювати і застосовувати творчі пізнавальні завдання для учнів. В загальних рисах можна говорити про пріоритети інноваційного навчання. Таким пріоритетом інноваційного навчання є групова та індивідуальна форма навчання. Групове навчання залучає до спільної роботи 5-6 учнів. У такій групі активно використовується спільний потенціал для розв`язання спільних завдань. Отже, в інноваційному навчанні на перший план висуваються творчі і продуктивні завдання, які визначають суть і мотиви вибору навчальної діяльності учнів.

Розглянемо, приклад інтегрованої (комплексної) системи навчання. Це система, за якою навчальний матеріал вивчається за певними темами-комплексами. Організаційні форми навчання за цією моделлю в цілому мало чим відрізняються від традиційного навчання. Але навчання будується на проблемній основі і діалогічних методах. Для кращого розуміння сутності цієї системи навчання приведемо конкретний приклад. Можна організувати діалог: “Ми і люди епохи Карла Великого: спільне і відмінне у поглядах на життя”. Заняття проводиться у вигляді обміну думками, у формі описування життя

сучасних людей з їхніми проблемами і співставлення з життям людей зазначеної епохи.

Найбільш яскраво інтегрована система навчання представлена в «школі діалогу культур». Зазначена модель ґрунтується на інтеграції змісту гуманітарних предметів на культурологічних засадах, розуміння учнями людини певної історичної епохи через роботу з історичними текстами даної епохи. Навчання за моделлю “діалогу культур” будується на принципах: культурологічності, історичності, діалогічності, циклічності, проблемності.

Проектна система (метод проєктів, метод цільових завдань) - організація навчання за якої здобувачі освіти набувають знання, уміння і навички у процесі планування і виконання практичних завдань-проєктів.

Своїм підґрунтям проєктна система має концепцію американського філософа, психолога та реформатора освіти Джона Дьюї (1859-1952), що обумовило її схожість з лабораторною системою. Мета навчальних (освітніх) проєктів спрямована на створення умов для самонавчання здобувачів освіти, збудження їхньої ініціативи, інтересів і особистих устремлінь.

Автор проєктної системи навчання американський педагог Вільям Кілпатрик (1871-1965) вважає, що вивчення історії має бути зосереджене на соціальних проблемах людства в минулому і сучасному. Більша частина сучасної історії має поступитися місцем вивченню соціальних стосунків людей, соціальних проблем, які містять в собі більше історії, ніж є їх у історичних працях.

Кожен проєкт має орієнтовний сценарій, який визначається темами індивідуальних проєктів та орієнтовними запитаннями до них. Приклади індивідуальних проєктів: 1) “Що означає звільнити селян?": Як звільнення селян відіб'ється на їхньому становищі? Як відіб'ється скасування кріпацтва на інтересах держави? 2) Напишіть за анонімного рецензента коментарі до “Руської Правди” і дайте його оцінку цього документу. 3) Дворянство є основою Російської імперії, її становим хребтом. Так це чи ні, обґрунтуйте свою точку зору. 4)

Національні окраїни Російської імперії, їх подальша доля. Від імені М. Грушевського зробіть відповідний історичний аналіз.

Інтерактивні технології навчання

«Інтерактив» від англ. слова «interakt», де «інтер» – взаємний і «акт» – діяти. Інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен здобувач освіти відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Суть інтерактивного навчання у тому, що освітній процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників. Це співнавчання, взаємонавчання, де і здобувач і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером учнівського колективу.

Під час інтерактивного навчання здобувачі освіти вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення.

Активні методики поділяються на:

- Вступні - які дозволяють створювати атмосферу доброзичливості, довір'я
- Основні (ключові) - під час яких розв'язується основна проблема (обговорення, інтерактивні лекції, мозковий штурм, рольові ігри, “кейс стаді”, карусель тощо)
- Завершальні підсумкові (сенкан, вернісаж)
- Допоміжні (енерджайзери) – включають тоді, коли необхідно зняти напругу, змінити вид діяльності, перейти з одного етапу до іншого.

Форми організації діяльності учнів на уроці .

1) групова - навчає одна людина, більше тих, хто слухає, чим тих, хто говорить;

2) кооперативна (колективна) - спосіб навчання в малих групах. Кооперативне навчання може існувати не тільки в групах, але й у парах.

Ось приклади деяких конкретних методик роботи в малих групах:

«Діалог» - групи шукають погоджене рішення, а результат роботи повинен бути відображений у вигляді схеми, перерахування ознак, кінцевому тексті, що потім записується в зошитах. Ця методика включає протистояння й критику позицій тієї або іншої групи, а вся увага зосереджена на сильних моментах позиції інших. Експерти фіксують загальні погляди і під завершення роботи дають узагальнену відповідь на завдання, що записується всіма.

«Синтез думок» - схожий на попередній метод, з тією різницею, що учні не ведуть записи на дошці, а всі записи роблять на аркушах, які потім передають наступній групі. У цьому аркуші підкреслюються думки, з якими дана група не згодна. Експерти обробляють ці аркуші, зіставляючи написане, роблять загальний звіт, що потім обговорює всі учасники.

«Спільний проєкт» - у цьому випадку групи одержують завдання різного змісту, які висвітлюють проблему з різних боків. При завершенні роботи кожна група робить звіт і робить свої записи на дошці. Із цих записів ніби складається спільний проєкт, що рецензується й доповнюється групою експертів.

«Пошук інформації» - відбувається командний пошук інформації, що доповнює вже наявну (представлену викладачем лекцію або підготовлене практичне заняття) з наступними відповідями на питання. Для груп розробляються питання, відповіді на які можна знайти в інформаційних ресурсах, роздатковому матеріалі, історичних документах і т. д. Завжди визначається час, протягом якого потрібно проаналізувати інформацію й знайти відповіді на питання.

«Коло ідей» - метою є вирішення гострих спірних питань, складання списку ідей і залучення всіх здобувачів освіти до обговорення питання. Всі групи повинні виконувати одне і теж завдання, що складається з декількох питань (позицій), які представляються групами по черзі. При відповідях кожна із груп озвучує тільки один аспект проблеми, а педагог задає питання по колу доти, поки ідеї не закінчаться. Це виключає можливість доповіді всієї інформації однією групою.

Всі перераховані методи інтерактивних методів навчання відносяться до *технологій кооперативного навчання*, коли здобувачам освіти потрібно скооперуватися для виконання завдань педагога, активної діяльності на занятті, засвоєння матеріалу і вироблення навичок спілкування під час дискусії й аргументації своїх позицій. Величезним плюсом даного виду навчальної діяльності є залучення абсолютно всіх учасників до спільної (кооперативної) діяльності. Труднощі полягають в умінні педагога організувати роботу учасників освітнього процесу і привчити їх до такої роботи як постійної.

Кооперативна (групова) навчальна діяльність - це форма (модель) організації навчання в малих групах здобувачів освіти, об'єднаних спільною навчальною метою. Така модель *поєднується з традиційними формами та методами навчання* і може застосовуватися на *різних етапах навчання*.

За такої організації навчання педагог керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Співпраця (кооперація) - це спільна діяльність з метою досягнення загальних цілей. У межах спільної діяльності люди намагаються досягти *результатів, вигідних для них самих і для решти членів групи*.

Кооперативне навчання – *технологія інтерактивного навчання* в невеликих групах, коли створюється можливість обговорення кожної проблеми, доведення, аргументування власного погляду.

Спільні зусилля сприяють досягненню всіма членами групи взаємної користі, і, зрештою, виграють усі («Твій успіх іде на користь

мені, а мій — на користь тобі»). Учні усвідомлюють, що всі члени групи приречені на спільну долю («Або ми потонемо, або випливемо, але разом»).

Успіхи кожного визначаються не тільки ним самим, а й зусиллями його товаришів. Успіх члена команди під час презентації результатів дослідження групою певної теми залежить як від його особистих зусиль, так і від внеску інших членів групи, котрі допомагають йому знаннями, вміннями й практичними можливостями. *Жоден член групи окремо не має всієї інформації, вмінь чи можливостей, необхідних для забезпечення успіху групової діяльності.*

Зарубіжні дослідження кооперативного, конкурентного й індивідуального навчання мають тривалу історію і безперечно доводять, що співробітництво, на відміну від конкуренції та індивідуальної діяльності, забезпечує:

- а) вищий рівень досягнень і більшу продуктивність;
- б) панування турботливіших, чуйніших взаємин;
- в) міцніше психологічне здоров'я дітей, соціальну компетентність і самоповагу.

Американські дослідники Девід Джонсон і Роджер Джонсон виділяють основні умови ефективності скооперованої діяльності:

- здобувачі освіти розуміють свою взаємозалежність від інших членів групи та відчувають особисту відповідальність за досягнення групових цілей;

- здобувачі освіти здійснюють взаємодію, під час якої допомагають один одному навчатися;

- здобувачі освіти вчаться спільно працювати⁴.

Кооперативно організоване навчання відрізняється певними особливостями:

- підгрупи виділяються на тривалу перспективу, а тому до їх створення педагог підходить дуже виважено;

---

⁴ Johnson D. W., Johnson R. T., Cooperation and competition. Theory and Research. Edina, 1989

- розробляються свої стратегії, здійснюється планування для кожної з виділених підгруп;
- у процесі навчання члени груп діляться своїми знаннями, уміннями;
  - кожен працює на повну силу, сумлінно, самостійно;
  - за результат групи відповідальність несе кожен учасник;
  - робота кожного члена групи оцінюється під кутом зору досягнення намічених цілей.

Функції педагога в кооперативному навчанні набувають деяких нових ознак. Його головне завдання - вселити віру в здобувачів освіти у можливість успішного досягнення мети. Далі він виступає як **фасилітатор** - помічник, рівноправний учасник групи. Навантаження на педагога зростає. Адже він додатково має займатися формуванням уздобувачів освіти здатності:

- координувати свою діяльність із діяльністю партнерів;
- ставати на позицію інших і змінювати свою позицію;
- надавати своїм партнерам допомогу та користуватися їхньою допомогою;
- рефлексувати свої дії та дії інших членів групи;
- з повагою ставитися до кожної думки;
- вибудовувати міжособистісні взаємини з партнерами;
- надавати найвищого пріоритету досягненню колективної мети;
- не допускати переростання суперечностей у зіткнення позицій та інтересів;
- попереджувати виникнення конфліктів.

«Прямі і перехресні» групи

Оптимальною вважають групу з трьох-шести осіб, бо *за меншої кількості* здобувачам освіти важко усебічно розглянути проблему, а *за більшої* складно визначити, яку саме роботу виконав кожен учасник. Зі збільшенням кількості членів групи збільшується рівень здатності набувати досвіду й навичок, проте підвищується ймовірність порушень правил поведінки, ухвалених усіма. Розбіжності думок складніше подолати в групах з парною кількістю

членів. Групам з непарною кількістю властива краща спроможність вибиратися з глухого кута.

Групи з двох осіб (пара) забезпечують *високий рівень обміну інформацією і низький рівень розбіжності думок*. Однак, якщо в такій групі запанують емоції, ситуація може надто ускладнитися, бо тут відсутня третя особа для примирення.

Групи з трьох осіб — *найстабільніша групова структура*.

П'ять осіб — оптимальна кількість навчальної групи, але замала для особистого визнання. Найкраще ця проблема вирішується практикою.

Перехресні групи (мозайка).

На першому етапі здобувачі освіти працюють індивідуально з дидактичним текстом і картою, вивчаючи інформацію про конкретний чинник, сторону явища, на другому – формують малі групи, в яких є «спеціалісти» з різних сторін вивченого явища. Вони *обмінюються здобутими знаннями, навчаючи один одного*.

Вивчення нового матеріалу, який відзначається значним фактажем, що не потребує пояснення вчителя. Сприяє глибшому засвоєнню інформації, формує соціальну компетентність.

Об'єднання в групи педагог може здійснювати на добровільних засадах або за результатами жеребкування.

Для цього необхідно:

1. Заздалегідь визначити склад груп, вивісити його в аудиторії (або у спільній групі в інтернет-мережі) до початку заняття. У цьому разі педагог контролює склад групи.

2. Можна запропонувати здобувачам освіти розрахуватися за порядком номерів, об'єднати їх за якимись спільними ознаками (замість номерів можна скористатися кольоровими картками, різноманітними предметами тощо).

3. Зберегти групи на кілька занять у постійному складі або виділити (на певний час) постійно діючу групу експертів, спостерігачів тощо.

Отже, групи можуть бути гомогенними (однорідними), тобто об'єднаними за певними ознаками, наприклад за рівнем знань, або гетерогенними (різнорідними).

Форми і технології «кооперативного навчання». «Круглий стіл», «рішення проблем»

Робота в кооперативних групах за *методом Jigsaw (Зуззэг)* є однією з найпопулярніших на сьогодні. Ця методика вперше була використана у 1971 році в м. Остін, Техас. Правила за методом jigsaw:

1. Об'єднайте здобувачів освіти у 5-6 jigsaw груп. Групи повинні відрізнятися за статтю, етнічною приналежністю, расою та здібностями.

2. Назначте одного учня бути лідером у цій групі.

3. Розділіть заняття на 5-6 частин.

4. Розподіліть ці частини між здобувачами освіти. Переконайтеся, що учасники мають доступ лише до однієї частини.

5. Дайте здобувачам освіти час детально прочитати свою частину щонайменше двічі. Учасники не повинні все запам'ятовувати.

6. Із тимчасових «експертних груп» виділіть по одному учаснику та попросіть їх об'єднатися. Дайте учасникам з цих «експертних груп» час, щоб *обговорити зміст їхніх частин і підготувати презентації, які вони будуть робити в себе у групі*.

7. Поверніть здобувачів освіти в їхні jigsaw групи.

8. Попросіть кожного з учасників презентувати свою частину. Заохотьте інших членів групи ставити запитання.

9. Спостерігайте за роботою груп. Якщо в якійсь із груп виникли проблеми (наприклад, один із членів групи заважає або вважає себе домінуючим), втручайтеся. Але найкраще, щоб це зробив лідер групи. Ви пошепки можете пояснити лідеру, як втрутитися, поки він не справиться із задачею.

10. Наприкінці заняття підготуйте короткий тест за матеріалом, щоб здобувачі освіти зрозуміли, що це була не тільки розвага або гра, але дійсно навчання.

Технологій інтерактивного навчання існує величезна кількість. Кожний педагог може самостійно вигадувати нові форми роботи із академічною групою.

Карусель, коли утворюється два кільця: внутрішнє й зовнішнє. Внутрішнє кільце – це сидячі нерухомо здобувачі освіти, а внутрішнє – учасники через кожні 30 секунд змінюються. Таким чином, вони встигають проговорити за кілька хвилин декілька тем і постаратися переконати у своїй правоті співрозмовників.

Акваріум - декілька здобувачів освіти розігрують ситуацію в колі, а інші спостерігають і аналізують.

Броунівський рух припускає рух здобувачі освіти по всій аудиторії з метою збору інформації із запропонованої теми.

Дерево рішень - здобувачі освіти об'єднуються в три або чотири групи з однаковою кількістю учасників. Учасники кожної групи обговорюють питання й роблять записі на своєму «дереві» (аркуш ватману), потім учасники міняються місцями і дописують на деревах сусідів свої ідеї.

Займи позицію. Зачитується яке-небудь ствердження і здобувачі освіти повинні підійти до плаката зі словом «ТАК» або «НІ». Бажано, щоб вони пояснили свою позицію.

Свіча. По колу передається запалена свіча й здобувачі освіти висловлюються про різні аспекти питання теми, що вивчається (опрацьовується) .

Інтерактивна модель своєю метою ставить організацію комфортних умов навчання, при яких всі учасники освітнього процесу активно взаємодіють між собою. Інтерактивна творчість педагога й здобувачів освіти безмежна. Важливо тільки вміло направити її для досягнення поставлених навчальних цілей.

4. 4. Методи наукових досліджень.

Методи науково-педагогічних досліджень – це способи одержання наукової інформації, за допомогою якої визначаються

закономірності взаємозв'язків різноманітних процесів і явищ, які складають зміст педагогічної теорії. Структура всякого пізнання включає в себе два рівні дослідження – теоретичний та емпіричний. Теоретичний рівень у нашому випадку пов'язаний з вивченням історичного досвіду з теоретичних джерел. Емпіричний рівень пізнання передбачає вивчення та аналіз наукової інформації, здобутої під час дослідження конкретних історичних явищ.

Кожна наука застосовує певні методи дослідження, їх поділяють на загальні, характерні для більшості наук, і конкретні, які використовуються окремими науками. До загальнонаукових методів належать:

1) аналіз - розчленування певного явища на окремі властивості чи відношення;

2) синтез - поєднання різних елементів, сторін, властивостей об'єкта в єдине ціле;

3) індукція (від лат. *inductio* - проведення, представлення) - логічний умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень;

4) дедукція (від лат. *deductio* - відведення) - логічний умовивід від загального до часткового, від загальних суджень до часткових висновків;

5) моделювання - заміна реального об'єкта вивчення об'єктом-замінником (моделлю), який містить у собі риси, зв'язки, відношення досліджуваного об'єкта;

6) гіпотетичний метод - висування на основі дедукції наукового припущення для пояснення певного явища;

7) системний метод – пов'язаний із побудовою системи взаємозв'язків елементів, складових об'єкта;

8) теоретичні загальнонаукові методи. Вони включають:

а) узагальнення - мисленнєвий перехід від емпіричного аналізу окремих об'єктів на більш високий ступінь абстракції шляхом виділення спільних ознак, що є в розглянутих об'єктах;

б) формалізацію (від лат. *formalis* - складений за формою) - метод відбиття результатів мислення в точних поняттях, виражених у формулах чи знаковій формі тощо;

в) абстрагування - метод наукового пізнання, оснований на формуванні образу реального об'єкта за допомогою мисленнєвого виділення ознаки, яка цікавить дослідника.

Конкретні наукові методи відображають специфіку галузі гуманітарних наук. Вони неоднакові в різних науках. Залежно від завдань дослідження одні з них виступають як основні, а інші - як додаткові.

Структура та рівні дослідження спеціальності історії та археології. Будь-яке наукове дослідження являє собою системний процес. Сукупність виконуваних досліджень спеціальності 032 Історія та археологія процедур розпадається на наступні основні етапи:

1. вибір об'єкта і постановка дослідницького завдання;
2. виявлення джерельно-інформаційної основи її рішення і розробка методів дослідження;
3. реконструкція досліджуваної історичної реальності і емпіричне її пізнання;
4. пояснення і теоретичне пізнання;
5. визначення істинності та цінності отриманого знання і його оцінка.

Всі ці етапи, по-перше, послідовно і тісно взаємопов'язані і, по-друге, складаються з цілої сукупності дослідницьких процедур, що вимагають відповідних методів. Тому при більш детальному розгляді логічної структури історичного дослідження можна виділити і значно більше число його внутрішніх етапів. В даному випадку ми обмежуємося лише основними, бо мається на увазі не розкриття всієї послідовності процедур, з яких складається історичне дослідження, а лише постановка найбільш істотних методологічних проблем, що вирішуються в ньому.

Принципи історичного дослідження фахівцями спеціальності історії та археології:

- принцип істинності – вищою метою і цінністю історичного пізнання визнається істина;

- принцип конкретності – будь-який предмет історичного дослідження повинен вивчатися в його конкретності, з урахуванням неповторності його змісту, визначеності місця і часу розвитку;

- принцип історизму – всякий предмет історичного дослідження має розглядатися у контексті його розвитку;

- принцип об'єктивності – історик-дослідник у процесі дослідження повинен прагнути до об'єктивності, подолання суб'єктивних помилок і впливу інтересів, не пов'язаних із досягненням наукової істини;

- принцип всебічності – історичне пізнання має прагнути всебічно пізнати предмет свого дослідження;

- принцип системності – усякий предмет історичного дослідження має розглядатися у взаємозв'язку всіх його елементів і в його зовнішніх зв'язках;

- принцип опори на історичні та археологічні джерела – інформацію про історичний процес історик-дослідник повинен отримувати із джерел даних про минуле;

- принцип історіографічної традиції – вивчення всякого предмета історичного дослідження має здійснюватися з урахуванням результатів його попереднього наукового вивчення.

Методи історичного дослідження. До числа основних методів історичного пізнання відносяться:

1) Історико-генетичний метод.

Історико-генетичний метод відноситься до числа найбільш поширених в історичних дослідженнях. Сутність його полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху. Цей метод дозволяє найбільшою мірою наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта дослідження. При цьому історичне явище відображається у найбільш конкретній формі. Пізнання йде послідовно від одиничного до особливого, а потім – до загального. За природою генетичний

метод є аналітично-індуктивним, а за формою вираження інформації – описовим. Генетичний метод дозволяє показати причинно-наслідкові зв'язки, закономірності історичного буття в їх безпосередності, а історичні події та особистості охарактеризувати в їх індивідуальності та виразності.

2) Історико-порівняльний метод.

Історико-порівняльний метод також давно застосовується в історичних дослідженнях. Він ґрунтується на порівняннях – важливому методі наукового пізнання. Без порівняння не обходиться жодне наукове дослідження. Об'єктивною основою для порівняння є те, що минуле повторюється і є внутрішньо обумовленим процесом. Багато явищ тотожні чи схожі за внутрішньою сутністю і відрізняються лише просторовою або тимчасовою варіацією форм. Водночас одні й ті ж або подібні форми можуть бути наповнені різним змістом. Тому в процесі порівняння відкривається можливість для пояснення історичних фактів, розкриття їх сутності.

3) Історико-типологічний метод.

Історико-типологічний метод, як і всі інші методи, має свою об'єктивну основу. Вона полягає в тому, що в суспільно-історичному процесі, з одного боку, розрізняються, а з іншого – тісно взаємопов'язані одиничне і особливе, загальне. Тому важливим завданням пізнання історичних явищ, розкриття їх сутності постає виявлення того єдиного, яке було притаманне розмаїттю тих чи інших поєднань індивідуального (одиничного). Минуле в усіх його проявах – безперервний динамічний процес. Він являє собою не просту послідовність подій в часі, а зміну одних якісних станів іншими, має свої істотно відмінні стадії. Виділення цих стадій також є важливим завданням у вивченні історичного розвитку.

4) Історико-системний метод.

Історико-системний метод отримує все більш широке поширення в працях істориків. Це обумовлено поглибленням історичних досліджень як з точки зору цілісного охоплення досліджуваної реальності, так і з точки зору розкриття внутрішніх

механізмів функціонування суспільних систем. Основою застосування цього методу в історії є єдність у суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого і загального. Реально і конкретно ця єдність виступає в історичних системах різного рівня. Функціонування і розвиток включає і синтезує ті основні складові компоненти, з яких складається історична реальність. До цих компонентів належать окремі неповторні події (скажімо, народження Наполеона), історичні ситуації (наприклад, Велика французька революція) і процеси (вплив ідеї і подій Французької революції на Європу). Очевидно, що всі названі події та процеси не тільки казуально обумовлені і мають причинно-наслідкові зв'язки, але і взаємозв'язані між собою функціонально. Завданням системного аналізу є формування цілісної комплексної картини минулого.

Також до традиційних спеціальних історичних методів дослідження відносяться: метод діахронічного аналізу, метод історичної періодизації, ретроспективний метод. Окрім того, наприклад, у радянській історіографії активно використовувався метод класового аналізу.

До нетрадиційних спеціальних історичних методів слід віднести: кількісні, соціально-психологічні, лінгвістичні методи; методи семіотики; метод мистецтвознавчого аналізу. Також в історичному дослідженні застосовуються загальнонаукові методи та спеціальні методи інших гуманітарних наук.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкажіть про те, як метод навчання тісно поєднаний із навчальною діяльністю на сучасному етапі.
2. Проаналізуйте яким чином ефективно увести до освітнього процесу елементи навчально-педагогічних ігор в умовних ситуаціях, спрямований на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, що фіксується в соціально та професійно закріплених способах здійснення предметних дій.

3. Розкрийте на конкретних прикладах основні ознаки класифікації методів навчання за джерелами знань, логікою засвоєння навчального матеріалу, рівня самостійності учнів.

4. Дайте визначення термінам: «метод», «методика», «класифікація методів навчання», «словесні методи», «наочні методи», «практичні методи», «історико-генетичний метод», «історико-порівняльний метод», «історико-типологічний метод», «історико-системний метод».

5. Складіть перелік основних груп методів, які використовуються у викладанні навчальних дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія (словесних, наочних, практичних тощо).

6. Як ви розумієте значення класифікації методів навчання за рівнем пізнавальної активності?

7. Порівняйте ефективність від використання традиційних та інноваційних методів навчання.

8. Розкажіть про особливості кооперативного навчання.

9. Складіть схему взаємопов'язаності складових використання в науковій діяльності майбутніх фахівців складових історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-системного методів.

10. Продемонструйте на практиці один з інтерактивних методів в освітньому процесі.

ЛЕКЦІЯ 5.

ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План лекції:

5. 1. Багатоманітність форм здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі.
5. 2. Поняття про основні види навчальних занять у закладах вищої освіти.
5. 3. Особливості самостійної роботи здобувачів вищої освіти:
  5. 3. 1. Види самостійної роботи здобувачів вищої освіти;
  5. 3. 2. Комп'ютерний супровід самостійної роботи здобувачів вищої освіти в умовах інформатизації суспільства;
  5. 3. 3. Передумови забезпечення ефективності самостійної роботи студентів (СРС).
5. 4. Організація практичної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про ефективність та значення багатоманітності форм здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі; скласти уявлення про основні види навчальних занять у закладах вищої освіти; визначити особливості самостійної роботи здобувачів вищої освіти та сформувати уявлення про значення комп'ютерної підтримки самостійної роботи здобувачів вищої освіти; розкрити передумови забезпечення ефективності самостійної роботи студентів (СРС); ознайомити з основними видами самостійної роботи здобувачів вищої освіти; відпрацювати навички організації практичної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО.

Основні поняття теми: форми здобуття освіти, види навчальних занять, навчальні заняття, самостійна робота, СРС, самоконтроль, позааудиторна самостійна робота, індивідуальні заняття, репродуктивна самостійна робота, реконструктивна самостійна робота, евристична самостійна робота, дослідницька

самостійна робота, конспектування, тези, анотація, цитата, рецензія, реферування, комп'ютерний супровід СРС, інформатизація суспільства, практичної підготовки, контрольні заходи, ІТ-технології, систематичність, послідовність.

5.1. Багатоманітність форм здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі.

Сучасне освітнє законодавство дозволяє всім бажаючим здобувати вищу освіту в різних формах або поєднувати їх. При цьому, передбачається дві групи форм здобуття вищої освіти - інституційна та дуальна. Проаналізуємо їх складники. Так, інституційна форма може бути очною. Найрозповсюдніша, природньо - денна, але, має попит у здобувачів вищої освіти також і вечірня форма здобуття освіти. Також, до вже існуючої не одне десятиліття заочної форми може бути використана, також, дистанційна або мережева форми здобуття освіти у закладах вищої освіти.

За умови проведення навчальних занять та практичної підготовки здобувачів вищої освіти не менше 30 тижнів упродовж навчального року формою здобуття вищої освіти є *очна (денна або вечірня)* - це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти, що передбачає

Коли організація навчання здобувачів вищої освіти відбувається шляхом поєднання навчальних занять і контрольних заходів під час короткочасних сесій та самостійного оволодіння освітньою програмою в період між ними реалізовується *заочна форма здобуття вищої освіти*. Тривалість періоду між навчальними заняттями та контрольними заходами не може бути меншою, ніж один місяць.

В умовах неухильної інформатизації суспільства, особливо в умовах підвищення рівня епідемічної небезпеки поширення COVID-19 чи введення воєнного стану процес здобуття освіти може відбуватися за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що

функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Саме так реалізовується **дистанційна форма здобуття освіти**.

Мережева форма здобуття вищої освіти - це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю закладу вищої освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

В останні роки затребуваним та ефективним способом здобуття освіти стає **дуальна форма здобуття вищої освіти**, що передбачає навчання на робочому місці на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації обсягом від 25 відсотків до 60 відсотків загального обсягу освітньої програми на основі договору. Навчання на робочому місці передбачає виконання посадових обов'язків відповідно до трудового договору.

Обов'язковою умовою дуальної освіти є заключення договору між закладом вищої освіти та роботодавцем (підприємством, установою, організацією тощо), що передбачає: порядок працевлаштування здобувача вищої освіти та оплати його праці; обсяг та очікувані результати навчання здобувача вищої освіти на робочому місці; зобов'язання закладу вищої освіти та роботодавця в частині виконання здобувачем вищої освіти індивідуального навчального плану на робочому місці; порядок оцінювання результатів навчання, здобутих на робочому місці.

Однак, стандарти вищої освіти та заклади вищої освіти можуть обмежувати перелік допустимих форм здобуття вищої освіти для окремих спеціальностей та освітніх програм. Також, заклади вищої освіти можуть використовувати інші форми здобуття вищої освіти і поєднувати форми здобуття вищої освіти відповідно до положення про організацію освітнього процесу в закладі вищої освіти, а також встановлювати вимоги до поєднання форм здобуття вищої освіти.

5.2. Поняття про основні види навчальних занять у закладах вищої освіти.

Згідно статті 50 Закону України «Про освіту» (2014, у редакції 12 травня 2022 р.) освітній процес у закладах вищої освіти може здійснюватися за такими формами: 1) навчальні заняття; 2) самостійна робота; 3) практична підготовка; 4) контрольні заходи. Більш конкретно проаналізуємо особливості проведення тих чи інших видів занять у закладах вищої освіти у наступних пунктах цієї лекції. Таку форму освітнього процесу, як контрольні заходи, ми розглянемо у лекції 7.

Кожен конкретний заклад вищої освіти відповідно до законодавства вченою радою має затверджувати Положення про організацію освітнього процесу. Основним процесом інтелектуальної та творчої діяльності у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти чи науковій установі є, як відомо, освітній процес. Він реалізовується через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямований на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Вітчизняне законодавство (зокрема, законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про освіту»), мовою освітнього процесу в закладах вищої освіти передбачає державну, тобто, українську мову. Заклад вищої освіти має право прийняти рішення про викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів англійською мовою, за умови що усі здобувачі освіти, які вивчають відповідні дисципліни, володіють англійською мовою. У разі якщо є письмове звернення від одного чи більше студентів, заклад вищої освіти забезпечує переклад державною мовою.

5.3. Особливості самостійної роботи здобувачів вищої освіти:

5.3.1. Види самостійної роботи здобувачів вищої освіти

Характерною особливістю організації освітнього процесу у закладах вищої освіти є великий обсяг самостійної роботи здобувачів освіти, відомий під аббревіатурою СРС - самостійна робота студентів.

Самостійна робота – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі.

Згідно законодавчих актів України, що регламентують організацію освітнього процесу в закладах вищої освіти, самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота ЗВО є основним засобом оволодіння здобувачами вищої освіти навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових академічних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи ЗВО, регламентується робочим навчальним планом і навчальною програмою дисципліни. Він складає не менше 1/3 та не більше 2/3 загального об'єму навчального часу здобувачів вищої освіти, відведеного для вивчення конкретної навчальної дисципліни.

Кожен із видів самостійної роботи потребує від здобувачів вищої освіти напруженої інтелектуальної діяльності, ефективність якої залежить від дотримання вимог гігієни розумової праці, урахування як загальних закономірностей, так і особливостей анатомо-фізіологічних і психічних процесів, притаманних конкретному індивіду. Фізіологічні функції людського організму тісно пов'язані з такими чинниками зовнішнього середовища, як світло, температура, атмосферний тиск, вміст кисню в повітрі тощо. Тому, організуючи самостійну роботу студентів, слід ураховувати, той факт, що більшість людей мають пік підвищеної працездатності: з

8-ої години та з 17-ої по 20-у годину. У ці періоди підвищується розумова активність, зростає гострота органів чуття та інших функціональних систем організму. Для організму молодшої людини, її фізичної та інтелектуальної діяльності особливе значення має повноцінне харчування. Добові затрати енергії людей розумової праці, які не мають додаткового м'язового напруження, мають складати:

- для чоловіків - 2600-3000 ккал;
- для жінок - 2200-2500 ккал.

При виконанні фізичних вправ, витрати складають, відповідно: 3000-3300 ккал. та 2400-2800 ккал. Розумова праця повинна супроводжуватися активним відпочинком, який уповільнює настання розумової втоми, та сном (7-8 годин на добу).

Якщо розглядати результати навчання у закладі вищої освіти як сукупність таких складових: отримання знань, набуття практичних вмінь, формування навичок і відношення до оточуючої дійсності та процесів, які відбуваються в ній, а також формування готовності до професійної діяльності, то можна побачити, що кожна з цих складових в значній мірі залежить від якості самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Так, традиційна система навчання ґрунтувалася, головним чином, на «знанневій компоненті», тобто здобувачам вищої освіти повідомлялася певна сума готових знань, які повинні були «спрацювати» у майбутній професійній діяльності випускника ЗВО. В умовах оновлення та інформатизації суспільства, яка вимагає нової парадигми навчання, конкурентоспроможними будуть тільки фахівці, які спираючись на фундаментальні знання, в реальній діяльності зможуть нестандартно мислити, творчо застосувати знання в постійно змінюваних виробничих і соціальних ситуаціях, що потребує високого рівня самоаналізу, самооцінки і самоконтролю результатів своєї діяльності.

Згідно «нової парадигми» формуванню саме таких рис особистості сучасного випускника ЗВО сприяє раціонально організована самостійна робота. Навчальний матеріал, передбачений

робочим навчальним планом для засвоєння ЗВО в процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль.

Організація самостійної роботи студентів (СРС) означає створення умов для планування здобувачем вищої освіти самостійної навчально-пізнавальної діяльності, виконання запропонованих викладачем та визначених самостійно завдань, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю та оцінювання викладачем.

Організуючи СРС, викладач повинен звернути увагу на визначення мети навчально-пізнавальної роботи здобувачів вищої освіти, обсягу, структури та змісту навчального матеріалу, який пропонується для самостійного опрацювання, правильний вибір форм та методів контролю за самостійною роботою здобувачів вищої освіти. Для самостійної роботи окрім посібників та інформаційних ресурсів може бути рекомендована відповідна наукова та фахова монографічна і періодична література. Методичні матеріали для самостійної роботи здобувачів освіти повинні передбачати можливість проведення самоконтролю.

Головна мета самостійної роботи є двоєдиною: засвоєння теоретичних знань, формування системи загальнонавчальних, інтелектуальних і професійних умінь і навичок та формування самостійності і активності особистості майбутнього фахівця.

Порівнюючи особливості орієнтації на результати традиційних та інноваційних підходів до організації навчання, слід окреслювати цілі самостійної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти у сучасній вищій школі:

- засвоєння теоретичних знань;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- формування мотивації до самоосвіти на протязі усього життя;
- розвиток пізнавальних інтересів і здібностей;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток морально-вольових якостей, адже результати самостійної роботи є наслідком морально-вольової спрямованості особистості;

- формування відношення до оточуючого світу та його соціальних проявів;
- формування умінь самоорганізації власної життєдіяльності, її самоаналізу і самооцінки тощо;
- формування готовності до діяльності в умовах високої конкуренції, що потребує постійної самоосвіти та підвищення професіоналізму.

Види самостійної роботи студентів (СРС). Самостійну роботу здобувачів вищої освіти можна класифікувати за різними критеріями:

1. З урахуванням на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за її якістю з боку викладача можна виокремити:

а) самостійну роботу здобувачів вищої освіти на аудиторних заняттях;

б) позааудиторну самостійну роботу (3-4 години на день, у т. ч. й у вихідні);

в) самостійну роботу під контролем викладача – *індивідуальні заняття* з викладачем, особливості яких уже було висвітлено вище.

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють:

а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, практичних робіт та різновиди завдань, які виконуються під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої, переддипломної практики; підготовка і захист дипломних та курсових робіт);

б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших здобувачів вищої освіти тощо);

в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).

3. З огляду на рівень прояву творчості здобувачів вищої освіти виокремлюють:

а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез тощо;

в) евристичну самостійну роботу, спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, розв'язання творчих завдань);

г) дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проєктування приладів, макетів, теоретичні дослідження та ін.).

Сучасні дидакти в організації самостійної роботи рекомендують застосовувати *випереджувальні завдання* (І. М. Трубавіна). Ці завдання спрямовані на повне або часткове попереднє самостійне вивчення здобувачами вищої освіти навчального матеріалу, який буде висвітлюватися викладачем через деякий час. Попередньо вивчений здобувачами вищої освіти матеріал можна «вкраплювати» на лекціях, семінарах у вигляді наукових доповідей, обговорювати у процесі дискусії чи пропонувати у вигляді реферату або «мікровикладання».

Самостійна робота ЗВО з конкретної дисципліни може виконуватися в бібліотеках (читальних залах), навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, лабораторіях, на базах практик, підприємствах, у домашніх умовах. Для оволодіння навчальним матеріалом можна запропонувати здобувачам вищої освіти різноманітні методи самостійної роботи, наприклад, з книгою в т. ч. й електронною:

Складання плану прочитаного. План – короткий, логічно побудований перелік запитань, який розкриває зміст прочитаного. Щоб скласти план здобувач вищої освіти повинен виділити головні думки, встановити зв'язки, співвідношення між ними, чітко і коротко сформулювати висновки.

Складання тез. Тези (грец. *ікет* – положення, твердження):

1) положення, висловлені в книзі, доповіді, статті, виписані своїми словами і розміщені в логічній послідовності. 2) коротко сформульовані положення (ідеї) доповіді, статті, лекції тощо.

Тези виражають сутність, але не наводять фактів і прикладів. Окремі тези можуть бути виписані у вигляді цитат. Вміло складені тези впливають одна з одною. Щоб не ускладнювати у майбутньому пошук за своїми записами потрібних місць у першоджерелі, корисно у контексті, при складанні плану тез давати посилання на сторінки оригіналу. Бажаним завершенням тез є власні висновки здобувачів вищої освіти.

Конспектування – це стислий письмовий виклад прочитаного матеріалу, лекції, статті. Конспект містить приклади, доведення, аргументи, власні думки тощо. Наразі здобувачі вищої освіти звикають використовувати як конспект ксерокопії сторінок першоджерел. Такий підхід не сприяє глибокому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку критичного мислення, формуванню власної точки зору. Тому слід рекомендувати здобувачам вищої освіти при використанні ксерокопій відводити широкі поля, на яких висловлювати своє відношення до опрацьованих матеріалів за допомогою коротких коментарів, знаків «?», «!», підкреслювань різним кольором тощо.

Конспектування є процесом розумового переосмислення і письмової фіксації прочитаного тексту. Внаслідок конспектування з'являється запис, який допомагає його автору негайно чи через деякий час із необхідною швидкістю відтворити отриману раніше інформацію, «Хто записує, той читає двічі» - вважали давні римляни.

Сама етимологія слова «конспект» (лат. *conspetus* – огляд) дає ключ до розуміння суті його як продукту діяльності. До конспектування слід приступати лише після загального ознайомлення зі змістом першоджерела, засвоєння зв'язку між основними думками, положеннями, головною ідеєю твору.

Анотація (лат. *annotatio* – зауваження, примітка) – коротка (10-20 рядків) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу. Для складання анотації слід уважно прочитати книгу, визначити кому вона адресована, ким і з якою метою може бути використана. Анотації складаються за наступною формою: прізвище та ініціали автора; назва наукової праці, вид роботи (стаття, рукопис, монографія, підручник, дисертація тощо), місто, рік, видавництво, обсяг у сторінках, основні ідеї, результати та висновки друкованої праці.

Цитата (лат. *cito* – наводжу) – дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік видання і сторінку. Цитування використовують для підтвердження власної думки.

Виписування незрозумілих слів з наступним поясненням їх значення. Працюючи над науковою літературою та з Інтернет-ресурсами, здобувачі вищої освіти іноді вперше зустрічається з термінами, значення яких йому невідоме. Корисно спочатку випикувати ці слова, а потім за довідковою літературою уточнювати їх зміст і робити відповідний запис. Така робота позитивно впливає на поліпшення культури мови, збагачення лексичного запасу та оволодіння науковою термінологією.

Рецензія (лат. *recensio* – огляд, обстеження) – коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції. У рецензії здійснюється аналіз позитивних сторін і недоліків прочитаного, пропонуються аргументовані рекомендації щодо можливого удосконалення змісту чи форми подання. Рецензію слід підкріплювати науково обґрунтованими доказами, фактами, поясненнями.

Реферування (від лат. *refero*- повідомляю) – це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці. Студентам слід пояснити, що у рефераті необхідно не лише висвітлити необхідну наукову

інформацію, а й продемонструвати своє відношення до неї. Реферат має засвідчити ерудицію дослідника, його вміння самостійно аналізувати, класифікувати та узагальнювати. Реферат може містити аналіз і критику відповідних теорій, тобто реферат – це самостійна творча робота здобувача вищої освіти, що засвідчує його знання з певної теми, розуміння основних підходів до вирішення конкретної проблеми, а також відображає власні погляди майбутнього фахівця та демонструє його вміння аналізувати і осмислювати явища і процеси на основі теоретичних знань.

Пропонуючи здобувачам вищої освіти підготувати реферат, слід надати рекомендації щодо особливостей реферування. Це вельми важливо для студентів-першокурсників, яких необхідно цілеспрямовано навчати процесу підготовки реферату.

Процес підготовки реферату має містити в собі наступні етапи:

1. Вибір теми.
2. Вивчення спеціальної літератури за темою реферату.
3. Складання плану.
4. Добір і вивчення додаткових джерел та інформації з обраної теми.
5. Добір практичного та статистичного матеріалу.
6. Опрацювання зібраного матеріалу.
7. Безпосереднє написання тексту реферату.
8. Формулювання висновків.
9. Оформлення реферату і списку джерел інформації.
10. Самокритична оцінка змісту і виправлення помилок.
11. Підготовка тез або доповіді до захисту реферату.
12. Захист реферату (під час семінарського заняття, на студентській конференції тощо).

Тему реферату здобувач вищої освіти вибирає у відповідності до рекомендацій викладача або ж самостійно, відповідно власного рівня підготовленості та здібностей, а також маючи на увазі перспективу подальшого використання реферату для написання

курсів та підсумкових кваліфікаційних робіт. Вибір теми реферату здобувач вищої освіти має узгоджувати з викладачем.

Орієнтовна *структура* розширеного *реферату* має такий вигляд:

Титульна сторінка.

План.

Вступ.

Основна частина, яка складається з розділів, пунктів та підпунктів.

Висновки.

Список використаних джерел.

Додатки (за необхідністю).

У вступі обґрунтовуються актуальність теми, її особливості, значущість з огляду на потреби суспільства та розвиток конкретної галузі науки або практичної діяльності.

В основній частині здійснюється огляд основних теоретичних та експериментальних досліджень з теми, зазначається хто з учених вивчав дану проблему, які ідеї висловлював. Визначаються сутність проблеми, основні чинники, що зумовлюють розвиток явища або процесу, що вивчається, наводиться перелік основних змістовних аспектів проблеми, які розглядалися вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабого висвітлення.

Потім здійснюється поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій щодо проблеми, висвітлюються власні судження та думки відносно перспектив розвитку проблеми.

У висновках надаються узагальнені ідеї, думки, оцінки, пропозиції автора.

До списку використаних джерел включають публікації, звертаючи особливу увагу на публікації останніх 5-10 років, Інтернет-ресурси і роботи останнього року. Позитивним слід вважати

звернення здобувачів вищої освіти до публікацій науковців закладу вищої освіти і провідної кафедри.

У додатках за необхідності наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Оцінюють реферат, спираючись на такі критерії:

1. Відповідність темі змісту реферату.
2. Глибина і повнота розкриття теми.
3. Логіка викладення матеріалу.
4. Термінологічна чіткість.
5. Рівень навичок самостійної роботи з науковою літературою та вміння її критично аналізувати.
6. Власне бачення проблеми автором, самостійний, творчий характер роботи.
7. Правильне оформлення реферату і списку використаних джерел.
8. Якщо реферат є основою усного повідомлення, то слід урахувати уміння автора відібрати найсуттєвіший матеріал для короткого виступу.
9. Якість презентації результатів реферативного дослідження.
10. Робота з «ключовими» словами.

Аналіз тексту і визначення його головних (ключових) слів – цінна форма самостійної роботи з книгою, яка вчить аналізу і критичному осмисленню прочитаного. Головним (ключовим) називають слово або стійке словосполучення з тексту, яке з погляду інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність головних слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. Ключові слова подають у називному відмінку. Вони можуть складати основу професійного термінологічного словника, ведення якого бажане для студента з метою оволодіння науковою термінологією.

5. 3. 2. Комп'ютерний супровід самостійної роботи здобувачів вищої освіти в умовах інформатизації суспільства

Однією з особливостей освітнього процесу в сучасному ЗВО є неухильна інформатизації освіти та розвиток інформаційного суспільства в цілому. Більш того, сучасні здобувачі вищої освіти не лише потребують залучення до освітнього процесу можливостей ІТ-технологій, а, більш того, фони, фактично, стають ініціаторами Комп'ютерна підтримка самостійної роботи яку слід якомога ефективніше використовувати при організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, є активне упровадження комп'ютерної техніки.

Перевагами процесу самостійного навчання з використанням комп'ютера є:

- комп'ютер дозволяє забезпечувати і контролювати індивідуальний темп навчальної діяльності: здобувач вищої освіти має можливість самостійно вибрати момент переходу до наступної порції навчальної інформації, задавати швидкість подання завдань і час їх виконання. При цьому комп'ютер може виконувати функції регулятора, попереджуючи студента, що його темп роботи або занадто повільний чи необґрунтовано швидкий;

- комп'ютер надає можливості здобувачам вищої освіти самостійно переходити від більш високого ступеня складності навчального матеріалу до більш легкого і навпаки.

Студент вибирає і визначає для себе ступінь складності навчального завдання, у нього є можливість спробувати свої сили на різних рівнях складності та врахувати прогалини у засвоєнні навчального матеріалу;

- важливе дидактичне значення мають мультимедійні комп'ютерні ефекти, за допомогою яких можна демонструвати процеси і явища, котрі вивчаються. Комп'ютери забезпечують візуалізацію інформації, завдяки чому фундаментально змінюється людська комунікація, адже носієм інформації постає картина (анімація, графіка);

- комп'ютер дає змогу інтенсифікувати і раціоналізувати час, який при традиційному навчанні витрачається на демонстраційні моменти, пошук інформації тощо;

- комп'ютер допомагає індивідуалізувати процес навчання, застосовуючи окрему методику для кожного здобувача вищої освіти, що дозволяє враховувати його індивідуальні особливості, розвивати здібності, підвищувати якість засвоєння знань та необхідних умінь.

Електронні носії інформації під час самостійного навчання мають такі переваги:

- полісенсорність, тобто вплив на різноманітні почуття людини;
- мультимедіальність, або можливість апаратного та програмного поєднання чи злиття в одному пристрої багатьох функцій і засобів інформації (медій);

- інтерактивність, або здатність до машинного діалогу в системі «людина-комп'ютер», що забезпечує здобувачам вищої освіти суб'єктивне відчуття успішності; симуляційність, або можливість імітації дійсних явищ, процесів чи дії пристроїв;

- комунікативність, або здатність до забезпечення зв'язку з допомогою мережі візуального, звукового чи символічного зв'язку з іншою особою (з іншим комп'ютером або устаткуванням);

- віртуалізація, або здатність до творення уявного світу, який називають віртуальною або кіберпросторовою дійсністю.

Для підвищення ефективності супроводу самостійної роботи здобувачів вищої освіти можна використовувати:

- електронний підручник;
- електронні методичні вказівки;
- тестові контролюючі завдання;
- електронну аудіовізуальну наочність тощо.

Комп'ютерна підтримка забезпечує можливість чітко організувати і конкретно спрямовувати самостійну навчальну діяльність здобувачів вищої освіти та досягти кращих результатів у навчанні при скороченні затрат часу.

5. 3. 3. Передумови забезпечення ефективності самостійної роботи студентів (СРС).

Безперечно, можливості, які надаються сучасними комп'ютерними технологіями, надзвичайно великі, але не без недоліків. Наприклад, працюючи над рефератом, студент може просто «дістати» його з INTERNET - мережі і подати матеріал навіть не цілком його розуміючи. Дидактична цінність такої «самостійної роботи» наближається до нуля, етичні норми порушуються. Тому, формулюючи завдання на СРС, викладачеві необхідно подбати, щоб здобувач вищої освіти не міг обмежитись плагіатом, а крок за кроком виконував самостійні дії, здійснював міні-відкриття, порівняння, самостійно формулював висновки. Для забезпечення ефективності самостійної роботи здобувачів вищої освіти необхідно, щоб її організація і методика були підпорядковані *наступним вимогам*:

1) *розвиток мотиваційної настанови у здобувачів вищої освіти*. Умовою будь-якої Цілеспрямованої діяльності є *установка* ~ готовність до певної активності, виникнення якої безпосередньо залежить від наявності в людини потреби і від об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби. Настанова відчутно впливає на характер і результати діяльності здобувачів вищої освіти, сприяє підвищенню ефективності дій, активізує мислення, пам'ять, робить сприйняття точнішим, увагу зосередженішою, спрямованішою на об'єкт пізнання. Тому викладач повинен допомогти студенту формувати у собі внутрішню потребу в постійній самостійній роботі;

2) *систематичність і безперервність*. Тривала перерва у роботі з навчальним матеріалом негативно впливає на засвоєння знань, спричиняє втрату логічного зв'язку з раніше вивченим. Несистематичність самостійної роботи унеможливорює досягнення високих результатів у навчанні. Тому здобувач вищої освіти повинен звикнути працювати над навчальним матеріалом постійно, не випускати з поля зору жодну з дисциплін, вміло поєднувати їх вивчення;

3) *послідовність у роботі.* Послідовність означає чітку упорядкованість, черговість етапів роботи. Не закінчивши вивчення однієї книги, не можна братися за другу, далі за третю. Розкиданість і безсистемність читання породжують поверховість знань, унеможливають тривале запам'ятовування прочитаного. При опрацюванні конспекту лекцій, монографії, підручника, навчального посібника не повинно залишатися нічого нез'ясованого. Не розібравшись хоча б в одному з елементів системи міркувань автора книги, здобувач вищої освіти не зможе надалі повноцінно засвоювати навчальний матеріал;

4) *правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.* Чіткий план допоможе раціонально структурувати самостійну роботу, зосередитися на найсуттєвіших питаннях;

5) *використання відповідних методів, способів і прийомів самостійної роботи.* Багато здобувачів вищої освіти працюють із книгою неправильно: читають текст і відразу занотовують, намагаючись запам'ятати прочитане. За такого підходу ігнорується найважливіший елемент самостійної роботи – глибоке осмислення матеріалу. Це призводить до того, що ряд здобувачів вищої освіти засвоюють його поверхнево, їм складно на практиці повною мірою застосовувати теорію. У них формується шкідлива звичка не думати, а запам'ятовувати, що також негативно впливає на результати навчання;

6) *педагогічне управління.* Основними формами управління самостійною роботою здобувачів вищої освіти є визначення програмних вимог до вивчення навчальних дисциплін; орієнтування здобувачів вищої освіти у переліку літератури; проведення групових та індивідуальних консультацій; організація спеціальних занять з методики вивчення наукової та навчальної літератури, прийомів конспектування; підготовка навчально-методичної літератури, рекомендацій, пам'яток тощо.

Органічною частиною самостійної роботи є **контроль і оцінювання** її результатів. Вони можуть здійснюватися як на

аудиторних навчальних заняттях, так і в позааудиторний час з оцінюванням усних відповідей і письмових робіт здобувачів вищої освіти.

Результати СРС над навчальним матеріалом конкретної дисципліни (теми) повинні подаватись на перевірку викладачу у вигляді звітів, конспектів, рефератів, есе, креслень, графіків, кросвордів, анатомічних рисунків, тестів тощо.

Для перевірки результативності самостійної роботи здобувачів вищої освіти викладач може використовувати такі форми контролю:

- усна співбесіда за матеріалами розглянутої самостійно теми (або окремих її питань) на лекції, практичному занятті;
- усне опитування на семінарі чи практичному занятті, які проводяться за темами, винесеними на самостійне опрацювання;
- усне опитування на семінарі, практичному занятті, окремі питання яких стосуються тем, що повністю або частково опрацьовувались здобувачами вищої освіти самостійно;
- письмове фронтальне опитування здобувачів вищої освіти на початку або наприкінці лекції, семінарсько-практичного заняття;
- фронтальний стандартизований контроль знань здобувачів вищої освіти за кількома темами, винесеними на самостійне опрацювання, який проводиться на початку навчальних занять;
- перевірка конспектів, виконання вправ, графічних вправ і завдань, індивідуальних завдань тощо;
- тестовий контроль;
- контроль і самоконтроль з використанням комп'ютера;
- колоквіум за темами, які вивчалися самостійно;
- інші форми.

Результати поточного контролю за самостійним виконанням завдань здобувачами вищої освіти фіксуються в журналі обліку навчальних занять групи на окремій сторінці за окремими темами й видами самостійної роботи.

За модульної системи навчання теми самостійної роботи входять у змістовий модуль. Результати СРС над навчальним матеріалом цих тем

контролюються після закінчення логічно завершеної частини лекцій та інших видів занять із певної дисципліни. Результати такого проміжного контролю враховуються під час виставлення підсумкової оцінки.

5.4. Організація практичної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО.

Освітній процес обов'язково повинен здійснюватися у поєднанні теоретичної підготовки фахівців з практичною формою навчання. Тільки у цьому випадку одержані знання набуватимуть дійсної цінності, а здобуті вміння переростуть у навички професійної управлінської праці. Тому першим етапом на шляху до самостійної, творчої діяльності майбутніх учителів та викладачів є виробнича практика. Вона допомагає здобувачам вищої освіти ознайомитися з існуючими організаційно-правовими формами і умовами діяльності закладу освіти та набути практичного досвіду.

Виробнича практика. Виробнича практика – це процес застосування та закріплення теоретичних знань на у ході безпосередньої діяльності з метою набуття науково-педагогічного досвіду, здобуття практичних навичок, а також відпрацювання основних питань дипломного проектування. Виробнича практика проводиться на відповідних базах (закладах освіти) і за змістом відповідає основним розділам певної навчальної дисципліни, або комплексу освітніх компонентів освітньо-педагогічної програми.

Студентам видаються індивідуальні завдання з відпрацювання навичок творчого наукового характеру в умовах проходження стажування. Вони впроваджують нові методи досліджень, використовують методичні розробки окремих процесів за фахом, удосконалюють організацію і освітнього процесу тощо. Виконані індивідуальні завдання оформляються у вигляді звітів з виробничої (педагогічної) практики і захищаються перед комісією або на звітній конференції. Повне виконання програмних завдань допоможе здобувачам вищої освіти заглибитися у зміст навчальної дисципліни,

що вивчається; сприятиме їх успішній підготовці до професійної педагогічної (науково-педагогічної) діяльності в закладах освіти.

Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача закладу вищої освіти і фахівця на базі практики. Програма практики та її терміни визначаються навчальним планом. Організація практики регламентується «Положенням про проведення практики здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів України», затвердженим постановою Міністерства освіти і науки України. Практика здобувачів вищої освіти передбачає безперервність і послідовність її проведення при одержанні достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня. Залежно від спеціальності та спеціалізації конкретної студентської групи практика може бути: виробничою, навчальною, педагогічною, археологічною, науково-дослідницькою, науково-педагогічною тощо. На молодших курсах одним з можливих завдань практики може бути оволодіння здобувачами вищої освіти азами професії, що відповідає спеціальності навчання з подальшим підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців.

Заключною ланкою практичної підготовки є *переддипломна практика* здобувачів вищої освіти, що проводиться перед завершенням дипломного (бакалаврського та / або магістерського) проекту. Під час такої практики поглиблюються і закріплюються теоретичні знання за всіма освітніми компонентами навчального плану, підбирається фактичний матеріал для виконання дипломного проекту (роботи).

Практика здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти проводиться на відповідних базах практики, що повинні відповідати необхідним вимогам програми. За наявності у закладах вищої освіти державних (регіональних) замовлень на підготовку фахівців, перелік баз практики надають галузеві органи, які готували замовлення на таких спеціалістів. При підготовці фахівців закладами вищої освіти за

цільовими договорами з підприємствами, організаціями, установами — бази практики передбачаються цими договорами.

У випадку, коли підготовка фахівців здійснюється за замовленням фізичних осіб, бази практики можуть забезпечувати ці особи (з урахуванням усіх вимог наскрізної програми) або ЗВО, що визначається умовами договору (контракту) на підготовку фахівців. Студенти можуть самостійно (з дозволу відповідних кафедр) підбирати для себе місце проходження практики (пропонувати його).

До керівництва практикою залучаються досвідчені викладачі кафедр, а на базі практики – висококваліфіковані фахівці.

- Керівник практики від закладу вищої освіти виконує такі функції: забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед від'їздом здобувачів вищої освіти на практику (проведення інструктажу про порядок проходження практики, видача програми і методичних рекомендацій, оформлення відряджень тощо);

- повідомляє здобувачам вищої освіти про систему звітності про практику, прийнятої на кафедрі, а саме: надання письмового звіту, порядок його оформлення;

- у тісному контакті з керівником практики від виробництва забезпечує високу якість її проходження відповідно до програми;

- контролює забезпечення нормальних умов праці і побуту здобувачів вищої освіти.

За наявності вакантних місць здобувачі вищої освіти в період проходження практики можуть бути зараховані на штатні посади, якщо робота на них відповідає вимогам програми практики. При цьому не менше ніж 50 % часу приділяється на загально професійну підготовку за програмою практики.

Здобувачі вищої освіти при проходженні практики зобов'язані: до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів; у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики і вказівки її керівників; зібрати практичний матеріал і оформити його у формі звіту; вчасно представити і захистити звіт про практику.

Після закінчення терміну практики здобувачі вищої освіти в установленій термін звітують про виконання індивідуального завдання. Загальна і характерна форма звітності здобувачів вищої освіти по практиці – це надання письмового звіту, підписаного й оціненого безпосередньо керівником практики.

Письмовий звіт разом з іншими супровідними документами пред'являється на рецензування керівникові практики від закладу вищої освіти. Звіт повинен містити відомості про виконання студентом усіх розділів програми практики й індивідуальне завдання, висновки і пропозиції, список використаної літератури. Оформляється звіт за вимогами, встановленими закладом вищої освіти.

Звіт про практику захищає здобувач вищої освіти у комісії, яку призначає завідувач кафедри. До складу комісії входять провідні викладачі кафедри. Комісія приймає звіт у здобувачів вищої освіти протягом перших десяти днів семестру, що починається після практики. Оцінка за практику вноситься у заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку студента.

Стажування здобувачів вищої освіти магістратури. У відповідності до сучасних соціальних замовлень підготовка магістрів вищої кваліфікації повинна ґрунтуватися на основі поєднання теоретичної та практичної підготовки зі стажуванням на об'єктах виробництва.

Стажування магістрантів – це комплексний процес активного, дієвого засвоєння виробничого досвіду шляхом виконання відповідних функцій і прийняття управлінських рішень на посадах, передбачених освітнім рівнем магістра. У процесі стажування магістранти виконують види діяльності, які визначаються освітньо-професійною програмою підготовки і освітньо-кваліфікаційною характеристикою відповідної спеціальності.

Мета стажування – в системі виробничого середовища набути вміння і навички самостійно приймати науково обґрунтовані рішення на основі пізнання, застосування наукових принципів менеджменту,

опрацювати методологію процесу управління виробничою і обслуговуючою сферами з активною роллю магістранта.

Стажування надає можливість слухачам магістратури мати реальну практичну взаємодію у системі управління господарських формувань на основі активного самостійного набуття умінь і навичок управлінської діяльності, засвоєння виробничого досвіду і втілення у життя сучасних принципів суспільного життя.

У відповідності до загальної мети доцільно визначити *загальні завдання стажування магістрів*:

1. Ознайомитися зі структурою і змістом педагогічного процесу, з особливостями роботи колективних і колегіальних органів управління.
2. Навчитися творчо застосовувати знання і методи управління, засвоєні під час вивчення дисциплін професійно-орієнтованої підготовки.
3. Навчитися планувати, організовувати і аналізувати різноманітні педагогічні процеси, використовувати найбільш ефективні методи навчання, виховання і розвитку дітей;
4. Набути початкового досвіду ведення науково-дослідної роботи, дослідно-експериментальних форм педагогічної діяльності.
5. Порівняти теоретичні здобутки сучасної педагогічної науки з реальним станом розвитку.
6. Зібрати аналітично-дослідний матеріал для виконання магістерської роботи у відповідності до загальних вимог.

Організація проходження стажування. Стажування для здобувачів вищої освіти магістратури організовується випусковими кафедрами терміном, визначеним відповідною програмою підготовки (зазвичай 4–8 тижнів) і закінчується заліком.

Студенти магістратури здійснюють управлінські функції, працюючи стажистами на посадах керівників і спеціалістів структурних підрозділів згідно з графіком та індивідуальним планом, розробленим разом з керівником стажування від підприємства. Зміст виконаних завдань магістрант викладає у щоденнику, який у кінці

стажування разом з науково-практичним звітом (науковою статтею) подає на кафедру.

Під час стажування магістри обов'язково беруть участь у громадському житті вузу (відвідування засідань, нарад, зборів трудового колективу та інших суспільних процедур).

Керівництво стажуванням. Загальне керівництво стажуванням покладається на завідувачів керуючих стажуванням кафедр. Щоденне керівництво на об'єкті стажування здійснює один із працівників управлінського персоналу. Він інструктує, консультує та надає магістрам необхідні дані для формування досвіду практичної діяльності.

Керуючі стажуванням кафедри зобов'язані:

- організувати проведення інструктажу про порядок проходження стажування;
- надати магістрантам форми необхідних документів з організації процесу управління виробничими об'єктами (типові положення і посадові інструкції управлінського персоналу, схеми організаційних структур управління, нормативні матеріали з оптимізації педагогічного процесу тощо);
- повідомити магістрів про систему звітності про стажування (підготовка до видання наукової статті з виступом на звітній науковій конференції за напрацьованим статистичним матеріалом);
- у тісному контакті з магістрами забезпечити високу якість проходження стажування відповідно до вимог програми;
- контролювати забезпечення нормальних умов організації праці магістрів, ознайомлюючись із наявним педагогічним процесом.

Організація діяльності стажистів на виробництві.

Магістрантам під час стажування слід бути готовими до активної практичної діяльності і виконання всіх функцій стажистів. У цих умовах важливо достойно показати себе не тільки професійно підготовленим педагогічним працівником, а й управлінцем, методистом, організатором.

У перший день перебування на стажуванні студенти магістратури зустрічаються з керівником закладу освіти або його заступником. Проводиться бесіда про діяльність цього формування, його специфіку, цілі, структуру, традиції, завдання трудового колективу, визначається керівник стажування, складається календарний план.

Магістрант повинен бути призначений наказом керівника закладу освіти стажистом на певну посаду (можливий варіант ротації за декількома посадами). Він повинен ознайомитися з своїми посадовими обов'язками, положенням про діяльність структурного підрозділу в якому працює.

Надалі вивчається виробнича документація: нормативно-правові документи-регламенти (статут, установчий договір, положення про структурні підрозділи і служби, посадові інструкції, правила внутрішнього розпорядку); плани, звіти, робочі програми, комп'ютерна база даних тощо.

Перший тиждень стажування має ознайомлювальний, а не пасивний характер. Магістранти знайомляться з освітнім процесом відповідно до календарного плану. Під час їх відвідання слухачам магістратури бажано у своєму щоденнику робити записи, нотатки, проводити аналіз виконання організаційних повноважень за відповідними функціями управління. Осмислюються і беруться на озброєння найбільш ефективні форми і методи роботи педагогічних на науково-педагогічних працівників.

Після щоденного ознайомлення з особливостями освітнього процесу у закладі бажана коротка бесіда з керівником (методистом). Стажисту важливо знайти спосіб викласти свою позитивну думку про найбільш цікаві методи, прийоми та інші засоби організації освітнього процесу, поставити питання фахівцю і вислухати його поради. Не варто акцентувати свою увагу на критиці тих або інших ситуацій, що були виявлені, краще спробувати проаналізувати їх як проблемні, педагогічні ситуації і знайти шляхи їх вирішення. При

цьому аналітичний матеріал необхідно групувати за змістом і підготовлювати його для подання у науковій статті та звіті.

Запитання для самоконтролю:

1. Назвіть основні форми здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі.
2. Розкажіть у чому полягає головна мета самостійної роботи здобувачів вищої освіти?
3. Складіть схему, що характеризує комплекс навчально-методичного забезпечення самостійної роботи здобувачів вищої освіти.
4. Заповніть таблицю (схему), що дозволить визначити особливості різних видів самостійної роботи студентів (СПС): репродуктивну, реконструктивну, евристичну, дослідницьку тощо.
5. Опишіть методику організації інноваційного опрацювання тексту у вигляді реферування під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.
6. Назвіть основні переваги інноваційного процесу самостійного навчання з використанням комп'ютера.
7. Визначте, недоліки, що можуть виникати в умовах комп'ютерного супроводу самостійної роботи здобувачів вищої освіти в умовах інформатизації суспільства.
8. Розкажіть яким чином відбувається розвиток мотиваційної настанови у здобувачів вищої освіти.
9. Складіть тези відповіді щодо організації контролю та оцінювання результатів самостійної роботи здобувачів вищої освіти.
10. Розкажіть про основні аспекти поєднання теоретичної та практичної підготовки та стажування здобувачів вищої освіти.

ЛЕКЦІЯ 6. ОСНОВНІ ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План лекції:

6. 1. Методика підготовки і проведення сучасної лекції.
6. 2. Особливості сучасних практичних та індивідуальних занять:
  6. 2. 1. Лабораторне заняття: методика підготовки та проведення;
  6. 2. 2. Практичне заняття: методика підготовки та проведення;
  6. 2. 3. Семінарське заняття: методика підготовки та проведення;
  6. 2. 4. Особливості індивідуального заняття у ЗВО.
6. 3. Можливості консультації здобувачів вищої освіти для організації освітнього процесу у ЗВО.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про особливості методики підготовки і проведення сучасної лекції; проаналізувати методи підготовки різних видів навчальних занять: лабораторних, практичних, семінарських та індивідуальних занять з навчальних дисциплін спеціальності історії та археології; визначити можливості консультації здобувачів вищої освіти для організації освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Основні поняття теми: навчальні заняття, види навчальних занять, лекція, інноваційна лекція, лабораторне заняття, семінарське заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, методика підготовки, методика проведення, консультація, словесні методи, технічні засоби навчання, наочні методи, практичні методи, аудиторія, семінар, просемінар, лабораторна робота, виступ.

Основними видами навчальних занять, згідно статті 50 Закону України «Про освіту» (2014, у редакції 12 травня 2022 р.), у закладах вищої освіти є такі: 1) лекція; 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; 3) консультація. При цьому, заклад вищої освіти має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять

6.1. Методика підготовки і проведення сучасної лекції

За умови якісної підготовки викладача до проведення лекції, необхідно врахувати, що успіх проведення такої форми роботи на 90% залежить від того, наскільки вдало вона підготовлена. Переважно, підготовчий етап займає в кілька разів більше часу, ніж саме проведення лекції. Форми і методи підготовки до виступу лектором різноманітні. Тут багато залежить від особливостей пам'яті, досвіду, складу розуму лектора, характеру виступу, особливостей аудиторії. Однак є і загальні моменти підготовчого процесу, які майже однакові, що для початківця, що для обізнаного й досвідченого лектора.

1. Звернення до тематичного плану і програми навчальної дисципліни. Діяльність викладача, не зважаючи на її творчий характер, регламентована навчально-методичними документами. Укладаючи тематичні плани і програми, кафедра враховує наявний досвід викладання навчальної дисципліни, вирішує складні проєктувальні проблеми, а саме: в якому співвідношенні повинні бути лекції, семінарські та практичні заняття, а також інші освітні компоненти; в якій послідовності має подаватися матеріал; який сегмент інформаційного поля науки увійде до змісту курсу. При цьому обов'язково враховується спеціалізація та профіль навчання здобувачів вищої освіти, їх обізнаність у предметі тощо. Після процедури затвердження ці документи набувають своєї нормативності. Це означає, що нікому не дозволяється самовільно, на

власний розсуд змінювати теми чи послідовність їх подачі, вводити те, що не передбачено програмою.

Для лектора вся ця інформація є вкрай важливою. Знаючи загальний обсяг годин, відведених на навчальну дисципліну, зміст курсу, він може не тільки правильно та ефективно спроектувати подачу матеріалу, але й простежити міжпредметні зв'язки, продумати логіку викладення.

2. Ознайомлення з фондovими матеріалами кафедри по даній темі. Викладачі тих кафедр, що працюють по стабільних програмах, вже мають певні напрацювання, які створюються для того, щоб не починати все з початку, а зорієнтувати на існуючий варіант з обов'язковим щорічним оновленням та удосконаленням навчально-розвиваючих матеріалів. Це абсолютно не означає, що достатньо скопіювати наявний текст і закінчити підготовку ознайомленням з ним. Фондові матеріали - це вектор, можливий шлях, який потім індивідуалізується з урахуванням особистості викладача: його наукового, викладацького досвіду, обраного стилю викладання, типу темпераменту тощо. Крім того, необхідно мати на увазі, що текст лекції обов'язково має відповідати особливостям аудиторії. Так, лекція по одній тій самій темі, призначена для здобувачів вищої освіти з різних факультетів чи навчально-наукових інститутів, природно, не може бути однаковою.

3. Визначення дидактичних цілей. Приступаючи до підготовки лекції, викладач має собі чітко дати відповідь на запитання: "Чого я прагну досягти? Яку мету я маю?". Тобто, мета – це основний конструктивний елемент лекції. Лектору-початківцю можна порекомендувати сформулювати мету лекції письмово у вигляді конкретного та чітко сформульованого речення, і в процесі підготовчої роботи постійно слідувати йому.

Звичайно перед лектором стоїть завдання не лише повідомити здобувачам вищої освіти перелік конкретних знань з початкової дисципліни чи галузі знань, надати певні дидактичні навички, але й викликати у слухачів певну емоційну реакцію, до чогось покликати, в

чомусь переконати. В цьому плані можна говорити про три аспекти цільової установки: навчальний, розвиваючий і виховний.

Таким чином, проектуючи ієрархію цілей (так зване «дерево цілей»), викладач формулює їх по трьох гілках:

➤ *навчальна* – домогтися міцного засвоєння знань, формування практичних умінь і навичок з конкретного навчального матеріалу;

➤ *розвивальна* – розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, уяву, мислення, спостережливість, активність, творчість, самостійність здобувачів вищої освіти, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності тощо;

➤ *виховна* – сприяти формуванню наукового світогляду, моральних, естетичних та інших якостей особистості, людини-патріота, здатної (здатного) використовувати виховний потенціал навчального предмету та поєднувати проблеми сьогодення з минулим.

4. Складання плану лекції. Цей етап роботи базується на двох попередніх етапах. З одного боку, питання, що відображаються у плані лекції, не повинні виходити за межі змісту навчального предмету, відображеного у навчальній програмі. З іншого боку, їх вибір детермінується фактором адресатів та цілями, які ставить перед собою викладач. На цьому етапі необхідно продумати, чітко сформулювати питання теми, розмістити їх в суворо визначеній, логічній послідовності.

План – це орієнтир лектора і здобувачів вищої освіти, оскільки точно визначає межі проблеми, тематики. План може бути простим і розгорнутим. Простий план складається з кількох розділів. У розгорнутому плані розділи поділені на підрозділи (з дотриманням тих самих правил поділу). Підрозділи, особливо складні, можуть поділятися ще додатково на пункти і підпункти.

Все це можна представити у вигляді чорнового варіанту плану або схеми лекції. Це ще не план у повному розумінні слова. Попередня схема – це методичний інструмент на час розроблення

теми, організуючий початок всієї підготовчої роботи. Попередній план містить викладення основних думок, показує, на які, орієнтовно, складники поділяється лекція, яка залежність і зв'язок її розділів. Практика показує, що не слід намічати великого кола питань.

В найбільш абстрактному вигляді такі плани складаються з трьох-чотирьох груп питань:

1. Загальні поняття, теоретичні положення, закономірності.
2. Історія предмету, питання, проблематика.
3. Суспільна практика, її аналіз та здійснення.
4. Завдання, перспективи, пропозиції та висновки.

В останній час лектори, особливо, для організації та проведення інноваційних лекцій, все частіше вдаються до побудови тезисного плану, котрий полегшує діяльність лектора в навчальній аудиторії. Тезисний план – це розгорнутий план, що містить не лише ствердження (основні положення), але й логічну систему доказів кожного з них; ствердження і їх логічний взаємозв'язок.

Суттєвим є те, що звичайний план складається до початку опрацювання літератури, в той час як тезисний план - вже після нього. План лекції систематично переглядається, оновлюється, а іноді і перебудовується після «апробації» лекції в аудиторії.

Добре складений план має велике значення в роботі лектора над текстом майбутнього виступу. План лекції являє собою повне розкриття основ змісту теми, а не простий повторення її назви. Він дозволяє розподілити матеріал у певній логічній послідовності, допомагає його правильно відібрати. Оскільки лекція суворо регламентована, саме план буде тим засобом, який «відкине» все другорядне, залишивши матеріал, без якого не можна обійтись.

План, який лектор візьме з собою до навчальної аудиторії, «план для себе», – це ніби своєрідний «сценарій» лекції: в ньому визначається логіка викладення матеріалу і логіка роздумів; відмічається час, який лектор витратить на вирішення тої чи іншої проблеми, розділу лекції, для відповідей на запитання здобувачів вищої освіти. В цьому плані вказується час, місце і порядок

використання наочних засобів у ході лекції. Можна відмітити і методичні прийоми лектора, записати деякі приклади, факти, цифри, цитати, назви 3-4 друкованих робіт, в яких тема представлена найбільш повно. Цей план набагато відрізняється від «плану для здобувачів вищої освіти», який звичайно повідомляється їм на початку виступу для того, щоб вони отримали більш конкретне уявлення про зміст лекції, про логіку її побудови, краще сприймали роздуми лектора.

Не виключено, що в процесі подальшої роботи можуть статися деякі зміни, план може коригуватися. Разом з тим, без нього вкрай важко приступати до наступного етапу.

5. Робота з науковою та навчальною літературою, історичними джерелами, інформаційними та довідковими матеріалами.

Незалежно від наявності чи відсутності фондів лекцій кафедри викладачеві обов'язково слід опрацювати всю необхідну літературу, що висвітлює тему, на яку буде читатися лекція. Пошукова робота певною мірою полегшується за рахунок того, що у навчально-методичних комплексах вказується вся обов'язкова і рекомендована література. Безумовно, бажано, щоб викладач не обмежувався тільки тим, що призначається для здобувачів вищої освіти, а мав у своєму арсеналі значно більший обсяг інформаційних ресурсів, історичних джерел та матеріалів за рахунок бюлетенів передового досвіду, авторефератів дисертацій, публікацій періодики, наукових видань, використовував можливості мережі Інтернет.

З точки зору методики викладання, найбільш доцільно розпочати роботу з визначення ключових понять теми та їх тлумачення у словниках різних типів (енциклопедичних, лінгвістичних тощо) та в сучасних електронних енциклопедіях (зокрема, «Вікіпедії») тощо.

Більшість навчальних дисциплін, що викладаються в закладах вищої освіти, потребують поглибленої роботи з нормативними актами, в тому числі з тими, що зберігаються у спецбібліотеці.

Особливу увагу слід приділити чинності нормативних актів. Аналіз під час лекції наказів та розпоряджень, що втратили свою чинність, допускається лише у випадку окремої дидактичної мети (у порівняльному аспекті). В інших випадках це буде трактуватися як професійна некомпетентність викладача.

Для забезпечення високого теоретичного і наукового рівня лекції необхідні статті, монографії та інші матеріали наукових досліджень. Необхідно звернути увагу на найновіші видання. Інтенсивний розвиток науки, її швидкий прогрес зобов'язують лектора бути в курсі останніх її досягнень. Для збирання фактологічного матеріалу, котрий зробить лекцію більш цікавою, корисно використовувати щоденники, листи, мемуари, архівні документи, статистичні матеріали тощо.

Література, що використана лектором, може допомогти йому точніше визначити і пояснити здобувачів вищої освіти складні та вузлові проблеми, які розглядаються в лекції, підтвердити конкретними офіційними даними окремі положення (тези) лекції, а також певною мірою підготувати лектора до відповідей на можливі запитання, що можуть виникнути у слухачів здобувачів вищої освіти.

Бібліографія. Відбір і вивчення літератури – процес довготривалий і трудомісткий. Спочатку слід звернутися за консультацією до фахівця-бібліографа, котрий допоможе швидше і точніше зорієнтуватись у довідковій і бібліографічній літературі, в системному каталозі. Кожному лектору приходиться часто звертатися до бібліотечних каталогів (зокрема, електронних), тому корисно знати їх точну систематизацію, вміти ними користуватись. Розуміння принципів складання предметного, алфавітного та системного каталогів полегшує створення бібліографічної довідки, навіть якщо є лише відомості про автора або характер проблематики книги, але не має її повних вихідних даних.

Алфавітний каталог. В алфавітному каталозі картки розміщуються за алфавітом прізвищ авторів або назв книг, якщо автор не зазначений. Книги авторів з однаковим прізвищем розташовані за

алфавітом імен. Картки в цьому каталозі по кожному автору знаходяться в наступному порядку: збірки творів, вибрані твори, окремі видання. Алфавітний каталог допомагає в тому випадку, коли лектору необхідно навести довідку про книгу певного автора. Більш того, він підкаже, які ще твори, роботи цього автора є в бібліотеці, оскільки картки на книги одного автора стоять разом.

Систематичний каталог. У ньому картки підбираються за певними галузями знань. В середині кожного розділу картки розставляються в алфавітному порядку. Систематичний каталог потрібний у тому випадку, якщо лектора цікавить певна додаткова чи специфічна тема, з якою він збирається виступити перед здобувачами вищої освіти. Систематичний каталог є основною картотекою фондів, згрупованих за галузями знань. Усі галузі знань поділяються на декілька великих відділів.

Проглядаючи необхідні літературні джерела при опрацюванні теми цього конкретного виступу, лектор накопичує матеріал і для наступних своїх доповідей на інші суміжні теми. Так поступово складається запас, резерв: виписки з опрацьованих творів, цитати, записи власних думок, що виникають при обмірковуванні матеріалу лекції, так званий «електронний архів лектора», що дуже полегшує його ефективну діяльність у майбутньому.

6. Систематизація матеріалів та підготовка моделі тексту лекції.

Це один з найвідповідальніших моментів підготовки. Роботу з систематизації можна порівняти з діяльністю селекціонера, адже серед всього зібраного слід відібрати найкраще. Зазвичай матеріалу завжди буває більше, ніж необхідно для однієї лекції. Тому велику роль відіграє попередній відбір. Тут необхідно бути прискіпливим і відкинути все другорядне або слабо пов'язане з темою. Спроба так чи інакше «втиснути» в лекцію як можна більше фактичного матеріалу – характерна помилка молодих лекторів. Часто це приводить до того, що лекція перетворюється на демонстрацію переліку фактів, коли у

ній не залишається місця для головного – для аналізу, узагальнень, висновків.

Підготовка теоретичної частини виступу, відбір фактів, їх аналіз та узагальнення, побудова логічної системи аргументації – це наступний (другий) етап підготовки лекції. Він завершується створенням «макету» майбутньої лекції – тексту. На цьому етапі лектор визначає об'єм відомостей, котрі він повідомить здобувачам вищої освіти

Все це відображається у конспекті лекції. Цей конспект являє собою короткий виклад основних положень, теми та висновків. Він допомагає встановити взаємозв'язок ідей, привести їх в систему. Разом з тим, при підготовці тексту лекції корисним є прийом позиціонування, який дозволяє уявити себе на місці студента. Те, що викладається, повинно бути цікавим, перш за все, самому лекторові. Далі він своїм виступам має психологічно та емоційно зацікавити всю аудиторію.

Багатство теоретичного змісту, правильне висвітлення фактів та подій, вмiла їх подача мають велике виховне значення. Саме тому лектор повинен звертати особливу увагу на відповідність між теоретичними положеннями і прикладами. Важливо вмiло підібрати і кількість фактів в лекції: якщо їх буде занадто мало, головна ідея лекції прозвучить непереконливо, а якщо їх занадто багато, тоді здобувачам вищої освіти буде важко або зовсім неможливо зрозуміти головну думку лекції.

Досвідчені лектори зазвичай підбирають до кожного розділу лекції 3 – 5 прикладів, що підтверджують та конкретизують основну думку. Цього буває достатньо, тому що аудиторія добре сприймає перерахування невеликої кількості фактів і зуміє прослідкувати за розвитком головної теми виступу. Необхідно, щоб лектор при викладі матеріалу посилався на свіжі та достовірні факти, обов'язково вказуючи на джерело інформації.

Дуже важливо підібрати на підтвердження своїх думок цитати найбільших авторитетних та відомих фахівців. Цитати можуть служити логічними або психологічними аргументами у лекції, тому що вони наділені більшою силою навіювання. Саме тому використовувати їх слід лише в тому випадку, коли вони дійсно зроблять матеріал лекції більш

переконливим, коли вони підтверджують, доводять думки та факти, висловлювання лектора.

Існують певні вимоги до цитат, що будуть наводитися під час лекції, а саме:

➤ *Доречність.* Цитата повинна включатися до тексту не тому, що вона подобається лектору, а тому, що без неї важко обійтися у даному фрагменті лекції.

➤ *Переконливість.* Цитату можна порівняти з останнім мазком художника, який робить картину завершеною. Якщо це не передбачено як дидактичний прийом, вислів не повинен викликати сумнівів у його безперечності.

➤ *Нешаблонність.* Використання стереотипних, часто повторюваних висловів різко знижує ефект від сказаного, одразу втрачається відчуття новизни. Підбираючи цитату, слід звернути увагу на її оригінальність.

➤ *Коректність.* Лектор обов'язково повинен враховувати етичні аспекти цитування. Неприпустимо приниження чиеїсь гідності за етнічними, релігійними або професійними ознаками.

Початківці та й багато хто з досвідчених лекторів зазвичай пишуть повний текст майбутнього виступу. Це надає роботі над темою завершеності. Текст дисциплінує та організовує лектора.

Текст лекції включає в себе три частини: вступ, основну частину, висновки. Кожна частина має певну функцію.

Вступ психологічно вводить здобувачів вищої освіти в процес сприймання. Він повинен привернути увагу, забезпечити контакт лектора з аудиторією. Традиційно вступ може бути, наприклад, таким: вступне зауваження, мотивація актуальності теми, формулювання мети лекції, огляд головних питань теми.

Вступне зауваження – це свого роду «гачок», на який звертають увагу здобувачів вищої освіти. Це можна зробити, розповівши про щось цікаве, близьке для них. Нетрадиційними варіантами вступу інноваційної лекції можуть бути: цікаве, захоплююче емоційне повідомлення, гумористичне зауваження; власні роздуми; питання;

цитата тощо. Перша фраза, перше слово особливо відповідальне. Тому перші слова виступу рекомендується записати та іноді навіть прочитати дослівно. За цей час відбувається переборення неминучого спочатку хвилювання.

Тривалість вступу лекції визначаються рядом факторів: загальною тривалістю лекції, її змістом, настроєм аудиторії, її особливостями тощо. Але завжди необхідно прагнути лаконічності, не затягувати вступ; 3 – 4 хвилини буває достатньо.

Основна частина. В ній головне місце приділяється викладенню основного змісту матеріалу теми, його аналізу, узагальненню висунутих положень. Для успіху лекції важливе значення має поділ матеріалу на розділи, основні питання, іншими словами – якісний план.

План головної частини повинен бути ясным та простим. Як правило, він складається з 3 – 4-х розділів. Більше використовувати не доцільно, тому що значна кількість питань ускладнює сприйняття. В тісному зв'язку з планом знаходиться композиція, або спосіб розташування матеріалу, реальна послідовність викладу. Якщо план – це рішення питання про те, з яких частин складається лекція, то композиція визначає, в якому порядку розташовується навчальний матеріал.

Зазвичай використовується один з двох видів композиційної побудови.

1. *Лінійна (ступенева).* Передбачає послідовний виклад, коли лектор крок за кроком послідовно викладає фактаж питання. Така композиція може реалізуватися двома шляхами:

а) *за хронологічним принципом:* матеріал подається з позицій історичного розвитку подій, наукової думки;

б) *за просторовим принципом:* в основі знаходиться спостереження за функціональними взаємозв'язками елементів системи, типовістю чи нетиповістю певних явищ і подій тощо.

2. *Концентрована.* Виклад матеріалу лекції відбувається навколо певного уявного чи змодельованого центру, яким є анонсована проблема. В ході лекції викладач тримає її в центрі уваги,

поступово поглиблюючи і розвиваючи положення, що винесені в тему.

Сучасні фахівці-методисти для підвищення ефективності рекомендують дотримуватись ряду таких правил композиційної побудови лекції:

1. Послідовність. Думки повинні бути пов'язані логічно й витікати одна з одної.

2. Посилення. Сильний початок, емоційні аргументи в середині, найсильніші – наприкінці. Сильні докази, нова інформація завжди притягують увагу.

3. Органічна єдність. Поділ на пункти має виходити з особливостей самого матеріалу, диктуватись ним, тобто структура повинна бути гармонічно пов'язаною зі змістом.

4. Економія засобів. Мінімум слів, фактів та доказів. Лише те, що веде до розкриття теми, з'ясуванню її суті.

В основній частині логіка викладу традиційно передбачає такі компоненти:

➤ *теза* - розгорнута відповідь на питання чи проблему, зазначену в плані лекції;

➤ *аргументи* - підкріплення правоти зазначеної тези, доводи на її користь;

➤ *антитеза, контраргументи* (за наявності таких) - існуючі протилежні погляди на зазначену проблему, мотивація саме такої позиції;

➤ *ілюстрація тези* - статистичні дані, конкретні випадки з практики, цитати;

➤ *демонстрація* - підкріплення оголошеної тези відео-, фонофрагментами, наочними матеріалами тощо;

➤ *проміжні висновки* - узагальнення всього сказаного з конкретного питання.

Головне завдання діяльності лектора полягає не в тому, щоб повідомити здобувачам вищої освіти факти, а в тому, щоб пояснити,

розтлумачити їх, узагальнити і зробити висновок з кожного питання лекції.

Загальні висновки. Це підсумки всьому сказаному. Кажуть, що промову слід рішуче почати і рішуче закінчити. Заключну частину слід планувати також ретельно, як й інші частини. Вони допомагають осмислити всю лекцію, чіткіше виділити її основну ідею. У заключній частині може бути подано необхідне узагальнення, зроблені теоретичні та фактичні висновки.

7. Відбір остаточного варіанта плану лекції. Робота над формою викладу. Якість лекції визначається, першу за все, багатством змісту, теоретичним рівнем, зв'язком з життям, з практикою, композиційно-логічною побудовою і переконливістю викладу. Однак для якісної лекції має значення і форма викладу: правильність мови, її виразність, емоційність, використання засобів наочності.

Робота над формою – справа не менш складна і трудомістка, ніж організація змісту. Тут багато залежить від особистості лектора, його характеру, уподобань, тобто від його індивідуальності. Саме в оформленні яскравіше за все виражається творче «я» кожного лектора, його стиль, те, що відрізняє виступ одного лектора від виступу іншого, надає йому індивідуального прояву.

Головне в роботі над формою – надати лекції яскравість, образність, зрозумілість. Практика показує, що через зневажання до мовної, стилістичної форми, небажання або невміння працювати над нею нерідко знецінювались, зводились нанівець бездоганні за змістом лекції.

8. Підготовка наочних матеріалів. Лекція, особливо сучасна інноваційна, може вважатися повноцінно підготовленою не тоді, коли наявний її текст, а тоді, коли продумано застосування наочності та підготовлені відповідні матеріали.

Крім суто наочності, на заняттях можуть застосовуватися можливості технічних засобів навчання (ТЗН), зокрема, мультимедійної презентації чи відео.

Ці засоби доцільно класифікувати на ряд таких засобів:

- звукові засоби - це спеціально записані будь яким способом фонограми;
- екранні засоби - це статичні та динамічні ілюстрації з дотриманням принципів подачі інформації, поєднання кольорів та використання текстів;
- екранно-звукові засоби - це всі вищезазвані екранні засоби, що мають відповідні фонограми з поясненнями диктора або ведучого;
- відеозасоби - це засоби трансляції підібраного відеоряду;
- мультимедійні засоби.

Підбір цих засобів відбувається за принципом урахування їх інформаційних, виражальних та зображувальних можливостей для оперативного виконання загальних дидактичних завдань лекції та окремих її етапів.

Технічні засоби навчання, в тому числі засоби відеоінформації, вирішують значні дидактичні можливості, особливо, інноваційної лекції, зокрема, в плані підвищення ефективності освітнього процесу.

Вони можуть розв'язувати такі важливі завдання як:

- забезпечення принципу наочності під час пояснення складних дослідів, явищ та процесів;
- розширення та поглиблення знань слухачів здобувачів вищої освіти і ознайомлення викладачів з новітніми формами і методами вивчення окремих тем,
- здійснення систематизації та узагальнення знань;
- інтенсифікація та раціоналізація процесу навчання здобувачів вищої освіти.

Ці дидактичні можливості характеризуються виразністю, інформаційною місткістю, оперативністю і великою швидкістю потоку інформації.

Слід враховувати, що в умовах застосування мультимедійної апаратури задача підготовки наочних матеріалів значно спрощується. Крім того, з'являється можливість поетапної демонстрації необхідного матеріалу, що є методично правильним.

9. Оформлення тексту лекції за існуючою формою.

Затвердження тексту. Якщо на попередньому етапі лектор утворює продуману, композиційно виважену, відредаговану «модель» майбутньої лекції, то на останньому він оформлює її в своєрідний готовий продукт.

По мірі можливості текст лекції повинен бути віддрукованим, але в окремих випадках припускається і рукопис. Лекція повинна пройти обговорення на засіданні предметно-методичної комісії або секції кафедри. Якщо є така можливість, бажано не тільки обговорити текст, але й прослухати викладача-початківця. Лише після цього лекція може бути допущена до читання в аудиторії.

Грубим порушенням слід вважати ситуації, коли лектор приходить на заняття, маючи при собі не текст лекції, а підручник, текст якого потім «читається» на занятті. Замість користі це тільки наносить шкоду і компрометує кафедру загалом. Навіть якщо лекційний матеріал читається по нових курсах і проходить стадію апробації, він все одно оформлюється за існуючими вимогами і повинен відпрацьовуватися ще з більшою ретельністю.

10. Підготовка до лекції як до акту публічного виступу.

Даний етап має на меті безпосередню підготовку викладача до реалізації підготовленої лекції в процесі виступу перед здобувачами вищої освіти.

Розглянемо послідовно елементи цих етапів.

➤ *Психологічна підготовка.* Викладач повинен виробити у себе розуміння значущості своєї діяльності, впевненості у своїх знаннях. Певною мірою цьому сприяє осмислення дидактичних цілей, міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків, розуміння місця даної навчальної дисципліни і даної теми у підготовці фахівця.

➤ *Попереднє вимірювання часу на висвітлення кожного питання (хронометраж).* Цей етап дозволяє внести певні корективи у час, відведений для висвітлення кожної композиційної частини. За необхідності визначається, чим можна пожертвувати, залишити поза

лекцією або внести до плану-конспекту семінарського заняття, а які з питань слід висвітлити більш детально.

➤ *Риторична підготовка.* Конспект лекції можна порівняти з нотною партитурою, адже в ньому міститься не тільки текст, але й спеціальні позначки лектора: де слід уповільнити темп, щоб дати матеріал під запис, а де можна темп прискорити; де поставити логічний наголос; з якою інтонацією розповісти той чи інший фрагмент матеріалу. Особливу увагу слід звернути на дикцію, принаймні на ті слова, що потребують специфічної вимови, наприклад, терміни-запозичення з інших мов, нові та незрозумілі терміни.

Не слід нехтувати і таким зняттям праці лектора, як сила голосу, його тембр. Тому на етапі підготовки слід змоделювати різні можливі ситуації читання лекції, наприклад, з мікрофоном, без нього, в аудиторії з поганими акустичними властивостями тощо.

Перед тим як вийти на трибуну, корисно попередньо ще раз перечитати весь конспект, уважно проглянути і, якщо необхідно, скоректувати цифри, імена, історичні дати, назви та терміни. Більшість лекторів, щоб краще засвоїти підготовлений матеріал, попередньо проговорюють його подумки за планом, конспектом або повним текстом, проводячи свого роду прискіпливий контрольний огляд всієї лекції.

Лише провівши ретельну підготовку, лектор вправі вважати, що він готовий до зустрічі зі здобувачами вищої освіти. Однак робота над лекцією на цьому етапі не закінчується. Удосконалення лекторської майстерності, підвищення якості лекції залежить не лише від підготовчої, але й від подальшої роботи лектора над прочитаною лекцією.

Методика проведення лекцій. Приступаючи до проведення лекції, викладач повинен пам'ятати, що психологи виділяють чотири фази, які характеризують динаміку лекції.

1. Початок сприйняття - 4-5 хвилин. На цьому етапі слід зосередитися на трансформації мимовільної уваги у довільну.

2. Оптимальна активність сприйняття - *20-30 хвилин*. Саме на цей час приходиться пік працездатності, тому слід спланувати свою діяльність таким чином, щоб саме на цей період прийшовся найбільш складний для розуміння матеріал.

3. Фаза зусиль - *10-15 хвилин*. Це передвісник стомлення, але слухач ще в змозі керувати своєю діяльністю.

4. Фаза стомлення. Саме у цей період слід дати можливість трохи перепочити, розповісти цікавий випадок, якщо дозволяє ситуація, то і пожартувати. Навіть невеличкий відпочинок дозволяє повернути аудиторію до активного сприйняття матеріалу.

Діяльність викладача під час лекції є поліфункціональною. Певною мірою, її можна порівняти з актором театру чи диктором на радіо чи телебаченні, але в даному випадку одна та й сама особа виступає і сценаристом (вона сама готує для себе текст виступу), і режисером, і актором / диктором. З іншого боку, лектор водночас є науковцем (разом з аудиторією він досліджує складні проблеми науки), і правоохоронцем (він враховує особливості відомчої освіти, досить часто - власний досвід практичної діяльності в підрозділах ОВС), і педагогом, і психологом.

Найбільш типовими діями лектора є:

- повідомлення теми лекції;
- повідомлення плану лекції (основні вузлові питання);
- ознайомлення зі списком літератури;
- нагадування змісту попередньої лекції, пов'язання його з новим матеріалом;
- реалізація тез лекції (змістовна частина лекції) з підведенням підсумків кожного питання;
- підведення підсумків лекції, відповіді на питання;
- рекомендації щодо підготовки до семінарських і практичних занять;
- повідомлення теми наступного заняття.

Під час проведення лекції викладач повинен враховувати ряд наступних факторів:

➤ Однією з найголовніших заporук успіху є контакт з аудиторією. Він втрачається, коли викладач дослівно розуміє вислів "читати лекцію". Можна дозволити собі звернення до конспекту в разі необхідності надати точні визначення, певну статистику, окремі цитати. Решту часу слід віддати безпосередньому спілкуванню з аудиторією. Викладач, який дозволяє собі відтворювати текст дослівно, залишає враження професійно некомпетентної особи і не має морального права потребувати від здобувачів вищої освіти вільного володіння матеріалом.

➤ Авторитет лектора значно знижується, якщо він займається переказом одного якогось підручника чи посібника. Слід пам'ятати, що з розвитком комп'ютерних технологій викладач перестав бути єдиним джерелом знань, тож і лекція повинна бути оригінальною і викликати інтерес до навчальної дисципліни.

➤ Досвідченість лектора проявляється в його вмінні трансформувати заздалегідь підготовлений текст в залежності від рівня підготовленості, настрою аудиторії, її готовності сприймати матеріал. Втопленість на останніх парах чи після занять вогневою та фізичною підготовкою або, навпаки, неналаштованість на заняття після вихідних або свят стають особливим випробуванням педагогічної майстерності викладача, який попри все повинен зацікавити аудиторію матеріалом лекції.

➤ Рівень навичок конспектування у різних здобувачів вищої освіти не однаковий. Тому під час лекції слід знайти правильний темп, а іноді й зосередити увагу на матеріалі, який слід обов'язково записати.

➤ Лекція і доповідь на науковій конференції є різними жанрами наукової діяльності. Викладач має справу з майбутніми, а не теперішніми колегами, тож іноді слід більш детально зупинитися на складних питаннях, ґрунтовніше проаналізувати поняття, розтлумачити терміни.

➤ Для того, щоб викликати інтерес і підтримувати його протягом всієї лекції слід створити чітку мотивацію навчання,

продемонструвати, наскільки важливим у професійній діяльності або у формуванні світогляду особистості є тема, що розглядається, сприяти самовдосконаленню кожного, хто її слухає, вчити критичному мисленню, знаходити зв'язок із емпіричним життєвим досвідом кожного.

Психологи визначають, що в лектора є ряд основних засобів впливу на аудиторію:

- 1) лінгвістичні (зміст промови);
- 2) паралінгвістичні (темп, інтонація, модуляція голосу тощо);
- 3) кінетичні (жести, міміка, пози оратора).

У ході викладу лекційного матеріалу потрібно неухильно стежити за дотриманням граматичних норм і слововживання. Слід уникати канцеляризмів, шаблонів, адже вони ускладнюють сприйняття інформації і нерідко заплутують слухачів.

Наприкінці лекції необхідно пов'язати закінчення з початком, щоб підкреслити вичерпність змісту даної теми. Важливою складовою частиною всього лекційного процесу є відповіді на запитання. Саме питання є показником того, наскільки лекція зацікавила здобувачів вищої освіти. Чіткі й короткі відповіді на них мають велику смислову цінність. Вони не лише доводять і уточнюють матеріал лекції, але мають також самостійне значення. Не сковані теоретичною схемою, відповіді на запитання дають лектору можливість вийти, так би мовити, на широкий «оперативний» простір або ж значно розширити тематичні межі лекції, а також ще більше пов'язати її з життям. Ось чому іноді буває, що відповіді на запитання виявляються цікавішими самої лекції, якщо, звичайно, лектор чудово володіє матеріалом. Необхідно розуміти всю важливість цієї процедури і внутрішньо до неї готуватися ще до початку лекції.

Головна умова повноцінного засвоєння – це розуміння. Керувати процесом засвоєння – означає своєчасно виявляти ускладнення здобувачів вищої освіти і допомагати йому швидше їх усувати. Тому необхідно одразу ж поставити перед собою задачу домогтися розуміння студентами лекційного матеріалу. З цією метою

бажано поставити себе не місце здобувачів вищої освіти і проаналізувати сприйняття ним матеріалу.

Досить обгрунтованою є порада досвідчених лекторів: необхідно вивчити напам'ять початок і кінець лекції, щоб не збитись в ці особливо відповідальні моменти виступу, а також мати можливість справитись з хвилюванням, зняти з себе надмірне психологічне напруження, котре може бути згубним. Тоді досягається самооволодіння, яке необхідне при всій напрузі свідомості, необхідно для того, щоб говорити впевнено і викладати матеріал, розмірковуючи, а не просто «випалюючи» завчені положення. Лише ця внутрішня розкутість і «роздуми вголос» по ходу лекції робить її по-справжньому творчою, живою і яскравою.

Істотно на зміст виступу впливають паузи. За багатьма дослідженнями паузи становлять 10 – 15 % часу промови лектора. Паузи в ході виступу бувають різні: *люфтпауза* (для вдиху повітря), *граматична* (використовується для уважного читання текстової інформації), *педагогічна* (для осмислення і засвоєння інформації слухачами); «*дірява*» (лектор втратив хід мислення, забув інформацію або не знає, що сказати далі).

Що робити лекторові, якщо він втратив послідовність виступу? Якщо маємо «діряву» паузу, досвідчені лектори в такому випадку радять скористатися однією із порад:

- спокійно оголосить невеличку перерву;
- зробіть короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад: «Підводячи підсумки, дозвольте мені ще раз обрисувати дану ситуацію...»);
- повторіть ще раз останнє речення (наприклад: «Хочу ще раз підкреслити, що...»);
- поставити запитання слухачам або запропонувати їм задати питання Вам чи один одному (наприклад, складова, інноваційної лекції: «Чи немає у вас запитань щодо викладеного матеріалу?» тощо);

- перейти до наступного питання або змінити тему (наприклад: «Перейдемо до наступного питання...»);

- також має бути «заготовленим» який-небудь жарт або цікава історія, тісно пов'язана з тематикою лекції (наприклад: «Мені на думку спав один цікавий епізод...»);

- звернутися до своїх тез – шпаргалки (для цього необхідно використовувати цупкий папір, писати на ньому тільки на одній сторінці, крупним шрифтом, виділяти важливі думки кольоровим фломастером).

Робота викладача *після завершення* лекції – важливий елемент самовдосконалення. Відразу після лекції слід позначити місця, які викликали зацікавленість слухачів, або навпаки були сприйняті холодно чи були незрозумілими. Молодому викладачеві бажано зафіксувати запитання, які були йому задані. Їх необхідно потім систематизувати і враховуючи зміст запитань, доповнити матеріал лекції або підготувати до відповіді на них. Іноді на наступних лекціях цими запитаннями можна активізувати аудиторію, звернувши увагу, що саме ці проблеми викликали зацікавленість попередніх слухачів. Систематизовані запитання можуть бути використані викладачем для семінарів, консультацій та колоквиумів.

6. 2. Особливості сучасних практичних та індивідуальних занять:

6. 2. 1. Лабораторне заняття: методика підготовки та проведення

Лабораторні заняття (від лат. *labor* – труднощі, робота; *laboro* – трудитися, працювати, долати труднощі, турбуватися) – це один з видів навчальних занять у закладах вищої освіти, які проводиться за завданням викладача із застосуванням теоретичних знань на практиці. Зміст лабораторних занять пов'язаний з іншими видами діяльності здобувачів освіти в ході освітнього процесу (практичне дослідження історичних джерел, демонстрація фрагментів навчальних занять,

опрацювання дидактичних підходів тощо) та науковими спостереженнями. Лабораторні заняття отримали поширення в університетській освіті у другій половині XIX ст.

Одна з важливих переваг лабораторних занять у порівнянні з іншими видами аудиторної навчальної роботи полягає в інтеграції теоретичних знань з практичними вміннями і навичками здобувачів вищої освіти в єдиному процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. Виконання завдань під час лабораторних занять вимагає від студента творчої ініціативи, самостійності у прийнятті рішень, глибокого знання і розуміння навчального матеріалу, надає можливості стати «відкривачем істини», позитивно впливає на розвиток пізнавальних інтересів та здібностей.

Важливо, щоб лабораторні та практичні заняття органічно доповнювали лекції та семінарські заняття, на яких основним каналом сприйняття інформації є «вухо-мозок». А це входить у протиріччя з психологічними вимогами до організації освітнього процесу, адже відомо, що близько 80-90% людей звикли отримувати інформацію через зоровий аналізатор «око-мозок» і пропускна можливість якого в 100 разів вище слухового каналу («вухо-мозок»). Про це свідчать і надбання народної педагогіки, яка стверджує, що «краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Отже, методичне обґрунтування лабораторних занять мусить бути одним з тих важливих чинників, який може позитивно вплинути на якість навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти та їх практичну підготовку.

Різновидом лабораторних занять у ЗВО є *лабораторний практикум* - система спеціально розроблених, змістовно і методично об'єднаних лабораторних занять за великим розділом, темою чи цілісним навчальним курсом. Під час практикуму студентам зазвичай пропонують складніші і трудомісткіші завдання, які повинні сприяти формуванню фахівця, в арсеналі якого мають посісти чільне місце дослідницькі вміння у відповідній практичній галузі.

При проведенні лабораторних занять психологічно важливо створити для здобувачів вищої освіти такі умови діяльності на практичних заняттях, які б викликали у них бажання працювати творчо.

Методика підготовки і проведення лабораторних занять охоплює декілька етапів:

Попередня підготовка до лабораторного заняття полягає у вивченні здобувачами вищої освіти теоретичного матеріалу у відведений для самостійної роботи час, ознайомлення з інструктивними матеріалами з метою усвідомлення одержаних завдань тощо.

Консультування здобувачів вищої освіти викладачами з метою надання вичерпної інформації, необхідної для самостійного виконання запропонованих завдань.

Самостійне виконання здобувачами вищої освіти завдань відповідно окресленої навчальною програмою тематики.

Опрацювання, узагальнення отриманих результатів під час конкретного лабораторного заняття.

Контроль і оцінювання викладачем результатів роботи здобувачів вищої освіти. У практиці закладів вищої освіти сформувалися різні підходи до методики *проведення лабораторних занять*. За організаційними особливостями: *фронтальні завдання* (коли всі здобувачі вищої освіти індивідуально виконують одне й те ж саме завдання на одному обладнанні) та *групові* (коли здобувачі вищої освіти об'єднані в підгрупи з 2-4 осіб, які виконують різні за тематикою, планом і змістом завдання).

Фронтальні і групові форми лабораторних занять мають свої недоліки і переваги, які слід враховувати. До переваг фронтальних форм лабораторних занять можна віднести: безпосередній зв'язок з матеріалом, що вивчається, і засвоюється одночасно усіма здобувачами вищої освіти; реалізацію принципів систематичності і послідовності; сприятливі умови для викладача: досить легкий контроль за виконанням студентами завдань та демонстрація їх результатів.

Обговорення результатів, яке здійснюється на даному чи наступному занятті, дозволяє їх узагальнити у процесі колективного обговорення, виявити типові помилки здобувачів вищої освіти та здійснити їх корекцію.

Однак при виконанні фронтальних форм лабораторних занять доцільно організовувати *індивідуально-групові форми* роботи. Вони мають різне дидактичне спрямування та вимагають різного рівня самостійності здобувачів вищої освіти. Можна виокремити такі **різновиди форм роботи на лабораторних заняттях:**

1. Ознайомчі, що передбачають формування вмінь і навичок, необхідних для виконання творчих дослідницьких завдань.

2. Підтверджуючі, виконання яких має на меті підтвердження правильності отриманих теоретичних знань.

3. Частково-пошукові, що стимулюють самостійність та творче мислення здобувачів вищої освіти. В інструкціях та методичних рекомендаціях до таких робіт окреслюється тема, мета, завдання, загальний план досліджень та орієнтований перелік запитань, на які слід знайти відповіді. Студенти самостійно деталізують план дослідження і вибирають траєкторію руху для досягнення мети дослідження.

Практичний досвід свідчить про можливість і необхідність диференційованого підходу до здобувачів вищої освіти при виконанні завдань під час лабораторних занять. У цьому випадку можлива система багатоваріантних завдань з правом вибору здобувачем вищої освіти рівня складності завдання і відповідної оцінки за його правильне виконання. Для виконання таких форм робіт різного рівня складності здобувачів вищої освіти можна об'єднувати в гомогенні групи з урахуванням рівня їх підготовки (високий, середній, низький). Індивідуалізуючи завдання, викладач має окреслити рівень знань та умінь, який відповідає завданням вищої школи, і забезпечити безперервне його підвищення для кожної групи. При цьому заняття повинні організовуватися таким чином, щоб кожен студент (сильний, середній, слабкий) відчував підвищення рівня своєї підготовки. Індивідуалізуючи завдання під час лабораторних (як до речі, й

практичних) занять, слід, зберігаючи цілісність системи теоретичної і практичної підготовки, їх взаємозв'язок, розглядати їх як єдине ціле, у якому кожне навчальне заняття - це тематично завершена ланка освітнього процесу.

6. 2. 2. Практичні заняття: методика підготовки та проведення

Практичне заняття (від грец. *practicos* - діяльний) – це вид навчальних занять у закладах вищої освіти під час яких педагог організує детальний розгляд здобувачами освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. У структурі практичного заняття домінує самостійна робота здобувачів вищої освіти. Практичні заняття, як і лабораторні, отримали поширення в університетській освіті у другій половині XIX ст.

Перелік тем практичних занять визначається робочою програмою навчальної дисципліни. Практичними заняттями називають заняття із розв'язування важливих вузлових та складних завдань з навчальних дисциплін, що викладаються у закладі вищої освіти. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі, наприклад, тестах для виявлення ступеня оволодіння здобувачами вищої освіти необхідними теоретичними положеннями, наборі завдань різної складності для розв'язування їх здобувачами освіти на занятті. Вказані методичні засоби готуються викладачем, якому доручено проведення практичних занять, за погодженням з лектором даної навчальної дисципліни.

Правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення (реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою) і орієнтовані на вирішення наступних завдань:

- поглиблення, закріплення і конкретизацію знань, отриманих у ході інших навчальних занять та в процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних в майбутній професійній діяльності;
- розвитку умінь спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються;
- розвитку самостійності тощо.

За дидактичною сутністю практичні заняття близькі до лабораторних занять. Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок здобувачів освіти, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, розв'язування завдань з їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання згідно вимог ЄКТС. Оцінки, отримані здобувачем вищої освіти за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

У деяких випадках використовується термін «лабораторно-практичні заняття», про що ми розповідали вище. Зокрема, найважчими серед форм роботи на практичних заняттях, є дослідницькі, що мають лише мету дослідження, усі інші етапи цього дослідницького проекту здобувачі вищої освіти планують самостійно. Це, як правило, вимагає великих часових затрат, високої інтелектуальної напруги і передбачає відповідне оцінювання. При проведенні практичних занять психологічно важливо створити для здобувачів вищої освіти такі умови діяльності, які б викликали у них бажання працювати творчо.

6. 2. 3. Семінарське заняття: методика підготовки та проведення

Ефективною формою організації освітнього процесу у закладах вищої освіти є семінарські заняття, з якими органічно поєднуються лекції.

Семінарське заняття (від лат. *seminarium* - розсадник) – це один із видів навчальних занять у закладах вищої освіти, який передбачає самостійне опрацювання здобувачами освіти окремих тем і проблемних питань відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо. Семінари у формі дискусій, учасниками яких були вчені; різних країн світу, були дуже поширені в Києво-Могилянській академії. 1874-1875 років семінарські та практичні заняття почали широко використовуватися в Київському університеті за ініціативи професора Авенаріуса.

Проведення семінарських занять дозволяє вирішувати рад таких дидактичних завдань:

- оптимально поєднувати лекційні заняття із систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів вищої освіти їх теоретичну підготовку з практичною;

- розвивати уміння, навички розумової праці, творчого мислення, уміння використовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань;

- формувати у здобувачів вищої освіти інтерес до науково-дослідницької роботи і залучення їх до наукових досліджень, які здійснює кафедра;

- забезпечувати системне повторення, поглиблення і закріплення знань здобувачів вищої освіти за певною темою;

- формувати уміння і навички здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності;

- здійснювати діагностику і контроль знань здобувачів вищої освіти з окремих розділів і тем програми, формувати уміння і навички виконання різних видів майбутньої професійної діяльності.

Семінарські заняття виконують такі основні функції:

- *навчальну* (поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час інших навчальних занять та у процесі самостійної роботи);

- *розвивальну* (розвиток логічного мислення здобувачів вищої освіти, набуття ними умінь працювати з науковою літературою та різними історичними та археологічними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо);

- *виховну* (виховання відповідальності, працездатності, виховання культури спілкування і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни (наприклад, історії) та до фаху, формування потреби раціоналізації навчально-пізнавальної діяльності та організації дозвілля);

- *діагностично-корекційну та контролюючу* (контроль за якістю засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу, виявлення прогалин у його засвоєнні та їх подолання).

Визначаючи **методичну концепцію** організації і проведення семінарських занять, слід виходити з того, що:

- до семінарських занять висуваються **загальнодидактичні вимоги** (науковість, доступність, єдність форми і змісту, забезпечення зворотного зв'язку, проблемність тощо);

- при виборі методики проведення семінарських занять слід урахувати особливості, зумовлені логікою викладання конкретної навчальної дисципліни та психолого-педагогічних особливостей студентської групи;

- необхідно забезпечувати високий рівень мотивації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти (вивчення теми слід розпочинати із з'ясування її значення для засвоєння даної чи інших дисциплін, у майбутній професійній діяльності тощо);

- необхідно дотримуватися принципу професійної спрямованості навчання у вищій школі та здійснювати різнорівневі міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, практичним навчанням, що забезпечує формування єдиної системи знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти;

- важливим завданням є також формування професійної культури і мислення, вмінь самоосвіти;

- у процесі проведення семінарського заняття необхідно забезпечувати органічну єдність теоретичного і дослідно-експериментального пізнання;

- семінарські заняття мають гармонійно поєднуватися з іншими видами навчальних занять (лекції, лабораторні, практичними та індивідуальні заняття), консультаціями та самостійною роботою здобувачів вищої освіти.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені здобувачами вищої освіти повідомлення, їх виступи, активність у дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття вносяться у відповідний журнал академічної групи. Оцінки, отримані студентом за окремі семінарські заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни згідно вимог ЄКТС.

Виходячи із завдань і змісту семінарських занять їх можна класифікувати як:

- просемінари;
- традиційні (тематичні) семінари;
- підсумовуючі семінари (повторення і систематизації знань міжпредметні семінари тощо);
- спецсемінари.

Розглянемо їх дещо ґрунтовніше.

Просемінар проводиться зі студентами-першокурсниками з метою їх адаптації до основних видів навчальних занять у закладах вищої освіти. Головним завданням просемінарських занять є формування у здобувачів вищої освіти умінь працювати з підручниками, посібниками та інформаційними ресурсами, історичними першоджерелами, виконувати реферативне дослідження, готувати тези, доповіді та наукові виступи.

Тобто, просемінари є своєрідними практикумами для підготовки першокурсників до навчально-пізнавальної діяльності на

лекціях, у процесі лабораторних, практичних та індивідуальних занять та самостійної роботи.

При підготовці до перших семінарів викладачеві бажано обговорити зі здобувачами вищої освіти зміст китайського прислів'я: «Найкраща пам'ять гірша, ніж найгірше чорнило». Слід також продемонструвати першокурсникам види записів, використання яких допоможе їм приймати участь у обговоренні конкретних проблем:

- виписки, цитати - дослівні, точні записи конкретного тексту з посиланням на джерело інформації та його автора;
- план виступу - сукупність чітко сформульованих, послідовно викладених думок, які відбивають основний зміст прочитаного;
- тези - основні положення тексту без додаткових пояснень;
- конспект - короткий послідовний виклад інформації з першоджерела.

Для оперативного використання здобувачам вищої освіти можна рекомендувати накопичувати інформацію за певною системою, наприклад, у вигляді робочих карток чи каталогів, що можуть мати різне призначення:

1. Каталогні картки, на одній стороні яких роблять запис вихідних даних першоджерела, а на звороті його коротку анотацію.
2. Робочі картки, на яких студент занотовує формулювання понять, законів, цитати, приклади, формули і т. п.

Робочі картки зручно використовувати для відповідей, виступів, запам'ятовування матеріалів.

Як різновид просемінару можна іноді використати **семінар - коментоване читання**. Такий семінар ефективний, коли здобувачам вищої освіти демонструють методику опрацювання певної наукової роботи (монографії, наукової статті, дипломної роботи чи курсового дослідження) Основне завдання коментованого читання полягає у формуванні у студентів уміння аналізувати і правильно тлумачити науковий текст. Такі семінари ефективні на молодших курсах, на старших курсах їх проведення майже не практикується.

На перших просемінарах здобувачам вищої освіти слід запропонувати рекомендації, які оптимізують їх самостійну роботу і підвищать, ефективність інтелектуальної праці. Наприклад, першокурсникам можна надати такі *поради*:

1. Працюйте самостійно щоденно в один і той же час. Формуйте у собі звичку до постійної розумової праці. Якщо спочатку буде важко згадайте прислів'я: «Учіння та труд все перетруть».

2. Плануйте розумову працю і дозвілля, це дозволяє працювати чітко і ритмічно.

3. Ритмічність та чергування розумової праці і відпочинку чи різних видів діяльності сприяє підвищенню працездатності.

4. Визначайте конкретно, що потрібно зробити сьогодні, але забувайте про перспективу. Виконання складної роботи можна здійснювати окремими частинами.

5. У період відпочинку намагайтесь активно рухатися, займати фізичною працею, спортом.

6. Забезпечуйте собі повноцінний сон, адже це біологічна потреба організму.

7. Правильна організація робочого місця, звичний для вас порядок, що поліпшить вашу працездатність.

8. Не забувайте щодня підводити підсумки виконаного, вносити корективи у щотижневий план.

9. Кожен результат розумової праці повинен бути чітко оформлений у вигляді запису або усного вислову.

«Де мало слів, там вагу вони мають!», - говорив відомий англійський письменник Вільям Шекспір.

Традиційний (тематичний) семінар орієнтований на обговорення групи проблем, які вивчались здобувачами вищої освіти самостійно або опрацьовувалися на лекції. Серед тематичних семінарів найчастіше використовуються такі різновиди:

- семінар - бесіда (обговорення заздалегідь підготовлених студентами доповідей, рефератів, творчих робіт);

- семінар-дискусія;
- семінар-конференція;
- семінар-«круглий стіл»;
- семінар-симпозіум тощо.

На семінарах здобувачам вищої освіти слід пропонувати запитання, що мають проблемний характер і вимагають творчого, продуктивного мислення, наприклад: «Як Ви вважаєте, чому...?», «Аргументуйте свою точку зору...» «Порівняйте наукові факти і життєві уявлення про...», «Чим можна пояснити, що...?» тощо. У процесі дискусії, «круглого столу», «конференції», «симпозіуму», які мають елементи інтерактивного навчання, здобувачів вищої освіти слід стимулювати до обміну думками, дебатів, що привчає самостійно мислити, сприяє розвитку аналітичних навичок, умінь захисту власної точки зору, виваженої аргументації, поваги до думки інших.

На старших курсах здобувачів вищої освіти залучають до участі в спецсемінарах, спеціально організованому спілкуванню дослідників-початківців з провідними фахівцями в певній науковій галузі чи професійній сфері. Спецсемінар найчастіше набуває характеру залучення здобувачів вищої освіти до наукової школи, привчає студентів до науково-професійної творчості.

Залежно від типу структура семінару може бути різною, однак викладачеві слід знати, що при його підготовці навчально-пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти слід організувати наступним чином:

1. Повідомити тему і план семінару.
2. Запропонувати для самостійного вивчення основну і додаткову літературу.
3. Надати усні чи письмові (у вигляді «Методичних рекомендацій» поради щодо підготовки до семінарів).
4. Надати здобувачам вищої освіти індивідуальні завдання та за необхідності провести консультацію з теми семінару.

Методика управління семінаром залежить від багатьох чинників: дидактичної мети, педагогічної майстерності викладача, рівня готовності і активності здобувачів вищої освіти тощо.

Різні види семінарських занять вимагають різних форм підготовки до них здобувачів вищої освіти, зокрема:

а) усі студенти академічної групи готують повідомлення з усіх питань семінару;

б) кожен здобувач вищої освіти готує реферат за окремим питанням семінару;

в) здобувач вищої освіти готує доповідь творчого характеру, що містить елементи дослідницького характеру.

Особливості інноваційного семінару. Викладач повинен звернути увагу здобувачів вищої освіти на необхідність глибокого ознайомлення з проблематикою семінару, неприпустимість механічного переписування матеріалу з одного - двох джерел, використання чужих конспектів чи плагіату Internet-інформації. Слід підкреслити, що критичне осмислення матеріалу, різних поглядів на наукову проблему, побудова доказових, аргументованих виступів сприяє формуванню самостійного творчого мислення, вкрай необхідного сучасному висококваліфікованому фахівцю, орієнтованому на діяльність в умовах високої конкуренції.

Викладач повинен бути взірцем для здобувачів вищої освіти у підготовці до семінару. Він сам повинен глибоко і досконало опрацювати всю літературу, рекомендовану здобувачам вищої освіти, зробити необхідні нотатки, ретельно сформулювати основні, додаткові, допоміжні запитання, які необхідно і можна поставити студентам; чітко сформулювати вступне і заключне слово на семінарському занятті. Ми поділяємо точку зору М. М. Фіцули, щодо необхідності проведення лекцій і семінарських (та ніших) занять одним викладачем, адже «за таких умов можливі єдиний підхід до вивчення окремих тем чи питань курсу, здійснення систематичного контролю за самостійною роботою здобувачів вищої освіти».

Сучасною формою проведення семінарського заняття може бути **тренінг**. Це – форма навчального заняття, при якій викладач організує заняття з практичними тренінговими технологіями (кейсами, мозковим штурмом, імітацією професійної діяльності тощо) відповідно до попередньо визначених тем. Тренінги проводяться в аудиторіях, лабораторіях, на робочих місцях навчальної практики тощо. Перелік тем тренінгових занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному тренінговому занятті викладач оцінює участь та роботу здобувачів вищої освіти. Підсумкові оцінки за кожне тренінгове заняття вносяться у відповідний журнал. Оцінки, отримані студентом за окремі тренінгові заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни згідно вимог ЄКТС

6. 2. 4. Особливості індивідуального заняття у ЗВО.

Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими здобувачами вищої освіти з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні навчальні заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з однієї або декількох навчальних дисциплін. В окремих випадках передбачається повний обсяг навчальних занять для конкретного рівня вищої освіти.

Види індивідуальних навчальних занять, їх обсяг, форми та методи проведення, форми та методи поточного і підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним навчальним планом здобувача вищої освіти. Індивідуальні завдання з окремих навчальних дисциплін (реферати, курсові роботи тощо) видаються ЗВО в терміни, передбачені графіком навчального процесу. Індивідуальні завдання виконуються ЗВО самостійно при консультуванні викладачем. Допускаються випадки виконання комплексної тематики кількома студентами.

6. 3. Можливості консультації здобувачів вищої освіти для організації освітнього процесу у ЗВО.

Для одержання здобувачам освіти відповідей на конкретні запитання найкраще підходить консультації. **Консультація** (від лат. *consultatio* — звертання за порадою) — це один із основних видів навчальних занять у закладах вищої освіти, що передбачає надання здобувач освіти потрібної допомоги у засвоєнні теоретичних знань і виробленні практичних умінь і навичок шляхом відповіді викладача на конкретні запитання або пояснення окремих теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування.

За проведення такої форми навчального заняття у закладі вищої освіти, студент отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи здобувачів освіти, залежно від того, чи викладач консультує студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, або з теоретичних питань навчальної дисципліни. Обсяг часу, відведений викладачеві для проведення консультацій з конкретної дисципліни, визначається навчальним планом.

За спрямованістю консультація має скеровуватися на допомогу здобувачам вищої освіти в оволодінні методологією теми чи розділу, а також методами самостійної роботи у ході освітнього процесу. Кількість годин на консультації визначається навчальними планами й індивідуальними планами викладачів. Консультації проводять викладачі, які читають відповідний навчальний курс, за графіком, що встановлює кафедра за погодженням з деканатами.

Проведенням таких навчальних занять, як консультації вирішується декілька функцій, зокрема: інформаційної, діагностичної, корегуючої та формуючої. Виконуючи інформаційну функцію викладач не лише надає здобувачам вищої освіти достатньо повну і

перевірену інформацію, але й ознайомлює його зі способами отримання необхідних відомостей, тобто, які існують довідники, як з ними користуватися, які питання можуть виникнути під час роботи з ними. Ця функція вимагає високої ерудиції викладача, адже інформування передбачає обговорення особливостей навчального матеріалу, коментарії, аналіз різних відомостей, відповіді на запитання здобувачів освіти. Крім того, інформуючи їх можна застосовувати різноманітні інформаційні матеріали розвивального характеру. Зокрема, класифікації та узагальнення, що упорядковують навчальний матеріал, структурують і розширюють інформаційне поле.

У кожній консультації діагностична функція розкривається в різних обсягах. Реалізуючи названу функцію викладач має керуватися принципом необхідності і доцільності для отриманні такої інформації, яка може дійсно допомогти здобувачам освіти для вирішення їх проблем. Проведення діагностики передбачає рекомендації викладача з вирішення складних питань. Консультації дають можливість здобувачам освіти засвоїти способи одержання необхідних знань з певної тематики.

Викладач повинен прагнути надати консультації корекційний і розвивальний характер. Корекційна робота викладача проводиться з метою виправлення неправильного розуміння того чи іншого навчального матеріалу. Під час консультування необхідно звертати увагу не лише на рівень підготовленості здобувачів вищої освіти, а ще й на сформованість у них ієрархії фундаментальних знань. Вона включається у процес консультування і не може мати певного алгоритму. Розвивальні можливості консультування реалізуються різними методами, зокрема у виконанні вправ і завдань.

Запитання для самоконтролю:

1. Продемонструйте власний підхід до класифікації основних видів навчальних занять у закладах вищої освіти.

2. Розкажіть про особливості методики підготовки та проведення традиційних та інноваційних лекцій навчальних дисциплін спеціальності історії та археології.

3. Назвіть основні етапи підготовки викладача до лекції та проаналізуйте їх послідовність.

4. Як ви розумієте вислів, що «план – це орієнтир лектора і здобувачів вищої освіти, оскільки точно визначає межі проблеми, тематики»?

5. Як ви вважаєте, чи потрібно застосовувати цитати під час читання лекції? Свою думку обґрунтуйте.

6. Порівняйте спільне та відмінне у двох видах (лінійної та концентрованої) композиційної побудови основної частини лекції.

7. Продемонструйте переваги використання наочності та ТЗН для підвищення якості проведення інноваційної лекції.

8. Складіть перелік пауз лектора та підготуйте методичні рекомендації для їх ефективного використання в процесі представлення матеріалу.

9. Які дидактичні цілі вирішуються під час проведення семінарських занять?

10. Назвіть основні завдання просемінарських занять навчальних дисциплін спеціальності історії та археології.

11. Підготуйте тезову відповідь про подібність та відмінність лабораторних, семінарських та лабораторних занять.

12. Розкажіть про особливості організації та проведення індивідуального заняття у закладі вищої освіти.

13. Складіть повідомлення про особливості проведення консультації.

14. Підготуйте схему взаємозалежності та взаємодоповнюваності основних видів навчальних занять у закладах вищої освіти.

ЛЕКЦІЯ 7.

ОСНОВНІ ФОРМИ КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

План лекції:

7. 1. Контрольні заходи у закладах вищої освіти: завдання, функції та види контролю.
7. 2. Форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.
7. 3. Загальні критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на екзамені.
7. 4. Організація проведення атестації здобувачів вищої освіти.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про основні завдання, функції та види контрольних заходів у закладах вищої освіти; розкрити загальні критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на екзамені; дослідити завдання, функції та визначити й практично опрацювати головні види педагогічного контролю; ознайомити з організацією проведення підсумкової атестації здобувачів вищої освіти.

Основні поняття теми: контрольні заходи, контроль, атестація, оцінювання навчальних досягнень, критерії оцінювання знань, діагностування, колоквіум, залік, іспит (екзамен), контроль залишкових знань, форми контролю, методи контролю навчальних досягнень, комбіноване (ущільнене) опитування, програмований контроль, практичний контроль, тестовий контроль знань, тести, валідність, надійність, підсумкова атестація, державний кваліфікаційний іспит, екзаменаційна комісія, публічний захист, дисертація, академічна доброчесність.

7. 1. Контрольні заходи у закладах вищої освіти: завдання, функції та види контролю.

Контрольні заходи у закладах вищої освіти проводяться з метою встановлення рівня засвоєння здобувачами освіти теоретичного матеріалу та практичних навичок, що передбачені навчальними програмами по дисциплінах. У закладах вищої освіти застосовуються, як правило, такі основні види контрольних заходів: вхідний (попередній), поточний, рубіжний (тематичний, модульний), підсумковий, а також контроль залишкових знань. Ця діяльність здійснюється відповідно до розробленого у ЗВО згідно законодавства Положення про оцінювання знань здобувачів вищої освіти.

Контроль та оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти є важливою складовою освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Контроль (фр. *contrôle* від *contrerôle* — *подвійний список*) у дидактиці вищої школи слід розуміти як педагогічний супровід, спостереження і перевірку успішності навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Процес контрольних заходів, здійснюваних у закладах вищої освіти, передбачає декілька **етапів**:

1) *перевірку* (виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь та навичок);

2) *оцінювання* (вимірювання рівня знань, умінь і навичок та порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальних програм);

3) *облік* (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу в журналі, заліковій книжці, залікових чи атестаційних відомостях).

Контролюючи навчально-пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, викладач спрямовує свої зусилля на вирішення наступних завдань:

- виявлення якості засвоєння навчального матеріалу, ступеня відповідності отриманих умінь і навичок цілям і завданням навчальної дисципліни;

- виявлення труднощів у засвоєнні здобувачами вищої освіти навчальної інформації та типових помилок з метою їх корекції та усунення;
- визначення ефективності організаційних форм, методів і засобів навчання;
- діагностування рівня готовності здобувачів вищої освіти до сприйняття нового матеріалу.

Контрольні заходи у закладах вищої освіти виконують наступні **функції:**

- *навчальну (освітню)*, яка полягає у тому, щоб контрольні заходи сприяли поглибленню, розширенню, удосконаленню та систематизації знань, вмінь та навичок здобувачів вищої освіти, забезпечували зворотній зв'язок у навчанні;
- *діагностично-коригувальну*, спрямовану на визначення рівня знань, вмінь і навичок, сформованості професійної компетентності, а також типових помилок, прогалин та утруднень у навчанні, причин неуспішності та забезпечення заходів по їх усуненню;
- *оцінювальну*, яка полягає у з'ясуванні стану знань, умінь і навичок як окремих здобувачів вищої освіти так і академічної групи в цілому, а також забезпечує облік і відкритість результатів контролю, що сприяє об'єктивному оцінюванню та кращому навчанню;
- *стимулювальну*, що передбачає схвалення досягнутих здобувачами вищої освіти успіхів та формування позитивної мотивації до навчання, систематичної навчально-пізнавальної діяльності, розвитку почуття відповідальності за її результативність;
- *розвивальну*, яка полягає у тому, що за умов систематичного, педагогічно доцільного контролю розвиваються пам'ять, увагу, мислення, усне та письмове мовлення, здібності, пізнавальні інтереси, активність та самостійність здобувачів вищої освіти тощо;
- *виховну*, спрямовану на формування дисциплінованості, організованості, вмінь самодисципліни, позитивного ставлення до навчання, формування потреби в постійній самоосвіті та самовдосконаленні;

- *прогностично-методичну*, яка стосується як викладача (який отримує досить точну інформацію щодо ефективності своєї діяльності), так і здобувачів вищої освіти оскільки вибір оптимальної методики організації освітнього процесу, вдосконалення методів навчання, може суттєво вплинути на кінцевий результат - якість професійної підготовки випускника ЗВО.

Ефективність контрольних заходів можлива, якщо забезпечуються наступні **вимоги** до їх організації:

- *індивідуальний підхід* до оцінки навчальних успіхів здобувачів вищої освіти що передбачає виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, вибору методів контролю з урахуванням індивідуальних особливостей особистості (типу темпераменту, здібностей, потенційних можливостей тощо);

- *об'єктивність*, тобто максимально точне визначення рівня навчальних досягнень здобувачів вищої освіти та їх справедливої оцінки (незалежно від особистісного ставлення викладача до студента) на основі єдиних вимог до всіх здобувачів вищої освіти згідно критеріїв, окреслених навчальними програмами у відповідності з загальнодержавними стандартами;

- *систематичність і системність* – здійснення постійного, цілеспрямованого контролю протягом усього періоду навчання у закладі вищої освіти з використанням поточних результатів (у тому числі модульних контрольних робіт) і тематичних перевірок та підсумкового контролю;

- *оптимізація контролю*, що передбачає: по-перше, адекватність змісту і методів контролю цілям навчання; по-друге, валідність контролю, який має охоплювати весь обсяг навчального матеріалу, окреслений навчальними програмами; по-третє, надійність - усталеність результатів, одержаних повторним контролем через певний проміжок часу, а також кореляцію результатів під час проведення контрольних заходів різними викладачами; по-четверте, використання такої методики контролю, яка потребує мінімальних

затрат часу і зусиль викладачів для отримання необхідної інформації щодо стану знань умінь та навичок здобувачів вищої освіти;

- *гласність контролю* полягає в ознайомленні здобувачів вищої освіти з результатами перевірки рівня знань, їх аргументованій оцінці; обов'язковим визначенням тем і розділів програми, які підпорядковуються контролю, та термінів і засобів контролю;

- *всебічність контролю* означає перевірку і оцінювання теоретичних знань, а також здатності здобувачів вищої освіти до їх застосовувати на практиці;

- *дотримання етичних норм* полягає в педагогічній тактовності при аргументації оцінки, доброзичливості і делікатності при висловлюванні критичних зауважень, відчутті міри в заохоченні чи покаранні здобувачів вищої освіти;

- *професійна спрямованість* контролю зумовлюється цільовою підготовкою спеціалістів у ЗВО та має сприяти підвищенню мотивації до навчально-пізнавальної діяльності студентів - майбутніх фахівців.

Викладачеві слід усвідомити, що педагогічний контроль має допомогти молодій людині пізнавати себе, повірити у власні сили, можливість творчо реалізувати набуті знання і навички.

В освітньому процесі використовують такі **види контролю**: *попередній, поточний, проміжний, підсумковий*.

Попередній (вхідний) контроль ставить за мету виявити здатність здобувачів вищої освіти до вивчення навчальної дисципліни (окремих змістових модулів) або з тих дисциплін, які передували її вивченню; виявлення залишкових знань із раніше вивчених суміжних дисциплін, які необхідні для успішного засвоєння даної дисципліни. Основні форми попереднього контролю: тестування, співбесіда, опитування.

Поточний контроль здійснюється у процесі вивчення навчальної дисципліни (змістових модулів) з метою перевірки рівня підготовленості здобувача вищої освіти на етапі первинного засвоєння навчального матеріалу та виявлення ступеню розуміння

студентом засвоєного навчального матеріалу та вміння застосовувати його у практичній роботі, а також для забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та студентом у процесі навчання, забезпечення управління навчальною мотивацією студентів, коригування методів навчання. Він проводиться під час проведення лекцій, практичних, лабораторних та семінарських занять, а також за результатами виконання здобувачем вищої освіти завдань для самостійної роботи.

Основні форми поточного контролю: дидактичні і ділові ігри, семінарські заняття в активній формі, тренінги, тестування, складання і розв'язання історичних кросвордів, участь у вікторинах, наукових гуртках, конференціях тощо. Форма проведення поточного контролю під час навчальних занять і система оцінювання рівня знань визначається відповідною кафедрою.

Проміжний контроль оцінює знання, уміння і навички здобувачів освіти у ЗВО за результатами вивчення окремих навчальних модулів (розділів) або тем навчальної дисципліни. Формами проміжного контролю знань є: атестація, тематичний контроль, модульний контроль (модульна контрольна робота) тощо.

Тематичний контроль спрямований на визначення рівня засвоєння студентами певної теми чи декількох взаємопов'язаних тем.

Модульний контроль здійснюється у формі модульної контрольної роботи (далі - МКР) для оцінювання результатів опанування здобувачем вищої освіти змістовими модулями.

Підсумковий контроль має на меті оцінку результатів навчання на певному освітньому та ступеневому рівнях або на окремих його завершальних етапах (семестр, рік, весь період навчання у ЗВО). Підсумковий контроль включає семестровий контроль та атестацію здобувачів. Заклад вищої освіти може використовувати різні форми підсумкового контролю після закінчення логічно завершеної частини лекцій та практичних занять з певної дисципліни і їх результати враховувати під час виставлення підсумкової оцінки.

Порядок організації та проведення поточного та підсумкового контролю регулюються розробленими у закладі вищої освіти Положенням про організацію контролю та оцінювання успішності навчання здобувачів вищої освіти, Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії тощо.

Семестровий контроль проводиться у формах семестрового екзамену, диференційованого заліку або заліку з конкретної навчальної дисципліни в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою, і в терміни, встановлені навчальним планом. Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни.

Іспит (екзамен) – форма підсумкової перевірки та оцінювання академічних досягнень здобувачів вищої освіти. **Семестровий екзамен** – це форма підсумкового контролю для встановлення рівня засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичного і практичного матеріалу з конкретної навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід.

Екзамени складаються студентами у період екзаменаційних сесій, передбачених графіком освітнього процесу. Університет може встановлювати індивідуальні терміни складання екзаменів, наприклад, у зв'язку з хворобою здобувача під час екзаменаційної сесії, відсутності студента в ЗВО під час сесії з ініціативи закладу освіти, за заявою здобувача вищої освіти про дострокове складання екзамену. Екзамени проводяться згідно з розкладом, який доводиться до відома викладачів і здобувачів вищої освіти не пізніше як за місяць до початку сесії.

Здобувачі вищої освіти, які не з'явилися на екзаameni без поважних причин, вважаються такими, що одержали незадовільну оцінку. Здобувачі вищої освіти, які за підсумками семестрового контролю мають академічну заборгованість (складені з оцінкою "незадовільно" або не складені диференційовані заліки та екзаameni, захищені з оцінкою "незадовільно" або не захищені курсові проекти (роботи), складені з оцінкою "не зараховано" або не складені заліки)

допускаються до її ліквідації в порядку та впродовж термінів, що визначає університет. Повторне складання екзаменів допускається не більше двох разів з кожної дисципліни: один раз викладачу, другий – комісії, яка створюється деканом факультету (директором інституту). Повторне вивчення дисциплін, з яких здобувачі вищої освіти не склали іспити та екзамени здійснюється за встановленими університетом термінами та оплатою. Здобувачі вищої освіти, які не ліквідували академічну заборгованість впродовж встановлених університетом термінів, відповідно до статті 46 Закону України «Про вищу освіту» відраховуються з університету за невиконання навчального плану.

Семестровий залік – це форма підсумкового контролю, яка спрямована на оцінювання засвоєння здобувачем вищої освіти навчального матеріалу на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях, а також виконанні завдань для самостійної роботи та виконання завдань або тестів на заліку. Семестровий залік не передбачає обов'язкову присутність здобувачів вищої освіти.

Важливе місце в педагогічному контролі посідає *колоквіум* (від лат. colloquium – розмова, бесіда). **Колоквіум** або мікро-залік – це вид аудиторного чи позааудиторного заняття, де здійснюється обов'язкове опитування за однією чи декількома найбільш важливими темами, розділам навчального предмета. Здобувачів вищої освіти заздалегідь попереджають про необхідність ретельної підготовки до колоквіуму, зміст запитань та вимоги до відповіді. Відповіді на колоквіумах не можуть набувати форми дискусії. Функції колоквіуму – узагальнююче повторення теми або розділу та контроль якості засвоєння знань. Результати опитування дають змогу ввести корективи в лекційний курс і лабораторно-практичні заняття.

Семестровий диференційований залік — це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння здобувачами навчального матеріалу з певної дисципліни на підставі результатів

поточних оцінок протягом семестру, виконаних індивідуальних завдань та виконання завдань в заліковому білеті.

Диференційований залік проводиться для оцінювання якості виконання здобувачем вищої освіти курсової роботи, а також за результатами виконання завдань з усіх видів практик, визначених в освітньо-професійній /освітньо-науковій програмі.

Здобувач вищої освіти вважається допущеним до семестрового контролю з конкретної навчальної дисципліни (семестрового екзамену, диференційованого заліку або заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом та робочою навчальною програмою на семестр з цієї навчальної дисципліни та одержав допуск (мінімум - 35 балів).

Порядок і методика проведення заліків та екзаменів визначаються університетом до початку наступного семестру. Питання до іспиту складаються в кількості не менше, ніж 50 – 70 на групу. Залежно від змісту і значущості навчальної дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста іспит може включати теоретичні питання, практичні ситуації і задачі. При підготовці до іспиту викладач складе екзаменаційні білети (30 на групу). Екзаменаційні білети затверджує завідувач кафедрою. Зміст питань в екзаменаційному білеті повинен відбивати рівні сформованості загальних та фахових компетентностей.

Викладачеві необхідно в ході проведення іспиту намагатися не допускати списування, взаємних консультацій здобувачів вищої освіти. Приймаючи іспит в усній формі, педагог повинен дотримуватися таких педагогічних прийомів і принципів: добровільний початок іспиту (черговість складання іспиту визначається за бажанням студентів); доброзичливе відношення до здобувачів вищої освіти; не переривати відповідь здобувача вищої освіти; кількість додаткових питань повинна визначатися їх доцільністю; додаткові питання не повинні бути провокаційними.

Результати складання іспитів і диференційованих заліків оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре»,

«задовільно», «незадовільно») та за шкалою ЄКТС, а заліків – за двобальною («зараховано», «не зараховано») та оцінки відповідно за шкалою ЄКТС. Ще може бути шкала, яка обрана у конкретному ЗВО, наприклад, середньозважений бал. Результати вносяться викладачем в екзаменаційну відомість, залікову книжку, індивідуальний план та навчальну картку.

Нерідко досвідчені викладачі модифікують процедуру проведення іспитів з метою створення атмосфери довіри і взаєморозуміння. Різновидом подібних модифікацій можуть бути «іспити без білетів», які проводяться у формі вільної бесіди або «іспити з відкритим підручником», коли викладач має на меті не тільки перевірку фактичних знань, але й уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, навчальними посібниками тощо. Такий іспит доцільно проводити зі складних і великих за обсягом навчальних дисциплін.

Контроль залишкових знань (далі - КЗЗ) або ректорський контроль знань застосовують з метою перевірки знань здобувачів вищої освіти (через певний час після іспиту або заліку) після завершення вивчення здобувачами вищої освіти конкретної навчальної дисципліни шляхом порівняння результатів залишкових знань із оцінкою при семестровому контролі. Основні форми контролю: олімпіади, комплексне тестування, опитування. Все це регламентується розробленим у ЗВО положенні про організацію та проведення контрольних заходів з оцінювання рівня залишкових знань студентів.

При визначенні залишкових знань (ЗЗ) можна використовувати індексний метод:

$R_{зз} = \text{Оцінка при КЗЗ}$

Оцінка при семестровому контролі

У якості критерію оцінки приймають $R_{зз} = 1,0$

Якщо $R_{зз} = 1,0$, то здобувач вищої освіти підтвердив свій рівень знань

$R_{зз} < 1,0$, то студент має залишкові знання нижчі, ніж при складанні іспиту.

$P_{33} > 1,0$, то рівень залишкових знань вищий, ніж на етапі складання іспиту. Це може свідчити про якісний процес самоосвіти здобувачів вищої освіти або необ'єктивну оцінку його знань при семестровому контролі.

Зазвичай, рівень залишкових знань здобувачів вищої освіти нижчий екзаменаційного і зменшується залежно від часу між іспитом і датою КЗЗ.

7.2. Форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.

Кожна з форм контролю має особливості й залежить від мети, змісту та характеру навчання.

Усне опитування допомагає контролювати не лише знання, а й вербальні вміння, сприяє виправленню мовних помилок. Відтворення студентом раніше вивченого матеріалу сприяє кращому запам'ятовуванню, активному використанню наукових понять, що неможливо без достатнього застосування їх у мові.

Усне опитування може бути індивідуальним і фронтальним. За фронтального опитування студенти відповідають з місця, доповнюючи один одного. Частковим випадком фронтального опитування є групове опитування, коли можна опитати 5-6 осіб одночасно. Індивідуальне опитування здійснюється у процесі проведення співбесіди під час лабораторних робіт, семінарських занять, під час захисту рефератів, курсових і дипломних робіт.

Запитання для усної перевірки знань поділяють на **основні, додаткові та допоміжні**. *Основні запитання* передбачають самостійну розгорну відповідь (наприклад, запитання щодо змісту лабораторного заняття. *Додаткові* – спрямовані на уточнення того, як здобувач вищої освіти розуміє певне питання, формулювання, формулу та ін. *Допоміжні запитання* мають на меті виправлення помилок та неточностей, якщо такі мали місце у відповіді здобувачів вищої освіти. Усі запитання викладача мають бути логічними, чіткими зрозумілими і посилюючими, а їх сукупність – послідовною і системною.

Письмовий контроль можна здійснювати у вигляді диктантів, відповідей на запитання, розв'язання задач, виконання вправ, тестових завдань, лабораторних робіт, графічних робіт, написання рефератів, доповідей тощо. Письмові роботи допомагають за короткий час з'ясувати рівень засвоєння матеріалу у великої кількості здобувачів вищої освіти. Результати письмових робіт зберігаються, і тому можна з'ясувати деталі і неточності у відповідях та діагностувати їх причини. Але при письмовому опитуванні слід виключити можливість списування. Письмові роботи також потребують великої кількості часу для перевірки.

У деяких випадках можна організувати **комбіноване (ущільнене) опитування**, за якого викладач одночасно запрошує до відповіді декількох здобувачів вищої освіти, один з яких відповідає усно, один – два готуються до відповіді біля дошки, інші – виконують індивідуальні письмові завдання на місцях.

Програмований контроль здійснюється за допомогою перфокарт, посібників з друкованою основою, комп'ютерних програм.

Практичний контроль – контроль, за якого виявляються вміння і навички здобувачів вищої освіти, набуті під час практичної діяльності (проведення дослідів, лабораторних експериментів, проходження різних видів виробничої практики). Така перевірка дає змогу виявити, на якому рівні здобувач вищої освіти засвоїв теоретичні основи цих дій.

Управління якістю підготовки фахівців багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю, який називають ще **контролем залишкових знань**.

Викладач не повинен бути байдужим до того, як прочитані лекції і проведені практичні заняття відклалися у пам'яті студента. У даному випадку його має цікавити не сам акт проведення контрольної акції, а, насамперед, перевірка власного досвіду і спроможності ефективно впливати на формування знань, вмінь, навичок, а також розвиток творчих здібностей здобувачів вищої освіти. Тому контроль знань — це ще й можливість удосконалювати форми, методи і засоби педагогічної

майстерності. Успішне вирішення цих завдань багато в чому буде визначати загальний рівень якості вищої освіти.

Для проведення контролю знань здобувачів вищої освіти через обмеженість часу зручно використовувати тестові програми. Основна мета тестового контролю (ТКЗ) – оцінювання рівня засвоєння знань здобувачів вищої освіти після вивчення дисципліни й одержання інформації для удосконалення процесу підготовки кадрів.

Відповідно до загальної мети можна виділити такі основні функції ТКЗ: 1) діагностична; 2) навчальна; 3) організуюча; 4) виховна.

Функція діагностики впливає із самої суті контролю, спрямованого на збирання, аналіз та інтерпретацію результатів оцінки для визначення реального рівня сформованості знань здобувачів вищої освіти.

Навчальна функція спрямована на досягнення однієї з найважливіших цілей – оволодіння студентами змістом освіти (певної дисципліни). Мається на увазі той факт, що здобувач вищої освіти при вирішенні тестового завдання ще раз повторює пройдений матеріал і краще закріплює отримані знання.

Організуюча функція педагогічного контролю виявляється в його впливі на організацію навчального процесу. Залежно від отриманих результатів контролю викладач вносить відповідні зміни в навчальний процес, що виявляються в нових підходах, формах, методах та дидактичних засобах навчання.

Виховна функція. Тестова перевірка допомагає здобувачам вищої освіти удосконалювати свої знання, систематизувати їх, розвивати пам'ять, мислення, гуманізувати освітній процес і на цій основі формувати гармонійно-розвинуту творчу особистість.

Як один з елементів процесу навчання ТКЗ регламентується відомими загальними принципами педагогіки: 1) об'єктивності і справедливості оцінювання; 2) науковості; 3) ефективності й оперативності; 4) систематичності; 5) єдності вимог; 6) гласності та ін.

Перед тим, як визначити основні вимоги щодо методології складання тестових програм, зупинимося на термінології. Тест (від англ.

слова Test — «випробування», «перевірка») – завдання стандартної форми, що має за мету визначити рівень засвоєння знань, розумового розвитку, спеціальних можливостей та інших якостей особистості людини.

Тест педагогічний являє собою сукупність завдань зростаючої складності, що дозволяють точно оцінити знання, уміння, навички й інші характеристики особистості студента, які цікавлять педагога. Наприклад, такі як повнота (наявність повного ланцюга системи знань); систематичність (упорядкованість і стрункість); науковість (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); міцність (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).

Тести можуть бути:

- короткими (10-20 завдань);
- середніми (до 300 завдань);
- довгими (більш як 300 завдань).

Оптимальна кількість – 40-60 завдань

Існує декілька форм тестових завдань.

Закрита форма - коли здобувачам вищої освіти пропонується декілька готових відповідей, що мають правдоподібний зміст, але тільки одна (декілька) з них є правильною. Відповідей може бути 2, 5 та більше. Завдання закритої форми будуються у вигляді стверджувального речення, тобто висловлювання, правильного чи неправильного. Це речення має бути завершеним, коротким, чітким і ясним. Зрозумілість завдання повинна бути абсолютною. Завдання в тесті позначається послідовною цифрою Нумерацією, відповіді можуть позначатися цифрами або літерами. До кожної групи завдань подаються інструкції. Завдання *відкритої форми* - такі завдання, відповіді до яких не додаються. Студенти повинні відповідати, висловлюючи власну думку та відношення до проблеми.

Для здобувачів вищої освіти великого значення набувають вміння *самоконтролю*. Самоконтроль, самоаналіз і самооцінка формує

критичність мислення, адекватну самооцінку, позитивно впливає на розвиток здібностей рефлексії.

Для самоконтролю студенти можуть використовувати: тестування, перевірку знань за допомогою комп'ютера, авторецензування, виконання контрольних завдань з подальшим обговоренням результатів з викладачем та інші методи.

Відповідно до змісту завдань педагогічного контролю педагогічний тест повинен задовольняти такі вимоги: 1) чіткий комплекс тестових завдань; 2) оптимальний рівень складності; 3) надійність; 4) валідність; 5) можливість оцінювати знання здобувачів вищої освіти за рівнем сформованості його творчого досвіду.

Тест повинен включати *комплекс завдань різноманітних видів*, для того щоб всебічно оцінити рівень засвоєння навчальної інформації: розуміння, пізнання, відтворення, застосування, творчість. Особливо складно діагностувати творчий рівень, тому що творча діяльність заснована на сукупності умінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних тощо. Для цього необхідно розробити комплекс тестових завдань зростаючої складності.

Рівень складності має бути таким, щоб здобувачі вищої освіти розуміли сутність і завдання тесту, а питання в тесті повинні відповідати складності контрольного матеріалу.

Надійність – одна з найважливіших характеристик тесту. Тестова програма повинна дозволяти визначити й оцінити знання, уміння і навички з максимальною точністю.

Валідність показує цінність тестових завдань, які повинні бути пов'язані з практичними або емпіричними показниками.

Для реалізації цих умов існує класична процедура складання тестів, що має таку послідовність етапів.

1 етап. Викладач повинен визначити мету тестування (що він хоче оцінити: Знання?, Уміння?, Якого рівня? тощо); виділити вимоги (критерії) до оцінюваних знань, умінь, навичок (розробити шкалу

оцінювання, модель інтерпретації отриманих оцінок). Наприклад, оцінка репродуктивного рівня знань за 5-бальною шкалою.

2 етап. Розглядається план тесту, визначається кількість завдань, встановлюється рівень їх складності. З погляду практичного підходу, якщо в якості критерію прийняти 5-бальну шкалу оцінювання, то кількість завдань у тесті повинна дорівнювати або бути кратною п'яти. Тоді легко визначити результати оцінки: п'ять правильних відповідей – оцінка «відмінно», три правильних відповіді – оцінка «задовільно».

Що стосується оптимізації кількості варіантів можливих відповідей, то їх не повинно бути від 3 до 5, адже при їх суттєвому збільшенні тест перетворюється в лотерею з вірогідністю 50 % на 50 %. Якщо в тесті налічується три альтернативні варіанти відповідей – маємо 33 % того, що студент вгадає відповідь; відповідно: чотири варіанти – 25 %, а п'ять — 20 %. Збільшувати кількість альтернативних відповідей більше п'яти не рекомендується, тому що зниження відсотка можливості вгадування відповіді зменшується незначно, а час, що буде витрачено здобувачем вищої освіти на обмірковування, може набагато збільшитися.

3 етап – складання і підбір завдань. Тут необхідно керуватися такими вимогами: 1) кількість завдань у тесті повинна забезпечити рішення поставлених перед тестуванням цілей (тобто кількість завдань повинна бути такою, щоб найбільш повно охопити досліджуваний матеріал); 2) форма завдань повинна бути різноманітною і залежати від предмета тестування. Будь-який тест складається з таких елементів: 1) інструкція до тестування (наприклад: назвіть правильні відповіді, складіть схему тощо); 2) текст тестового завдання; 3) варіанти відповідей (якщо тести закриті). Відкриті тести передбачають вільну відповідь, а закриті – один правильний варіант і мають різноманітну форму постановки завдання. Ось деякі з варіантів закритих тестів.

1. *Тест на впізнання* (або «програмований контроль знань»). Він передбачає вибір здобувачем вищої освіти із декількох альтернативних варіантів правильного. Основна перевага таких тестів – швидкість тестування і простота оцінки, а недолік – відповіді навмання.

2. *Тест на достовірність* передбачає відповіді типу «так» або «ні», «правильно» або «неправильно». Текст тесту дається у формі однієї відповіді, питання або формули; перевага – простота, а недолік – неможливість перевірити глибину знань.

3. *Тестове завдання на доповнення*. Цей тест складніший і його на практиці називають «економічний диктант». Він має таку структуру: 1) інструкція: доповніть або підставте у формулу відповідне значення; 2) текст тесту подається у вигляді речення, в якому наріжне слово або цифра відсутні і їх потрібно вставити, додати (наприклад: продуктом праці управлінського працівника є...). Тут є деякі дидактичні правила: а) в кожному завданні повинно бути одне доповнення; б) доповнення краще приводити в кінці речення; в) запитання потрібно формулювати чітко, без двозначного тлумачення.

4. *Тест на відповідність*. Пропонується зіставити одне з одним визначені позиції, поняття, явища. Наприклад: інструкція для здобувачів вищої освіти: «Встановіть відповідність між школами управлінської думки і хронологією їх діяльності». У цьому виді тестів є можливість більш глибоко перевірити рівень знань.

5. *Тест на послідовність дій*. У тестах цього виду необхідно встановити правильну послідовність, технологію, алгоритм або процедуру (прийняття управлінських рішень) тощо. Тест можна ускладнити, якщо в одній колонці помістити нумерацію етапів, а в іншій – їх найменування. Тести такого виду рекомендується застосовувати при контролі засвоєння методик, процедур, тобто якщо процес нагадує алгоритм. Цей вид тестів являє собою ще більш високий рівень складності, ніж попередні. Він дає можливість перевірити й оцінити знання, уміння й навички. До недоліків цього виду тестів відноситься небезпека запам'ятовування початкового варіанта дій як правильного, так і неправильного.

Тест на конструювання. Ці тести можна ефективно використовувати для перевірки правильності побудови структур, графіків, розроблення моделей тощо. Наприклад, дається інструкція: побудуйте оргсхему або графік. Далі наводиться текст, що складається з

набору визначених понять, які студент має вишикувати в логічний ряд. Може бути полегшений варіант: дається готова схема, але без позначень. Здобувачі вищої освіти повинен ці позначення перенести на схему. Тут уже можуть вирішуватися продуктивні і творчі завдання, але в такому випадку тест потрібно зробити відкритим, що збільшить час на тестування і перевірку результатів.

7. *Тест у формі ситуаційного завдання.* Цей вид тестів найскладніший. Він дає можливість всебічно оцінити роботу здобувачів вищої освіти над темами курсу, перевірити самостійність їх мислення при прийнятті рішень. Його структура може бути подана в такій формі: а) інструкція для студента: «Проаналізуйте запропоновану ситуацію, прийміть і обґрунтуйте управлінське рішення»; б) в текстовій частині пропонується управлінська ситуація. Сама відповідь передбачає творчий варіант рішення задачі.

Дуже важливо використовувати в одній картці тестового контролю різноманітні форми тестування і поступово підвищувати рівень складності завдань. Наприклад, тест можна побудувати за такою схемою: перше запитання – репродуктивного рівня (на впізнавання, де потрібно визначити відоме поняття за запропонованим визначенням); друге завдання подане у формі тесту на класифікацію; у третьому завданні можна запропонувати знайти визначення відповідного поняття; четверте завдання може бути подане в історичному аспекті (визначення прізвища відомого діяча в галузі науки, історичної події); п'яте завдання може подаватися у формі визначення послідовності дій. Такий підхід дозволяє об'єктивно оцінити знання і врахувати різноманітні аспекти навчальної діяльності: уміння впізнавати і розуміти матеріал, класифікувати явища й процеси, визначати послідовність логічних операцій, систематизувати і синтезувати ситуації і процеси.

Організація процесу ТКЗ має враховувати такі вимоги.

1. Тестовий контроль залишкових знань повинен проводитися разом на потоці або в академічній групі.

2. Тестування повинна здійснювати комісія у складі викладачів, які викладали дисципліну (мінімум 2 особи), для об'єктивності результатів.

При цьому здобувачі вищої освіти одержують картки-завдання і картки для відповідей.

3. Час тестування повинен бути регламентований із розрахунку 1–1,5 хв на кожне запитання.

4. Кількість варіантів карток повинна бути у півтора рази більшою, ніж кількість здобувачів вищої освіти в аудиторії.

Комісія перевіряє результати тестування за «ключем», відмічаючи в картці здобувача вищої освіти правильні відповіді колом, а неправильні закреслює. У графі «оцінка» проставляється цифрою і прописом оцінка за кількістю правильних відповідей, ставляться підписи членів комісії.

Для визначення рівня залишкових знань (R_{zz}) при тестовому контролі можна використовувати індексний метод:

R_{zz} = Оцінка при тестуванні

Оцінка при семестровому контролі

В якості критерію оцінки приймаємо $R_{zz} = 1,0$. При цьому якщо $R_{zz} = 1,0$, то студент підтвердив свій рівень знань. Якщо $R_{zz} < 1,0$ студент має залишкові знання нижчі, ніж при підготовці до іспиту. Якщо $R_{zz} > 1,0$, то рівень залишкових знань студента вищий, ніж на етапі складання іспиту. Це може говорити про необ'єктивність викладача на іспиті, неправильність складання тестових завдань і відповіді на них, а може засвідчити процес самоосвіти студента. Зазвичай, рівень залишкових знань здобувачів вищої освіти нижчий за екзаменаційний і залежить в основному від тривалості часу між іспитом і тестом. За даними спостережень вже після 3-х місяців після складання іспиту знання забуваються на 5–10 %, після 6-ти місяців на 20–25 %, після 9-ти – на 25–30 %, а після одного року втрачаються на одну третину і більше.

Рівень залишкових знань набагато в чому залежить від якості підготовки здобувачів вищої освіти, методів і форм навчання, а також від того, на якому рівні засвоєння творчого досвіду знаходився здобувач вищої освіти. Як правило, рівень залишкових знань знижується незначно в тих здобувачів вищої освіти, які працювали регулярно, і навпаки, ті здобувачі вищої освіти, що вчилися неритмічно, через рік тримають у пам'яті не більше 50–60 % вивченого раніше матеріалу.

Аналіз практики зарубіжної вищої школи свідчить про істотні зміни в оцінюванні знань і відповідає таким вимогам: 1) система має відображувати глибину засвоєння навчального матеріалу (диференціація); 2) необхідно, щоб система стимулювала активну самостійну роботу в оволодінні професійними дисциплінами, виявляла творчу і талановиту молодь (сприяння елітарній освіті); 3) система має забезпечувати об'єктивність та індивідуальний підхід в оцінюванні рівня сформованості знань і якості навчання кожного студента як особистості.

7.3. Загальні критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на екзамені.

◆ *«Відмінно»* – основні питання розкриті на високому теоретичному і практичному рівнях, студент без ускладнень орієнтується в матеріалі, повністю відповідає на додаткові запитання. Якість відповідей свідчить про вільне володіння матеріалом лекційних і практичних занять, а також про ознайомлення з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни.

◆ *«Добре»* – розкриті основні питання, а на додаткові здобувач вищої освіти повністю не відповідає. Якість відповідей виявляє вільне володіння лекційним і практичним матеріалом. Ознайомлення з додатковими джерелами не систематизовано.

◆ *«Задовільно»* – здобувач вищої освіти володіє тільки загальним понятійним апаратом, він в цілому орієнтується в досліджуваному предметі, але при розкритті основних питань допускає суттєві помилки.

◆ *«Незадовільно»* – здобувач вищої освіти робить принципові помилки у відповідях, утрудняється дати обґрунтовані відповіді на всі основні питання викладача, не володіє основним понятійним апаратом.

Повторна здача іспитів допускається не більше двох разів з кожної дисципліни: один раз викладачу, другий – комісії, що створюється деканом факультету. Здобувачі вищої освіти, що одержали під час сесії незадовільні оцінки і не склали іспит повторно комісії, призначеній деканом, відраховуються із закладу вищої освіти. У табл. 1 наведено

карту відповідності шкали оцінювання ECTS з національною системою оцінки.

Таблиця 1

Таблиця відповідності шкали оцінювання ECTS з національною системою оцінки

Оцінка в балах	Середньозважений бал	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Пояснення
90-100	4,51-5,00	Відмінно	A	Відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)
Оцінка в балах	Середньозважений бал	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Пояснення
82-89	4,01-4,50	Добре	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)
74-81	3,50-4,00		C	Добре (в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)
64-73	2,83-3,43	Задовільно	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
60-63	2,51-2,75		E	Достатньо (виконання задовольняє мінімальним критеріям)
35-59	2,00-2,50	Незадовільно	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
1-34	0,00–1,99		F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

7. 4. Організація проведення атестації здобувачів вищої освіти

Підсумкова атестація здобувачів вищої освіти здійснюється екзаменаційною комісією після завершення навчання на певному рівні вищої освіти з метою встановлення відповідності результатів навчання (наукової або творчої роботи) здобувачів вищої освіти вимогам освітньої програми та/або вимогам програми єдиного

державного кваліфікаційного іспиту для присудження першого або другого ступенів вищої освіти і присвоєння відповідної кваліфікації.

Екзаменаційна комісія створюється за наказом керівника закладу вищої освіти як єдина для очної (денна, вечірня) та заочної, дистанційної чи мережевої форм навчання з кожної спеціальності. До складу комісії входять голова і члени комісії. За наявності великої кількості випускників створюється кілька комісій, але однієї і тієї ж спеціальності. При малій кількості випускників може бути організована об'єднана комісія для споріднених спеціальностей. До складу екзаменаційної комісії, що проводить атестацію осіб, які здобувають **ступінь молодшого бакалавра, бакалавра чи магістра**, можуть включатися представники роботодавців та їх об'єднань, відповідно до положення про екзаменаційну комісію, затвердженого вченою радою закладу вищої освіти (наукової установи). Основу складу комісії складають: декан факультету або його заступник, завідувачі кафедр, професори, доценти (викладачі) профільюючих кафедр. Персональний склад членів державної комісії затверджується ректором закладу вищої освіти не пізніше, ніж за місяць до початку роботи екзаменаційної комісії.

Атестація осіб на першому (бакалаврському) та/або другому (магістерському) рівнях вищої освіти може включати єдиний державний кваліфікаційний іспит, що проводиться за спеціальностями та в порядку, визначеними Кабінетом Міністрів України.

Робота екзаменаційних комісій проводиться в терміни, передбачені навчальними планами ЗВО. Графік роботи комісії затверджується ректором закладу вищої освіти. Розклад роботи комісії, погоджений з головою, затверджується проректором по навчальній роботі на підставі представлення декана факультету і доводиться до відома здобувачів вищої освіти не пізніше, ніж за місяць до початку складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту або захисту кваліфікаційних проєктів (робіт). До складання іспитів і захисту проєктів (робіт) допускаються здобувачі вищої освіти, що виконали усі вимоги навчального плану. Списки

здобувачів вищої освіти, допущених до складання іспитів або захисту проєктів (робіт), пред'являються екзаменаційній комісії деканом факультету. Членам комісії перед початком іспитів або захисту проєктів (робіт) деканом факультету представляються зведені дані про виконання здобувачами освіти навчального плану і отримані ними оцінки по теоретичних дисциплінах, курсовим проєктам (роботам), практикам, іспитам (тільки перед захистом дипломних чи проєктів робіт).

Результати захисту кваліфікаційних проєктів (робіт) і складання іспитів визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно» і оголошуються в самий же день після обговорення та оформлення протоколів засідання екзаменаційної комісії. Заклад вищої освіти на підставі рішення екзаменаційної комісії присуджує особі, яка успішно виконала освітню програму на певному рівні вищої освіти, відповідний ступінь вищої освіти та присвоює відповідну кваліфікацію. Це рішення може бути скасоване закладом вищої освіти у разі виявлення фактів порушення здобувачем вищої освіти академічної доброчесності, зокрема наявності у кваліфікаційній роботі академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Здобувач вищої освіти, який при складанні іспиту або при захисті проєкту (роботи) одержав незадовільну оцінку, відраховується із закладу вищої освіти і йому видається відповідна академічна довідка. У випадках, коли захист проєкту (роботи) визнається «незадовільним», екзаменаційна комісія встановлює, можливість здобувачів вищої освіти надати на повторний захист той самий проєкт із доопрацюванням, або зобов'язує його писати дипломну роботу за новою темою.

Усі засідання екзаменаційної комісії протоколюються. До протоколів вносяться результати, отримані на іспитах (захисті проєкту), записуються питання, що задавалися здобувачу вищої освіти, оцінювані відповіді, зауваження членів комісії, вказується відповідний ступінь вищої освіти та присвоєна кваліфікацію, робиться

відмітка про видачу диплома про освіту. Протоколи підписують голова і члени екзаменаційної комісії, що брали участь у засіданні. Книга протоколів зберігається у закладі вищої освіти.

По завершенні роботи екзаменаційної комісії її голова складає звіт. У звіті голови комісії відбивається аналіз рівня підготовки випускників і якості виконання проєктів (робіт); відповідності їх тематики сучасним проблемам, загальної оцінки знань здобувачів вищої освіти, недоліків у підготовці по окремих дисциплінах. На основі аналізу голова дає рекомендації науково-педагогічному колективу ЗВО для поліпшення освітнього процесу. Звіт голови екзаменаційної комісії обговорюється на засіданні вченої ради факультету.

Атестація осіб, які здобувають *ступінь доктора філософії*, здійснюється на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації разовою спеціалізованою вченою радою, утвореною закладом вищої освіти чи науковою установою, які мають акредитовану освітню програму третього рівня вищої освіти з відповідної спеціальності (спеціальностей для міждисциплінарних робіт). До захисту допускається дисертація, виконана здобувачем ступеня доктора філософії самостійно. Виявлення в поданій до захисту дисертації фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації є підставою для відмови у присудженні ступеня доктора філософії.

Виявлення фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації у захищеній здобувачем дисертації є підставою для скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження йому ступеня доктора філософії та видачу відповідного диплома. У разі встановлення відповідно до законодавства у кваліфікаційній роботі здобувача ступеня доктора філософії фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та/або порушення встановленої законодавством процедури захисту дисертації рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії скасовується закладом вищої освіти чи науковою

установою, в якому (якій) вона була утворена, або Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо у захищеній здобувачем ступеня доктора філософії дисертації встановлено відповідно до законодавства факти академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації, його науковий керівник позбавляється права участі у підготовці та атестації здобувачів ступеня доктора філософії строком на два роки, голова та члени разової спеціалізованої вченої ради, в якій відбувся захист цієї дисертації, та офіційні опоненти, які надали позитивні висновки на дисертацію, позбавляються права участі в атестації здобувачів ступеня доктора філософії строком на два роки, а заклад вищої освіти чи наукова установа позбавляється права утворювати разову спеціалізовану вчену раду за відповідною спеціальністю строком на один рік, крім випадку скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладом вищої освіти чи науковою установою.

Запитання для самоконтролю:

1. Визначте та проаналізуйте основні складові організації та проведення контрольних заходів у ЗВО.
2. Складіть перелік основних функцій контрольних заходів.
3. Розкажіть складовою якого виду контролю в освітньому процесі є семестровий контроль та підсумкова атестація.
4. Назвіть основні вимоги до організації та проведення колоквіуму.
5. Проаналізуйте подібність та відмінність закритих та відкритих видів екзамену.
6. Розкажіть з якою метою застосовується в освітньому процесі контроль залишкових знань.
7. Складіть порівняльну таблицю основних форм та видів контрольних заходів у закладах вищої освіти.

8. Проаналізуйте особливості кожної з форм контролю навчальних досягнень та визначте їх особливості в залежності від мети, змісту та характеру навчання.

9. Розкажіть про методику проведення комбінованого (ущільненого) опитування.

10. Складіть схему класичної процедури складання тестів, звернувши увагу на послідовність основних етапів.

ЛЕКЦІЯ 8.

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ВИДИ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ ТА ЇХ ВИКОНАННЯ

План лекції:

8. 1. Організація науково-дослідної інноваційної роботи здобувачів вищої освіти.
8. 2. Види наукових студентських робіт та їх виконання.
8. 3. Дотримання здобувачами вищої освіти академічної доброчесності при написанні кваліфікаційних робіт.
8. 4. Організація захисту курсових та кваліфікаційних робіт.

Мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про методику організації науково-дослідної інноваційної роботи здобувачів вищої освіти; ознайомити з основними видами наукових студентських робіт та їх виконання; закріпити на практиці принципи дотримання здобувачами вищої освіти академічної доброчесності при написанні кваліфікаційних робіт; розкрити алгоритм підготовки й подання кваліфікаційних робіт до захисту.

Основні поняття теми: науково-дослідна робота, наукова стаття, тези до конференції, науково-практична конференція, кваліфікаційна робота, курсова робота, магістерська робота, бакалаврська робота, відгук, рецензія, список використаних джерел, доповідь по захисту, захист роботи, науковий керівник.

8. 1. Організація науково-дослідної інноваційної роботи здобувачів вищої освіти.

Науково-дослідницька діяльність студентів (далі - НДДС) у закладах вищої освіти є важливим компонентом підготовки висококваліфікованих кадрів відповідних профілів і спрямована на виконання таких основних завдань:

- формування наукового світогляду, оволодіння здобувачами вищої освіти методологією і методами наукового дослідження;

розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;

- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей здобувачів вищої освіти у розв'язанні теоретичних і практичних завдань;

- прищеплення здобувачам вищої освіти навичок самостійної науково-дослідницької діяльності, залучення їх до розв'язання наукових проблем;

- поглиблення знань у певному науковому напрямі, формування вмінь виконання курсових робіт і дипломних проєктів, підготовки наукових публікацій;

- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, підготовка й виховання у закладі вищої освіти резерву вчених-дослідників, викладачів.

Традиційно склалися різні форми НДДС, які можна поділити на дві групи:

1) ті, що є складовою частиною освітнього процесу (підготовка наукових рефератів на задану тему; виконання дослідницьких лабораторних робіт і домашніх завдань, що містять елементи творчого пошуку; дослідницькі завдання на період усіх видів практики; навчальні наукові семінари; виконання курсових робіт, дипломних (кваліфікаційних) проєктів);

2) ті, що виконуються в позалекційний час (робота студентських гуртків і проблемних груп, студентського наукового товариства (далі - СНТ)).

Організаційна структура НДДС у більшості сучасних закладів вищої освіти побудована так: проректор з наукової роботи – рада НДДС закладу – рада студентського науково-творчого товариства факультету (інституту), СНТ кафедри.

Рада НДДС працює в тісному зв'язку з СНТ факультетів (навчально-наукових кафедр) та кафедр. Становлення ринкової економіки в Україні, реформування суспільних відносин, стратегічне завдання держави щодо побудови високотехнологічної соціально-

економічної системи, впровадження ступеневої системи вищої освіти зумовили необхідність трансформації системи організації наукової діяльності в країні загалом та її складової – студентської наукової діяльності.

У системі підготовки фахівців різних спеціальностей, яка діє нині, отримання відповідними випускниками тільки диплома (бакалавра, спеціаліста, магістра) не забезпечує можливості працевлаштування в пріоритетні для нього галузі, оскільки сучасна їх діяльність потребує досвіду роботи, інноваційної діяльності в умовах конкуренції. До таких видів діяльності переважна кількість заклади вищої освіти, на жаль, не готує здобувачів вищої освіти.

Отже, постає потреба організувати через навчання та науково-дослідницьку діяльність підготовку здобувачів вищої освіти, спрямовану на досягнення наукового результату.

Для цього слід спрямувати наукову та інноваційну діяльність здобувачів вищої освіти ще в період їх навчання на забезпечення і здійснення пошуку ними відповідних «ніш» як результат реалізації набутих знань, умінь, інтелекту. Для цього корисно залучити їх до активної участі у виконанні завдань, до праці у вільний від навчання час на підприємствах, в організаціях та установах.

Інноваційна діяльність здобувачів вищої освіти буде набагато продуктивнішою в умовах наукових і технологічних комплексів, що поєднують наукові, навчальні та інші організаційні форми.

8.2. Види студентських наукових робіт та їх виконання.

Курсова робота – це самостійно виконане здобувачами вищої освіти навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему.

Метою курсової роботи є:

- закріплення, систематизація, поглиблення знань з навчальної дисципліни;

- формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду в певній галузі науки;
- вироблення вміння пошуку та аналізу наукових джерел, оформляти виконане дослідження відповідно до вимог.

Загальний обсяг курсової роботи 40–50 сторінок.

Курсова робота є завершальним етапом вивчення певної навчальної дисципліни. Написання курсової роботи є базою для виконання здобувачами вищої освіти більш складного завдання - кваліфікаційної роботи.

Тематика курсових робіт повинна відповідати завданням навчального курсу і тісно узгоджуватися з практичними потребами конкретної спеціальності. Здобувачі вищої освіти самостійно вибирають тему за розробленою кафедрою тематикою курсового проектування. Здобувачам вищої освіти, які не обрали тему курсового проєкту у встановлений термін, науковий керівник та / або завідувач кафедри визначає тему самостійно.

Зробити самостійну роботу здобувачів вищої освіти більш організованою, підвищити ефективність використання часу студента під час виконання курсової роботи допомагає викладач, що призначений науковим керівником роботи.

Готуючи здобувачів вищої освіти до вирішення завдань курсової роботи, викладач розкриває їм технологію ефективної самостійної індивідуальної роботи, звертає увагу на головні моменти, основні та додаткові літературні джерела, які мають пряме або побічне відношення до цього питання. Інакше кажучи, викладач підказує, як організувати раціональний режим робочого часу і які методи, форми та засоби використати для ефективного вирішення завдання у визначений час.

План курсової роботи здобувач вищої освіти складає самостійно на основі орієнтовних планів, погоджуючи його з викладачем. При складанні детального плану здобувач вищої освіти може дещо інакше сформулювати назви розділів, змінювати перелік питань, послідовність їх викладення, якщо це обґрунтовано досягненням мети дослідження. На основі складеного детального плану студенти

приступають до збирання вихідного фактичного матеріалу. Зібрану інформацію піддають статистичній та аналітичній обробці, складають схеми, аналітичні таблиці, графіки тощо.

При написанні курсової роботи слід прагнути до стислих і точних формулювань у викладенні кожного питання, уникати дублювання. Курсова робота має бути ретельно відредагованою.

Загальними вимогами до курсової роботи є актуальність обраної теми, науковий підхід до вирішення проблемних питань, практична значимість пропозицій, а також чіткість побудови її структури, логічна послідовність викладення матеріалу, обґрунтованість висновків і рекомендацій, правильне оформлення.

Захищається курсова робота перед комісією, що складається з викладачів кафедри за участю наукового керівника курсової роботи. Результати захисту курсового проекту (роботи) оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»), 100-бальною шкалою ECTS та шкалою ECTS.

Підготовка здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи (проекту). Кваліфікаційна (випускна) робота є заключним етапом навчання у закладі вищої освіти та призначена для формування у здобувачів вищої освіти умінь під керівництвом наукового керівника провести науково-дослідну роботу за визначеною темою. Дипломна робота повинна бути комплексною та відповідати принципам академічної доброчесності.

Кваліфікаційна (випускна) робота повинна показати умінь і здатність майбутнього фахівця самостійно працювати зі спеціальною літературою, використовувати внутрішню і зовнішню інформацію, застосовувати різні методи дослідження, використовувати комп'ютерні програми, вміти узагальнювати і давати рекомендації, використовуючи комплекс методів дослідження.

До завдань кваліфікаційної (випускної) роботи відносяться:

- систематизація, закріплення і розширення теоретичних і практичних знань з обраної спеціальності;

- поглиблення навичок самостійної роботи зі спеціальною літературою, історичними та археологічними джерелами, нормативними документами, фактичними статистичними та іншими даними;

- удосконалення навичок дослідницької діяльності та роботи з історичними та археологічними джерелами;

- здобуття майбутніми фахівцями навичок прийняття правильних рішень в ході організації освітнього процесу;

- формування у здобувачів вищої освіти стійких навичок самостійно формувати науковий апарат кваліфікаційної роботи;

- закріплення навичок з розроблення обґрунтованих рекомендацій і пропозицій, ясного й чіткого викладу теоретичного і практичного матеріалу з досліджуваної проблеми.

Якість кваліфікаційної роботи багато в чому залежить від обраної теми та вміло підібраних завдань та плану роботи.

Тематику кваліфікаційних (випускних) робіт розробляє випускова кафедра. Здобувач вищої освіти самостійно обирає тему роботи із запропонованого списку, що є на кафедрі, керуючись схильністю до визначеної тематики, відповідності науковим інтересам, базою практики і можливим місцем майбутньої професійної діяльності. Здобувач вищої освіти може самостійно запропонувати тему роботи, виходячи з її актуальності, що відповідає спеціальності, науковим інтересам і сучасним умовам розвитку наукових досліджень, визначених для обраної проблеми, а також, якщо тема представляє наукову і практичну цінність. У більшості випадків кваліфікаційна робота є продовженням курсової роботи (проєкту).

Кваліфікаційна (випускна) робота має свою специфіку і її деталі завжди потрібно погоджувати з науковим керівником. Керівник закріплюється рішенням завідувача кафедри за погодженням зі студентом після подачі останнім на кафедру заяви про закріплення теми кваліфікаційної роботи. Здобувач вищої освіти повинен разом зі

своїм керівником розробити календарний план-графік з підготовки кваліфікаційної роботи.

Кваліфікаційна робота може бути реферативною, і дослідницькою. У першому випадку робота має теоретичний характер і пишеться на основі аналізу й узагальнення ряду літературних та історичних джерел: монографій, брошур, статей, архівних матеріалів тощо. Студент повинен на основі аналізу теоретичного матеріалу та першоджерел має дати оцінку опрацьованим науковим працям (історіографії) та проаналізувати наявну джерелознавчу базу, викласти власну точку зору з досліджуваної проблеми, запропонувати науково обґрунтовані пропозиції і зробити висновок. Якщо робота має дослідницький характер, то здобувач вищої освіти використовує перш за все джерелознавчу базу, вводить до наукового обігу нові історичні (архівні) документи та / або археологічні артефакти, а також науково-методичну літературу, робить власні наукові спостереження, може висунути власні гіпотези тощо та робить висновки до наукової роботи.

Кваліфікаційна робота повинна містити: вступ, теоретичну частину, аналіз і узагальнення науково-практичних даних, практичний розділ, висновки та додатки. Комплексне використання наукових методів (монографічного, історіографічного, джерельного, археологічного тощо) дозволить зробити правильні висновки й узагальнення.

У *вступі* дається обґрунтування актуальності обраної теми роботи та формулюються об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт і предмет співвідносяться як загальне і часткове: об'єкт – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, вибрану для вивчення, а предмет – це те, що знаходиться в межах об'єкта. В об'єкті виділяється та його частина, яка служить предметом дослідження і визначає тему кваліфікаційної роботи, позначену на титульному листі як її заголовок. Також наводяться не вирішені іншими авторами завдання, що формують у підсумку визначений напрям досліджень.

Виходячи з цього, формується мета та завдання кваліфікаційної роботи.

Для досягнення поставленої мети формується коло завдань, формулювання яких відповідає змісту роботи. Кожне завдання це сукупність окремих елементів, що складають за змістом окремі підрозділи глав роботи. У вступі також вказуються використані аналітичні матеріали і методи дослідження. Перераховувати їх треба коротко та конкретно, визначаючи, що саме досліджувалось тим чи тим методом.

Важливо роль відіграє підрозділ «Джерельна база дослідження», в якому вказується, на якому конкретному матеріалі виконана робота, характеризуються основні джерела отримання наукової і практичної інформації. У підрозділі «Практичне значення одержаних результатів» подаються відомості про практичне застосування одержаних результатів або рекомендації, як їх використати (методики, інформаційні технології, методичне забезпечення тощо), вказується, що це дає (впровадження нового знання у структуру підготовки, дидактичний чи виховний ефект тощо).

Вступ завершується описом структури роботи: дається перелік структурних елементів роботи (вказується кількість розділів і частин), зазначається кількість найменувань у списку використаної літератури та кількість додатків. Назви складових у кваліфікаційній роботі виділяються напівжирним шрифтом.

У *теоретичному (-их) розділі (-ах)* розкривається стан проблеми, аналізуються найважливіші напрями дослідження, розглядаються основні складові теми, аргументується власна точка зору із спірних та невирішених питань. При цьому обов'язково необхідно посилатися на літературні джерела (історіографія), де наводяться ті чи інші положення авторів та наявну джерельну базу.

У *другому або третьому розділі* розробляється методика власного дослідження історичного процесу з обов'язковим уведенням історичних джерел та визначається його результативність, розробляються науково-

обґрунтовані пропозиції по обраній тематиці дослідження і дається педагогічне обґрунтування пропонованих заходів.

Один із розділів кваліфікаційної роботи здобувачів вищої освіти, які отримують кваліфікацію вчителя, має бути методичним, у якому висвітлюється практичне значення проведеного дослідження. Ця частина кваліфікаційної роботи може містити, наприклад, систему урочної та позаурочної роботи, пов'язану з предметом чи матеріалом дослідження, систему вправ для практичної реалізації результатів дослідження, методичні рекомендації тощо. Наведений матеріал повинен мати теоретичне методичне обґрунтування. У цьому розділі кваліфікаційної роботи випускник показує навички щодо реалізації себе як учителя (викладача) певної дисципліни.

У *висновках* перелічуються результати, отримані при вирішенні поставлених завдань; описується теоретичне, методичне і практичне значення отриманих результатів; пропонуються рекомендації з їх застосуванням в освітньому процесі та подальшому науковому дослідженню з опрацьованої теми.

Список використаних джерел слід розміщувати в порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією або за абеткою. При посиланнях на літературне джерело слід вказувати його порядковий номер у списку літератури із зазначенням відповідних сторінок. Бібліографічні описи наводять в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків та відповідно до стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» або інших міжнародних стилів бібліографічного опису.

До додатків можуть бути залучені: додаткові ілюстрації або таблиці; матеріали, які через великий обсяг або форму подання не можна ввести до основної частини (фотографії, проміжні математичні докази, розрахунки; протоколи випробувань; навчальні програми, інструкції, методики, опис розроблених комп'ютерних програм тощо).

Виконання кваліфікаційної роботи потребує глибоких теоретичних знань, уміння їх використовувати на практиці. Матеріали

про результати експериментальної роботи збираються під час проходження практики. При обробці зібраного матеріалу особлива увага повинна приділятися наочності і змісту таблиць, рисунків, схем, графіків тощо. Вибір виду ілюстрацій залежить від змісту матеріалу і поставленої мети. Таблиці повинні бути уніфіковані, а цифрова інформація достовірною.

Рекомендований обсяг кваліфікаційної роботи бакалавра становить 48- 70 сторінок, магістра – 70-100 сторінок (у т.ч. обсяг таких складових, як вступ, висновки рекомендований до 5-6 сторінок). Допускається відхилення в межах $\pm 10\%$. До цього обсягу не включають список використаних джерел та додатки. Утім, більш точний обсяг і зміст кваліфікаційних робіт зазначається в «Методичних рекомендаціях із написання кваліфікаційних робіт» в конкретних закладах вищої освіти.

Написання та захист *кваліфікаційної роботи* на другому (магістерському) рівні, у порівнянні з першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти за більш високим рівнем вимог посідає місце між кваліфікаційною роботою здобувачів вищої освіти (бакалавра) та дисертацією осіб, які здобувають ступінь доктора філософії. Безумовно, науковий рівень її має бути вищим, ніж рівень підсумкового дослідження бакалавра. Кваліфікаційна робота на другому (магістерському) рівні вищої освіти – це самостійна науково-дослідницька праця кваліфікаційного характеру, що виконується з метою виявлення освітньої та наукової кваліфікації магістранта, його вміння самостійно здійснювати науковий пошук і розв'язувати конкретні теоретичні й практичні завдання професійного характеру, зокрема й ті, що стосуються науково-педагогічної діяльності.

У першій редакції робота повинна бути представлена науковому керівникові за 30 днів до захисту. У закінченому вигляді робота представляється науковому керівникові за 15 днів до початку захисту, а за 10 днів – завідувачу кафедри. Студент допускається до захисту кваліфікаційної роботи за наявності: завдання на кваліфікаційну роботу; оформленої і підписаної здобувачем вищої освіти і науковим

керівником кваліфікаційної роботи; відгуку наукового керівника; рецензії на роботу провідного фахівця з даної проблеми (викладача іншої кафедри та / або іншого ЗВО); оформленої мультимедійної презентації для захисту; тез доповіді на захист.

Завдання на кваліфікаційну роботу – документ, у якому визначається об'єкт проєктування та організаційно-інформаційні умови, які надаються здобувачу вищої освіти для його науково-дослідної діяльності.

У *відгуку* науковий керівник визначає теоретичний рівень роботи, глибину дослідження, обґрунтованість рекомендацій, елементи новизни, підготовленість студента до самостійної роботи за відповідною спеціальністю.

Рецензія повинна містити оцінку кваліфікаційної роботи. Негативна рецензія не може бути підставою для відхилення роботи від захисту.

Відгук – документ, який підтверджує актуальність та значущість кваліфікаційної роботи, визначає рівень розкриття теми дослідження.

Доповідь по захисту кваліфікаційної роботи повинна бути змістовною, у межах 10–12 хв. Спочатку необхідно охарактеризувати об'єкт дослідження, проаналізувати його педагогічні складові і зробити висновки. Це займає не більше ніж 30 % часу, відведеного для доповіді. Друга частина присвячується викладу суті запропонованих заходів і обґрунтуванню їх ефективності. Під час доповіді необхідно звертати увагу членів екзаменаційної комісії на демонстраційний матеріал, коротко пояснюючи його зміст. Після доповіді здобувач вищої освіти відповідає на питання членів екзаменаційної комісії.

За результатами захисту кваліфікаційної роботи екзаменаційна комісія приймає рішення про присудження ступеня вищої освіти та присвоєння відповідної кваліфікації.

8.3. Дотримання здобувачами вищої освіти академічної доброчесності при написанні кваліфікаційних робіт.

Відповідно до освітнього законодавства (перш за все, ч. 6 ст. 69 Закону України «Про вищу освіту») заклади вищої освіти здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату – оприлюдненню (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворенню опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання. З цією метою всі кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти мають обов'язково проходити комп'ютерну перевірку на унікальність відповідно до розробленого у ЗВО Положення про систему запобігання та виявлення академічного плагіату та, відповідно, розміщуються в репозитарії студентських навчально-наукових робіт

Перевірка кваліфікаційних робіт студентів здійснюється співробітником ЗВО, який вносить роботи до бази даних ЗВО в системі «Unichек» та визначає унікальність кожної кваліфікаційної роботи. На підставі результатів комп'ютерної перевірки кваліфікаційної роботи на унікальність видається довідка. Вона разом з електронним варіантом звіту про перевірку в системі «Unichек» у форматі *.pdf передаються на відповідну кафедру.

На практиці у ЗВО розроблені рекомендовані показники унікальності текстів для кваліфікаційних робіт:

- понад 90% – текст вважається унікальним,
- від 70% до 90% – унікальність тексту задовільна, слід перевірити наявність посилань на першоджерела;
- від 60% до 70% – довідка та звіт про перевірку роботи передаються на кафедру, але експертній комісії слід звернути увагу на низький рівень унікальності тексту;
- менше 60% – довідка та звіт про перевірку роботи не передаються на кафедру у зв'язку з недостатнім рівнем унікальності тексту;

Якщо виявлено, що в роботі з одного джерела наявно понад 20% запозичень – довідка та звіт про перевірку роботи не передаються на кафедру у зв'язку з недостатнім рівнем унікальності тексту. У випадку, якщо кваліфікаційна робота здобувача виконувалася на основі попередньо захищеного власного дослідження, то обсяг тексту, запозиченого з неї, не може перевищувати 25%.

Після внесення кваліфікаційної роботи до бази даних ЗВО в системі «Unichexck» забороняється вносити будь-які зміни в текст роботи. З метою визначення збігів/ідентичності/схожості з текстовою інформацією, що міститься в мережі Інтернет, у кваліфікаційних роботах науковий керівник здійснює попередню комп'ютерну перевірку тексту роботи на унікальність за допомогою одного або декількох програмно-технічних засобів. У випадку наявності плагіату в тексті кваліфікаційної роботи науковий керівник зобов'язаний повернути роботу студенту на доопрацювання.

Експертна комісія, яка створюється на кафедрі за розпорядженням завідувача має проаналізувати результати комп'ютерної перевірки кваліфікаційних робіт на унікальність (довідка, звіт). Зокрема, експертна комісія кафедри не має права розглядати питання про допущення кваліфікаційної роботи до захисту без наявності довідки та звіту про унікальність роботи.

Експертне оцінювання кваліфікаційної роботи експертною комісією кафедри проводиться на основі положень «Рекомендацій щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо)» (лист МОН України № 1/11-0681 від 15.08.2018 р.) та «Методичних рекомендацій для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності» (лист МОН України № 1/9-650 від 23.10.2018 р.).

Унаслідок наявності академічного плагіату (копіювання наукової роботи іншого автора або її частини, поєднання власного та запозиченого тексту, перефразування без оформлення цитування та

посилань) експертна комісія кафедри може прийняти рішення про недопущення роботи до захисту). За умови неналежного оформлення цитування та посилань у роботі експертна комісія кафедри може рекомендувати знизити оцінку за роботу.

Не пізніше ніж за тиждень до початку роботи екзаменаційної комісії на засіданні випускової кафедри приймається рішення про допуск кваліфікаційної роботи до захисту. Також відбувається попереднє обговорення кваліфікаційних робіт. Якщо кваліфікаційна робота не підготовлена у визначений термін, не допущена експертною комісією до захисту через наявність плагіату або за рішенням кафедри визнана як неякісна, вона не допускається до захисту, а студент відраховується з Університету як такий, що завершив теоретичне навчання та не атестований екзаменаційною комісією.

У разі виявлення фактів порушення здобувачем вищої освіти академічної доброчесності, зокрема наявності у кваліфікаційній роботі академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації може бути скасоване рішення про присудження ступеня вищої освіти та присвоєння відповідної кваліфікації.

8.4. Організація захисту курсових та кваліфікаційних робіт.

Після того як рукопис курсової чи кваліфікаційної роботи надруковано, здобувач вищої освіти повинен ретельно вчитати і перевірити його. Робота має бути написана грамотно: не повинно бути ні граматичних, ні стилістичних помилок. Особливої уваги при перевірці потребують цитати, таблиці, бібліографічні посилання. На останній сторінці робота підписується автором. Перевірена, зброшурована курсова робота подається науковому керівникові за місяць до її захисту. Що стосується кваліфікаційної роботи, то вона подається у першому варіанті науковому керівникові не пізніше, ніж за 2 місяці до захисту. В остаточний варіант роботи вносяться необхідні зміни відповідно до зауважень наукового керівника, а також

уточнення назв розділів, параграфів, таблиць, статистичних та інших даних, цитат і бібліографічних виносков, висновків та рекомендацій. Текст кваліфікаційної роботи друкується у 2-х примірниках.

Попередня апробація кваліфікаційних робіт відбувається на студентських науково-практичних конференціях здобувачів вищої освіти та засіданнях кафедри.

До кваліфікаційної роботи додається відгук наукового керівника та рецензії (внутрішня та зовнішня).

У відгукові наукового керівника обов'язково визначається рівень підготовки здобувачів вищої освіти до виконання наукових досліджень, його вміння працювати з літературою, самостійно вирішувати наукові та практичні проблеми; характеризуються ступінь оволодіння сучасними методами дослідження й вміння втілювати в практику навчання теоретично обґрунтовані нові наукові ідеї, а також вміння логічно, послідовно, аргументовано викладати матеріал і робити висновки. Науковий керівник визначає відповідність кваліфікаційної роботи вимогам до наукових досліджень такого типу. Науковий керівник має чітко висловити свою думку щодо рекомендації кваліфікаційної роботи до захисту.

Рецензенти визначають актуальність обраної проблеми, новизну і методичку дослідження, теоретичне і практичне значення кваліфікаційної роботи, аргументовано характеризують її позитивні сторони та недоліки.

На підставі саме цього рецензенти оцінюють роботу за чотириохальною шкалою: *"відмінно"*, *"добре"*, *"задовільно"*, *"незадовільно"* з урахуванням балів за системою ECTS.

Остаточна оформлена кваліфікаційна робота з відгуком наукового керівника та рецензіями подається на кафедру за 3 тижні до захисту. Здобувач вищої освіти повинен бути ознайомлений зі змістом відгуку та рецензії.

Рішення про рекомендацію кваліфікаційних робіт до захисту приймається кафедрою не пізніше, ніж за три тижні до початку підсумкової атестації при наявності рецензій та відгуку наукового

керівника. Виконані роботи у двох примірниках з написом на титульному аркуші висновку завідувача кафедри про допуск здобувачів вищої освіти до захисту подаються кафедрою деканам факультетів / директорам інститутів за два тижні до початку підсумкової атестації. Після зазначеного терміну кваліфікаційні роботи деканами факультетів / директорами інститутів не приймаються, здобувачі вищої освіти до їх захисту не допускаються.

Разом з кваліфікаційною роботою подаються й такі документи:

- письмовий відгук наукового керівника з характеристикою діяльності випускника під час проведення наукового дослідження і визначенням самостійності та рівня виконаної кваліфікаційної роботи;

- дві письмові рецензії (внутрішня та зовнішня) на кваліфікаційну роботу, яка містить її оцінку за прийнятою чотирибальною системою («відмінно», «добре», «задовільно») та критичні зауваження;

- матеріали, які розширюють репрезентацію наукової роботи здобувача вищої освіти (зокрема, наукові статті, тези доповідей з теми дослідження).

Після подання курсової роботи на кафедру науковий керівник робить висновок про результати дослідження, його науково-теоретичний рівень і практичну спрямованість. Роботи, які позитивно оцінені науковими керівником, подаються до захисту. Якщо курсові роботи не відповідають вимогам, що ставляться до їх виконання, то вони не подаються до захисту, а здобувачі вищої освіти отримують оцінку *"незадовільно"*.

Захист курсових робіт відбувається у встановлений деканатом термін у присутності здобувачів вищої освіти та комісії: наукового керівника і викладачів кафедри. Виступ студента має тривати не більше 5-8 хвилин. Під час захисту здобувач освіти називає тему і мету дослідження, повідомляє план роботи і коротко передає зміст. Особливу увагу при цьому слід звернути на практичну частину

роботи, власне на результати виконання дослідницького завдання та методичні розробки.

Захист кваліфікаційної роботи проводиться на засіданні екзаменаційної комісії у присутності здобувачів вищої освіти. Він не повинен перевищувати 30 хвилин. Як правило, на захисті повинні бути присутніми науковий керівник, який у своєму виступі відзначає особливості, значущість, наукову цінність виконаної роботи, і рецензент. Якщо науковий керівник або рецензент відсутні, відгук або рецензія зачитуються головою або одним з членів екзаменаційної комісії.

На захист кваліфікаційної роботи здобувач вищої освіти готує доповідь (до 10-12 хвилин), а також наочність (якщо є потреба в цьому): таблиці, схеми, графіки, діаграми, плакати тощо. Вказані матеріали обов'язково узгоджуються з науковим керівником.

Під час захисту кваліфікаційної роботи здобувач вищої освіти повинен:

- стисло обґрунтувати вибір теми, її актуальність, мету і завдання;
- розкрити теоретичну та практичну значущість дослідження;
- чітко сформулювати основні висновки та рекомендації;
- показати ґрунтовні знання першоджерел та наукової літератури з обраної проблеми, всебічне володіння матеріалом дослідження;
- продемонструвати здатність самостійно аналізувати й узагальнювати результати дослідження;
- викласти свої міркування з приводу зроблених критичних зауважень з боку рецензента, голови та членів екзаменаційної комісії.

Студент зобов'язаний відповісти на запитання голови, членів комісії, здобувачів вищої освіти, присутніх на захисті.

При оцінці змісту виступу здобувача освіти беруться до уваги переконливість його тверджень, логічність викладу, мовлення,

грунтовність відповідей на запитання присутніх і зауваження наукового керівника.

Після виступу студента заслуховуються відгук наукового керівника, оцінка роботи рецензентом, надається слово бажаним висловити свою думку щодо рівня дослідження здобувачів вищої освіти.

Хід захисту фіксується у протоколі екзаменаційної комісії. Оцінка обговорюється на закритому засіданні екзаменаційної комісії та оголошується головою комісії на відкритому засіданні у присутності членів комісії та усієї групи студентів.

При оцінюванні кваліфікаційної роботи екзаменаційна комісія бере до уваги такі фактори:

- якість кваліфікаційної роботи в цілому (її творчий характер, вміння автора аналізувати теоретичний матеріал, обґрунтованість сформульованих практичних рекомендацій);
- самостійність у розробці проблеми;
- якість оформлення кваліфікаційної роботи (стиль викладу, грамотність, бібліографія, ілюстративний матеріал);
- рівень виступу автора кваліфікаційної роботи (чіткість у формулюванні актуальності, мети і завдань роботи, вміння зробити правильні висновки, культура мовлення);
- відгук керівника та оцінка наукового рівня дослідження рецензентом.

Кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти в обов'язковому порядку розміщуються в інституційному репозитарії академічних текстів закладу освіти відповідно до розробленого у ЗВО положення Про інституційний репозитарій академічних текстів.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкажіть у чому полягає науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС) у закладах вищої освіти.

2. Складіть умовну траєкторію поступальної наукової та інноваційної діяльності здобувачів вищої освіти у процесі їх навчання.

3. Підберіть основні критерії, що характеризують різні види наукових робіт здобувачів вищої освіти та складіть для їх порівняння таблицю (схему).

4. Проаналізуйте яким чином завдання наукової роботи мають кореспондуватися з текстом курсової (кваліфікаційної) роботи та висновками.

5. Проаналізуйте алгоритм роботи, яким має слідувати здобувач вищої освіти у процесі підготовки та захисту курсової (кваліфікаційної) роботи.

6. Знайдіть відмінності та подібності у курсовій та кваліфікаційній роботах.

7. Розкажіть про порядок подання курсових та кваліфікаційних робіт до захисту.

8. Які супровідні документи має подати здобувачів вищої освіти для захисту своєї наукової роботи?

9. Визначте які функції відіграє науковий керівник кваліфікаційної роботи.

10. Які фактори впливають на оцінювання кваліфікаційної роботи під час роботи екзаменаційної комісії.

Перелік джерел та посилань, що використовувалися під час укладання посібника

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання: Навч. посіб. Київ: ІСДО, 1993. 220 с.
2. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2004. 328 с.
3. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 159 с.
4. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
5. Бережна С.В. Про підготовку майбутніх вчителів історії до інноваційної діяльності. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»*. Харків, 2017. С.7 – 12.
6. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 1, ч. 2. С. 134-139.
7. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень. : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_na_ukovykh_doslidzhen.pdf (дата звернення: 25.04.2022).
8. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Горбенко С. Л., Кущенко І.В., Лапко А.Г. Супрун М.О. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.]. Київ : Атіка, 2012. 272 с.

9. Булгакова Н.Б., Рахманов В.О. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. Київ: НАУ, 2012. 204 с. URL: <https://docplayer.net/62907871-Metodika-vikladannya-u-vishchiy-shkoli.html> (дата звернення: 15.04.2022).

10. Вакарчук І. Якість освіти і вільна траєкторія студента. УКУ. URL: <https://ucu.edu.ua/news/ivan-vakarchuk-yakist-osvity-i-vilna-trajektoriya-studenta/> (дата звернення: 25.04.2022).

11. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

12. Видриган М. В. Методика викладання філософії: Навчальний посібник. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького 2020. 180 с. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/4080/1/vidrigan.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).

13. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи : навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.

14. Вступ до методики викладання історії в школі : консп. лекції / уклад. : А.В. Мінаєв, Т.В. Мінаєва. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 20 с.

15. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.

16. Гончарова Н. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В., 2009. 328 с.

17. Горохівський П. І. Вивчення курсу „Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі”: Методичні рекомендації для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань: ПП Жовтий О., 2013. 84 с.

18. Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О., 2012. 256 с.

19. Горохівський П.І. Методика викладання історії: Курс

лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань : ПП Жовтий О.О, 2013. 294 с.

20. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Навчально-методичні вказівки до самостійної роботи студентів освітнього ступеня «бакалавр», спеціальностей: 6.030102 «Психологія» та 6.030103 «Практична психологія». Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. URL: <https://zdamsam.ru/a22328.html> (дата звернення: 25.04.2022).

21. Джеджула О. М. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ВНАУ, 2021. 208 с.

22. Дзюба П.А., Зайцева Т.А. Посібник до вивчення дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін в вищій школі» : посіб. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 24 с. URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/e336cb642df073131b084bf98f20547cNavch_pos_MV_FDVSH.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

23. Дубінський В.А. Методика викладання історії в школі. Навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. Вид. 2-ге доповнене і виправлене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 88 с.

24. Евристика і дидактика математики. *Матеріали Міжнародної науково-методичної дистанційної конференції молодих учених, аспірантів і студентів*. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2009. 224 с.

25. Єфімова В. О. Історія: Методичні рекомендації щодо проведення навчальної практики. Харків: Вид. група «Основа», 2004. 144 с.

26. Жуковська В. В. Методичні рекомендації до написання, оформлення і захисту дипломних робіт з лінгвістичних дисциплін (для студентів Навчально-наукового інституту іноземної філології освітньо-кваліфікаційних рівнів “бакалавр”, “спеціаліст” та “магістр”). Житомир, 2011. 87 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6125/1/11zvvmrn.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

27. Завдання для самостійної роботи студента і методичні рекомендації щодо їх виконання з навчальної дисципліни мистецтво публічного виступу (дисципліна вільного вибору студентів). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 14 с.

28. Зайченко І. Педагогіка і методика навчання у вищій школі : навч. посіб. 2–е вид., переробл. і допов. Київ: Ліра, 2017. 456 с.

29. Ільченко А.М., Шейко С.В. Вища освіта і Болонський процес: Навчально-методичний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. 316 с.

30. Інноваційні технології: теорія, методологія та практика в сучасній науці. Колективна монографія. / укладачі: Бахов І.С., Бохонова Т.Ю., Гроза В.А., Лещинський О.Л., Тихонова В.В., Томашук О.П., Гончаренко Н.В., Євсюков О.Ф., Рижиков В.С. Кропивницький, КП «Поліграфія», 2017. 270 с. URL: <https://uchika.in.ua/innovacijni-tehnologiyi-teoriya-metodologiya-ta-praktika-v-suc.html> (дата звернення: 25.04.2022).

31. Інноваційні технології у викладанні історії. Блог вчителя історії. URL: <http://sadirina.blogspot.com/2016/01/blog-post.html> (дата звернення: 25.04.2022).

32. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.

33. Козлова Г. М. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, 2014. 200 с.

34. Конкурентоспроможність вищої освіти в умовах інформаційного суспільства : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, доц. Н. І. Холявко. Чернігів : ЧНТУ, 2020. Том II: Науково-практичні засади підвищення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти. 2020. 192 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14177/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%8F_%D0%A2.2.pdf (дата звернення: 21.05.2022).

35. Курилів В. Методика викладання історії: навч. посібник. Львів, Торонто: Світ, 2003. 248 с.

36. Кух О. М., Кух А.М. Інтерактивні методи навчання фізики у ВНЗ. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія : Педагогічна. 2015. Вип. 21. С. 206-209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2015_21_71 (дата звернення: 11.06.2022).

37. Кушняр А.П. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії. *XV Хмурівські читання - кафедра ТiМСО Обласна науково-практична Інтернет-конференція*. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura15/2019/10/19/kushnyar-alla-pavlivna-interaktyvni-metody-navchannya-yak-sposib-rozvytku-tvorchuh-zdibnostej-uchniv-na-urokah-istoriji/> (дата звернення: 15.06.2022).

38. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії. Посібник учителя. Харків: Вид. група «Основа», 2006. 96 с.

39. Маринченко Г. М. Методика викладання історії у закладах вищої освіти. Київ : Олді+, 2021. 292 с.

40. Мачинська Н., Стельмах С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі : навч.-метод. посіб. / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.

41. Малихін О. В., Павленко І. Г., Лаврентьєва О. О., Матукова Г. І. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. Київ: КНТ, 2014. 262 с.

42. Методика викладання у вищій школі. Плани семінарських занять та методичні рекомендації / Укладач Н. Ф. Мисак. Львів: Львівський національний аграрний університет, 2015. 49 с.

43. Методика викладання у вищій школі. Робоча навчальна програма для студентів напряму підготовки 8.13010201— високі технології. / Укладач: Головка Н. І. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 30 с.

44. Методика проведення практичних і семінарських занять. URL: <https://leksii.org/15-68415.html> (дата звернення: 25.04.2022).

45. Методичні основи організації тестового контролю знань.
URL: <https://lektsii.com/2-103469.html> (дата звернення: 25.04.2022).
46. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. Лист МОН України № 1/9-650 від 23.10.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).
47. Методичні рекомендації з дисципліни «Педагогіка вищої школи» для здобувачів вищої освіти III освітньо-наукового рівня «доктор філософії». / Укладач В. А. Барабаш. Кропивницький: Центральноукраїнський національний технічний університет, 2020. 56 с. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/10310/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B7%20%D0%9F%D0%92%D0%A8.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
48. Методичний вісник історичного факультету № 9. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 240 с.
49. Мирошниченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності «Історія») навч. посіб. / за ред. Баханова К. О. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 296 с.
50. Михайличенко О.В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі: навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2009. 122 с.
51. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с. URL: <https://studfile.net/preview/5319594/> (дата звернення: 25.04.2022).
52. Національна рамка кваліфікацій. «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>. (дата звернення: 26.04.2022).

53. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

54. Опалінська, Ю. П., Зорочкіна, Т. С. *Інтерактивні технології навчання на уроках математики в початкових класах. Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2018»*. XX Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2018. с. 394-396. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/3853/1/sbornik_2018_2-394-396.pdf (дата звернення: 28.04.2022).

55. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с. URL: <https://subject.com.ua/pdf/254.pdf>

56. Панченко В. В. Вимоги до організації контролю навчальної діяльності у вищих педагогічних закладах освіти. *Педагогіка в системі гуманітарного знання* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 вер. 2017 р.). Херсон : Гельветика, 2017. С. 16–18 URL: <http://www.molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/24sept2017/4.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

57. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

58. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

59. Прищак М. Д., Залюбівська О.Б. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій. Вінниця : ВНТУ, 2019. 150 с.

60. Проектна система навчання історії. Лекції. орг. URL: <https://lektsii.org/10-22158.html> (дата звернення: 06.06. 2022).

61. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23. 12. 1993 р. (у редакції від 05. 01. 2022 р.) URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>. (дата звернення: 30.05.2022).

62. Про вищу освіту. Закон України від 01. 07. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення: 25.04.2022).

63. Про освіту. Закон України від 05. 09. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 25.04.2022).

64. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 жовтня 2009 р. № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0943290-09#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

65. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Постанова Кабінету міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (у редакції від 24.07.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

66. Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). Лист міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2001 р. № 98 (у редакції від 21.08.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-168290-01#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

67. Про основні напрямки реформування вищої освіти в Україні. Указ Президента України 12 вер. 1995 р. № 832/95. Київ: Міленіум, 2001. 470 с.

68. Професійний стандарт за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)". Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 23.12.2020 р. № 2736. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/787/78704/Nakaz_2736_3_.pdf (дата

звернення: 06.05. 2022).

69. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti> (дата звернення: 14.05.2022).

70. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 23.03.2021 р. № 610. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyshchoyi%20osvity_25.03.pdf (дата звернення: 05.05. 2022).

71. Психолого-педагогічні засади діяльності вищої школи : Навчальний посібник / укл. Н. В. Заблоцька-Сеннікова Сєверодонецьк : ПП «Поліграф-Сервіс», 2015. 167 с.

72. Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо)». Лист МОН України № 1/11-0681 від 15.08.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/akredytatsiya/instrukt-list/1-11-8681-vid-15082018-rekomendatsii-shchodo-zapobigannya-akademichnomu-plagiatu.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).

73. Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 лютого 2016 р. Київ: Міленіум, 2016. 358 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u169/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_2.pdf (дата звернення: 08.05. 2022).

74. Романовський О. Г. Солодовник Т. О. Дидактичні системи у вищій школі : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. 86 с. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI->

Press/23191/1/Romanovskyi_Dydaktychni_systemy_2016.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

75. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень. Спеціальність 032 Історія та археологія. Наказ Міністерства освіти і науки України 29.04.2020 р. № 575. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/06/07/032.Ist.arkh-mahistr-1.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).

76. Стандарт вищої освіти України. Другий (магістерський) рівень. Спеціальність 032 Історія та археологія. Наказ Міністерства освіти і науки України 31.05.2021 р. № 603. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/829/82905/032_Ist_arkh-mahistr.pdf (дата звернення: 25.05.2022).

77. Старєва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Навч. посібник. Миколаїв: Вид-во «Ліон», 2007. 332 с.

78. Степанков В. С. Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ (методичні поради для підготовки до семінарських занять та завдання самостійної роботи для студентів магістратури спеціальності 8.02030201 Історія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 28 с. URL: <https://docplayer.net/67534196-Metodika-vikladannya-istorichnih-disciplin-u-vnz.html> (дата звернення: 25.04.2022).

79. Стинська В. В., Прокопів Л. М., Нагачевська З. І. Актуальні проблеми розвитку вищої освіти: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2021. 430 с.

80. Стинська В. В. Методика викладання у вищій школі. Методичні рекомендації. Івано-Франківськ: НАІР, 2016. 65 с.

81. Сучасний науково-методичний супровід регіональних та зональних шкіл новаторства керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників із питань дошкільної, загальної середньої та післядипломної освіти в контексті закону України «Про освіту» : тематичний збірник праць / упоряд. : А. А. Волосюк за заг. редакцією

В. В. Олійника. Рівне : РОІППО, 2016. 245 с. URL: http://roippo.org.ua/activities/scientific_methodological/school_innovation.php/687/ (дата звернення: 04.05. 2022).

82. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України : монографія / Інститут вищої освіти НАПН України; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2013. 282 с.

83. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.

84. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. 2-е вид., доп. Київ: Академвидав, 2014. 456 с.

85. Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення. Лист Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 № 1/9-434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-434729-18#Text> (дата звернення: 31.05.2022).

86. Як підготувати та захистити курсові, дипломні, магістерські роботи. Методичні рекомендації для студентів педагогічних спеціальностей. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. 28 с.

87. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Зміст семінарських (практичних) занять (2-й семестр)

№ те м и	Тема семінарського (практичного) заняття	Кількість годин	
		Ден на	Зоо чна
Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу у ЗВО			
1.	<p>Практичне заняття 1. Організація освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальності 032 Історія та археологія та 014 «Середня освіта (Історія)»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Структура вищої освіти України, рівні фахової підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти. 2. Стандарт вищої освіти та професійні стандарти (на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» та за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»). 3. Особливості створення освітньої програми. 4. Навчальний план та його складові. Робоча програма навчальної дисципліни. 5. Організація праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників ЗВО. 		
2.	<p>Практичне заняття 2. Організація кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Мета та завдання кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти. 2. Основні елементи кредитної трансферно-накопичувальної системи у ЗВО. 3. Особливості нормування навчального навантаження. 4. Методика побудови модульних програм. Формування змісту модулів. 	2	
Змістовий модуль II. Методи викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у закладах вищої освіти. Організація та методика проведення наукових досліджень			
3.	<p>Практичне заняття 3. Методичні основи традиційного інноваційного викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості класифікації методів навчання. 	4	1

	<ol style="list-style-type: none"> 2. Традиційні методи навчання дисциплін спеціальності історії та археології. 3. Особливості інноваційних методів та технологій. 4. Проект: розробка заняття з застосуванням інноваційних методів викладання дисциплін у ЗВО 5. Особливості організації інтерактивного навчання історії. 6. Методи наукових досліджень. 		
4.	<p>Практичне заняття 4. Форми здобуття освіти та організації освітнього процесу в закладах вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз форм здобуття освіти у закладах вищої освіти на сучасному етапі. 2. Поняття про основні види навчальних занять у закладах вищої освіти. 3. Особливості самостійної роботи здобувачів вищої освіти. 4. Комп'ютерний супровід самостійної роботи здобувачів вищої освіти в умовах інформатизації суспільства. 5. Організація практичної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО. 		
5-6	<p>Практичне заняття 5. Основні види навчальних занять у закладах вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Методика підготовки і проведення сучасної лекції. 2. Особливості проведення сучасних лабораторних занять. 3. Особливості проведення сучасних практичних занять. 4. Особливості проведення сучасних семінарських занять. 5. Особливості індивідуального заняття у ЗВО. 6. Способи організації ефективної консультації здобувачів вищої освіти. 		
7.	<p>Практичне заняття 6. Основні форми контрольних заходів та оцінювання знань здобувачів вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Контрольні заходи у закладах вищої освіти: завдання, функції та види контролю. 2. Форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти. 3. Загальні критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти на екзамені. 4. Організація проведення атестації здобувачів вищої освіти. 	2	1
8-9.	<p>Практичне заняття 5. Система організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, види</p>	6	

	<p>кваліфікаційних робіт та їх виконання.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Роль науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти у процесі фахової підготовки. 2. Шляхи і методи залучення здобувачів вищої освіти до інноваційної науково-дослідної роботи. 3. Індивідуальні завдання та написання рефератів й есе як початок науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти. 4. Особливості курсової як науково-дослідної роботи. 5. Дотримання здобувачами вищої освіти академічної доброчесності при написанні кваліфікаційних робіт. 6. Етапи підготовки курсових та кваліфікаційних робіт. 7. Методичні засади виконання курсових та кваліфікаційних робіт: <ol style="list-style-type: none"> а) обрання теми, структура роботи та вимоги до змісту її складових частин; б) оформлення наукового апарату; в) написання тексту роботи й вимоги до нього; г) підготовка роботи до захисту й процедура її захисту. 		
Разом за II семестр		18	2

Зміст самостійної роботи

№ тем и	Зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		ден на	заоч на
Змістовий модуль I. Основи організації освітнього процесу у ЗВО			
Те ма 1.	Вступ до курсу. Дидактичні основи підготовки спеціалістів вищої школи 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання. 4. Скласти словник основних термінів і понять 5. Проаналізувати структуру історичних знань здобувачів вищої освіти. 6. Ознайомитися з особливостями викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО.	4	8
Те ма 2.	Організація освітнього процесу в системі підготовки фахівців спеціальності 032 Історія та археологія та 014 «Середня освіта (Історія)» 1. Опрацювати лекційний матеріал. 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Розглянути процес розвитку методики викладання історії в Україні. 6. Визначити особливості розвитку методики викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у європейських країнах.	4	10
Те ма 3.	Організація кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Проаналізувати навчально-методичний комплекс за спеціальністю «Історія та археології». 6. Проаналізувати робочі програми та тематичні плани дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія . 7. Визначити роль кафедри в управлінні освітнім процесом.	4	8

**Змістовий модуль II. Методи викладання дисциплін спеціальності 032
Історія та археологія у закладах вищої освіти. Організація та методика
проведення наукових досліджень**

Те ма 4.	<p>Методичні основи традиційного та інноваційного викладання дисциплін спеціальності історії та археології в закладах вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватися до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Розглянути особливості класифікації методів навчання. 6. Визначити основні методи навчання дисциплін у спеціальності історії та археології. 7. Ознайомитися з оптимальними методами і прийомами навчання під час семінарських та практичних занять з дисциплін спеціальності історії та археології. 	8	10
Те ма 5.	<p>Форми здобуття освіти та організації освітнього процесу в закладах вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Визначити роль різноманітних форм здобуття освіти у закладі вищої освіти. 6. Дати характеристику основним формам: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка та контрольні заходи. 	10	12
Те ма 6.	<p>Основні види навчальних занять у закладах вищої освіти</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Розглянути основні форми організації освітнього процесу у ЗВО. 6. Проаналізувати основні етапи підготовки та проведення лекції та консультації. 7. Визначити специфіку підготовки та проведення 	6	12

	лабораторного, практичного, семінарського та індивідуального заняття.		
Те ма 7.	Основні форми контрольних заходів та оцінювання знань здобувачів вищої освіти 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготуватись до практичних занять 3. Виконати запропоновані завдання 4. Скласти словник термінів і понять 5. Розглянути основні форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти. 6. Проаналізувати організацію проведення атестації здобувачів вищої освіти.	6	12
Те ма 8.	Система організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, види кваліфікаційних робіт та їх виконання 1. Опрацювати лекційний матеріал 2. Підготовка до практичних занять 3. Підготуватися до підсумкового заліку з дисципліни «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти». 4. Виконати запропоновані завдання 5. Скласти словник термінів і понять 6. Визначити поняття науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти та її місце в освітньому процесі. 7. Дати загальну характеристику етапам підготовки кваліфікаційних робіт.	14	14
Разом за II семестр		56	86

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть предмет, мету та завдання курсу «Методика інноваційного викладання історичних дисциплін у закладах вищої освіти».

2. Чи доцільно упроваджувати дидактичні ігри до процесу вивчення дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО.

3. Назвіть основні принципи організації проблемного навчання.

4. Визначте основні дидактичні функції засобів навчання в умовах інформатизації сучасної освіти.

5. Назвіть головні складові навчального плану та навчальної програми, проаналізуйте.

6. Проаналізуйте особливості проведення індивідуальних занять у закладах вищої освіти.

7. Складіть перелік типів закладів вищої освіти та визначте особливості статусу дослідницького університету.

8. Назвіть основні форми і методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.

9. Охарактеризуйте процес підготовки курсових та кваліфікаційних робіт до захисту.

10. Визначте, яким чином відбувається організація проведення стажування науково-педагогічних працівників.

11. Назвіть та проаналізуйте основні стратегічні напрями розвитку освіти, передбачені Законом України «Про вищу освіту» (2014).

12. Яким чином відбувається формування змісту навчальних та змістових модулів дисциплін.

13. Назвіть основні складові навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін за спеціальністю 032 Історія та археологія у закладах вищої освіти.

14. Запропонуйте ефективні складові участі викладачів кафедри у контрольних заходах.

15. Розкажіть як відбувається організація захисту звітів здобувачів вищої освіти з педагогічної практики.

16. Назвіть головні складові робочої програми навчальної дисципліни та визначте її зміст та призначення.

17. Визначте принципи організації та методика ефективного проведення практичних занять.

18. Назвіть основні елементи структури курсової та кваліфікаційних робіт та вимоги до змісту та наукового апарату.

19. Чи може бути ефективною дистанційна форма здобуття вищої освіти в сучасних умовах.

20. Представте складові методики організації й проведення лабораторних занять з дисциплін спеціальності історії та археології.

21. Назвіть основні аспекти організації освітнього процесу в умовах **кредитної трансферно-накопичувальної** системи підготовки фахівців з історії та археології.

22. Визначте мету та основні завдання написання курсових та кваліфікаційних робіт.

23. Складіть перелік ефективних форм залучення здобувачів вищої освіти до дуальної форми здобуття вищої освіти.

24. Процес проходження підсумкової атестації спеціальності 032 Історія та археологія у закладі вищої освіти: підготовка, організація та проведення.

25. Назвіть головні складові організації педагогічної та науково-дослідницької практики майбутніх фахівців.

26. Представте пропозиції для удосконалення рейтингової шкали оцінювання навчальних досягнень, адаптованої до «ECTS».

27. Складіть розповідь, як відбувається облік навчального навантаження викладача та етапи заповнення індивідуального робочого плану.

28. Якими є обов'язки наукового керівника й здобувача вищої освіти при написанні курсової та кваліфікаційної робіт.

29. Проаналізуйте основні принципи кейсового методу викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО.

30. Розкажіть, яким є педагогічний вплив на розвиток творчої особистості в умовах інформатизації освіти.

31. Проаналізуйте стандарти вищої освіти та професійні стандарти.

32. Якою є мета та принципи Болонського процесу, складіть тези відповіді.

33. Складіть перелік найбільш доцільних на ваш погляд факультативів, спецкурсів та спецсеминарів з дисциплін спеціальності історії та археології.

34. Назвіть методичні основи організації ефективного контролю знань здобувачів вищої освіти у ЗВО у тестовій формі.

35. Назвіть головні складові організації навчальної роботи кафедри ЗВО.

36. Розкажіть як відбувається організація аудиторної роботи здобувачів вищої освіти.

37. Розкажіть за якою процедурою відбувається захист курсових та кваліфікаційних магістерських робіт.

38. Складіть інтерактивну схему основних рівнів та ступенів вищої освіти в Україні.

39. Запропонуйте базові вимоги до підготовки сучасних підручників та посібників з історії.

40. Визначте права й обов'язки керівника педагогічної та науково-дослідницької практики.

41. Розкажіть, як відбувається організація та проведення семінарського заняття в активній формі.

42. Назвіть основні принципи і правила вивчення дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО в умовах інформатизації освіти.

43. Проаналізуйте основні структурні елементи графіку навчального процесу та навчального плану, визначте порядок їх реалізації.

44. Яким чином відбувається використання сучасних технічних засобів навчання, комп'ютерів й інформаційних систем під час навчальних занять.

45. Розкажіть про особливості організації методичної роботи кафедри ЗВО.

46. Визнайте переваги використання ділових ігор під час проведення навчальних занять.

47. Чи ефективні, на вашу думку, розроблені критерії оцінювання якості проведення семінарських занять. Запропонуйте зміни.

48. Яку роль, на вашу думку, відіграє інтелектуальна складова діяльності сучасного викладача.

49. Сучасна лекція та її види, як основна форма проведення навчальних занять у ЗВО.

50. Назвіть головні види навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

51. Розкажіть, чи готові ви до управління закладом вищої освіти та що для цього потрібно?

52. Чи ефективною є традиційна організація навчально-дослідної роботи здобувачів вищої освіти з дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія та її завдання.

53. Назвіть інноваційні педагогічні технології активізації освітнього процесу у ЗВО.

54. Чи існують проблеми адаптації вищої освіти в Україні до Болонського процесу?

55. Розкажіть, як самоконтроль впливає на організацію ефективної самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

56. Складіть перелік основних традиційних форм вхідного, поточного й проміжного контролю.

57. Якими є критерії оцінювання лекційної майстерності на сучасному етапі?

58. Що потрібно знати здобувачам вищої освіти для правильності оформлення наукового апарату курсових та кваліфікаційних робіт.

59. Назвіть перелік вимог до організації навчально-методичного забезпечення викладання дисциплін за спеціальністю 032 Історія та археологія.

60. Назвіть основні підходи до класифікації методів ефективного навчання на сучасному етапі.

61. Проаналізуйте процес організації складання іспитів і заліків та особливості оцінювання здобувачів вищої освіти за системою «ECTS».

62. Назвіть головні вимоги до створення робочої програми навчальної дисципліни.

63. Визначте чи може бути нині ефективною науково-дослідна робота кафедри у закладі вищої педагогічної освіти?

64. Назвіть інноваційні підходи до конспектування сучасної лекції. Як сприяє цьому організація індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти?

65. Визначте, як змінюється роль викладача як суб'єкта освітнього процесу.

66. Назвіть основні вимоги до написання й оформлення тексту курсових та кваліфікаційних робіт.

67. Запропонуйте новації для покращення ефективності лекцій та назвіть основні методичні вимоги до них.

68. Представте алгоритм підготовки доктора філософії до публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

69.Розкажіть базові психологічні складові професійної кар'єри сучасного викладача.

70.Яким є статус і повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні.

71.Складіть перелік та причини появи криз професійного становлення викладачів та їх професійні деформації у ході діяльності.

72.Охарактеризуйте процес організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти та назвіть її основні форми.

73.Визначте роль і місце проблемної лекції для підвищення ефективності освітнього процесу.

74.Особливості ефективної організації освітнього процесу у ЗВО.

75.Розкажіть про особистісно-орієнтоване навчання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у вищій школі.

76.Назвіть основні етапи розроблення тексту лекцій та підготовки лектора до такого виду навчальних занять у ЗВО.

77.Визначте основні закономірності вивчення дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО.

78.Назвіть базові критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти з дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія на іспиті.

79.Як ви вважаєте, чи можна підвищити ефективність організації діяльності викладача дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія у ЗВО.

80.Назвіть головні складові структури наукових знань здобувачів вищої освіти спеціальності історії та археології.

81.Складіть перелік інтерактивних методів викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія.

82.Назвіть основні функції, права і обов'язки куратора академічної групи.

83.Розкажіть про можливості удосконалення індивідуальних та групових консультацій здобувачів вищої освіти.

84.Охарактеризуйте основні елементи підготовки професіограми викладача історії та археології.

85.Визначте принципи ефективної організації музейної, архівної та археологічної практик.

86.Назвіть головні форми роботи кафедри ЗВО в сучасних умовах.

87.Розкажіть про складові, функції та види контролю навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.

88. Проаналізуйте базові принципи організації освітнього процесу в умовах **кредитної трансферно-накопичувальної системи у закладах вищої освіти.**

89. Назвіть основні методичні принципи ефективної організації навчальних занять у ЗВО.

90. Проаналізуйте систему дієвих контрольних заходів у закладах вищої освіти з дисциплін спеціальності історії та археології.

91. Визначте основні права й обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників.

92. Складіть перелік основних критеріїв оцінювання якості проведення іспитів і заліків.

93. Розкажіть як відбувається атестація наукових і науково-педагогічних кадрів з історії.

94. Запропонуйте тези до теми організації безперервної історичної освіти та її подальшого удосконалення.

95. З'ясуйте складові професійної компетентності викладачів ЗВО.

96. Назвіть основні складові базових педагогічних здібностей науково-педагогічних працівників.

97. Представте свою думку щодо визначення актуальності, предмету, мети й завдань курсу «Методика викладання історії у вищій школі».

98. Назвіть головні складові професійної діяльності викладача ЗВО.

99. Розкажіть про організацію та методика проведення індивідуальних занять на сучасному етапі.

100. Проаналізуйте складові навчальної, науково-дослідної, методичної та виховної діяльності викладача ЗВО.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія закладу вищої освіти - самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах законодавства.

Академічна доброчесність (*англ. Academic integrity*) - це сукупність етичних принципів та визначених законодавством правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та / або наукових (творчих) досягнень.

Академія – це галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Анотація (лат. *annotatio* – зауваження, примітка) – це коротка (10-20 рядків) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу. Для складання анотації слід уважно прочитати книгу, визначити кому вона адресована, ким і з якою метою може бути використана.

Академічна мобільність – це можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову

діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами.

Академічна свобода – це самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законодавством.

Акредитація освітньої програми – це оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності закладу вищої освіти за цією програмою на предмет забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти.

Атестація - це встановлення відповідності результатів навчання (наукової або творчої роботи) здобувачів вищої освіти вимогам освітньої програми та/або вимогам програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

Бесіда – це діалогічний метод навчання, при якому педагог шляхом спеціально підібраних запитань спонукає здобувачів вищої освіти до аналізу навчального матеріалу в певній логічній послідовності, формування відповідних висновків, узагальнень або його відтворення. Вона є багатофункціональною й потребує від викладача багатоманітних умінь.

Вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Галузь знань – це гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти широка предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей.

Графік навчального (освітнього) процесу – це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає календарні терміни теоретичної та практичної підготовки, підсумкового контролю (екзаменаційних сесій),

практики, підготовки дипломних робіт (проектів), атестації, канікул у закладі вищої освіти.

Дедуктивний метод навчання (від *латин.* – виведення) – це спосіб навчання, під час якого окремі положення логічно виводяться від загальних. Здатний розвивати абстрактне мислення та сприяє швидкому опануванню матеріалом.

Демонстрація – це метод, для якого характерними є застосування динамічних засобів наочності (кінофільмів, телепередач, діючих моделей, проведення дослідів тощо). Її дидактичні завдання: сприйняття; осмислення; закріплення, перевірка знань.

Державний стандарт освіти – це сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього рівня.

Дистанційна форма здобуття освіти - це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Ділова гра – це імітація професійної діяльності з допомогою якої відтворюється предметний і соціальний зміст майбутньої праці фахівця, моделюються такі системи стосунків, які характерні для повноцінної роботи.

Доктор мистецтва - це освітньо-творчий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра в аспірантурі (ад'юнктурі) нормативним строком чотири роки за умови виконання обсягу освітньої складової освітньо-наукової програми 30-60 кредитів ЄКТС.

Доктор філософії - це освітній і водночас науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра у творчій аспірантурі нормативним строком три роки за умови виконання обсягу освітньої складової освітньо-наукової програми 30-60 кредитів ЄКТС.

Дослідницький університет - заклад вищої освіти, що забезпечує розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти,

науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, для стимулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності і проведення міждисциплінарних досліджень та має відповідний статус.

Дуальна форма здобуття вищої освіти - це спосіб здобуття освіти здобувачами денної форми, що передбачає навчання на робочому місці на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації обсягом від 25 до 60 відсотків загального обсягу освітньої програми на основі договору та виконання посадових обов'язків відповідно до трудового договору.

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) – це система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Вона ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС.

Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) – це єдиний європейський освітній простір, всіх країн, які беруть участь у Болонському процесі, у сфері вищої освіти, уведений 2010 року.

Заклад вищої освіти – це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей.

Залишкові знання – це та частина навчального матеріалу, яка залишається в пам'яті здобувача вищої освіти після вивчення дисципліни і є достатньою для вивчення подальшого навчального модуля / початку його професійної діяльності.

Заочна форма здобуття вищої освіти - це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти шляхом поєднання навчальних занять і контрольних заходів під час короткочасних сесій та самостійного оволодіння освітньою програмою в період між ними з тривалістю періоду між навчальними заняттями та контрольними заходами не меншою, ніж один місяць.

Здобувачі вищої освіти – це особи, які навчаються у закладі вищої освіти на певному рівні вищої освіти (студенти, аспіранти та ін.) з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації.

Зміст освіти – це науково обґрунтована система дидактичного і методичного оформлення процесу формування знань, вмінь і навичок, а також досвіду творчої діяльності особистості у відповідності з освітнім рівнем. Визначається освітньо-професійною програмою підготовки, освітньо-кваліфікаційною характеристикою, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними документами і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах при організації освітнього процесу.

Змістовий модуль – це логічно завершена, відносно самостійна, цілісна частина навчального курсу, сукупність теоретичних і практичних завдань відповідного змісту та структури з розробленою системою навчально-методичного й індивідуально-технологічного забезпечення, необхідним компонентом якого є відповідні форми поточного та підсумкового рейтингового контролю. Модуль розглядається як відносно самостійна організаційно-методична структурна одиниця усередині навчальної дисципліни, яка включає цілі, логічно завершену одиницю навчального матеріалу, методичне керівництво до його засвоєння та систему контролю. Сукупність таких модулів утворює навчально-методичний комплекс (далі - НМК) навчальної дисципліни.

Зовнішнє незалежне оцінювання - це оцінювання результатів навчання, здобутих особою на певному освітньому рівні, яке здійснюється спеціально уповноваженою державою установою (організацією).

Ілюстрація – це допоміжний метод, який полягає в тому, щоб яскравіше викласти навчальний матеріал за допомогою статичної наочності (таблиць, малюнків, моделей, графіків, схем). Її дидактична мета – допомогти сприйняти, осмислити, повторити й закріпити навчальний матеріал, провести узагальнення та систематизацію, здійснити перевірку знань.

Імітаційна гра – це різновид ділової гри, яка відтворює (імітує) певну реальну ситуацію історичної діяльності задля поглиблення професійних знань чи цілеспрямованого вироблення умінь.

Індивідуальне заняття – це один видів навчальних занять у закладі вищої освіти, що проводиться з окремими здобувачами освіти з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. Такі заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану здобувача освіти і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з однієї або декількох навчальних дисциплін.

Індивідуальний навчальний план здобувача вищої освіти – це нормативний документ, за яким здійснюється його навчання з урахуванням вимог ОПП / ОНП відповідного рівня підготовки та особистих освітньо-професійних інтересів і потреб здобувачів вищої освіти. Складений на кожний навчальний рік на підставі робочого навчального плану факультету і структурно-логічної схеми підготовки, він містить усі нормативні та вибіркові навчальні дисципліни, вибрані здобувачами вищої освіти. Методичне керівництво та контроль навчання здобувачів вищої освіти за індивідуальним навчальним планом здійснює декан факультету (директор ННІ) й відповідні кафедри.

Індуктивний метод навчання (*латин.* – зведення) – це спосіб навчання, під час якого від спостереження та розгляду окремих явищ переходять до встановлення загальних правил і законів. Викладач пояснює факти, наводить приклади, підводячи здобувачів вищої освіти до узагальнення, виведення принципів, понять, норм.

Інститут – це галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний,

юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Інструктаж – це метод навчання, який передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, послідовністю дій, показ необхідних операцій та організацію навчальної роботи різними формами.

Іспити (екзамени) – форма підсумкової перевірки та оцінювання академічних досягнень здобувачів вищої освіти. Ще у закладах вищої освіти нової доби экзамени практикувалися двох видів – *закриті*, що проводилися педагогом у присутності керівника цього закладу освіти, та *відкриті*, на яких були присутні представники влади, духовенства, дворяни, батьки тощо.

Кафедра - це базовий структурний підрозділ закладу вищої освіти державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузевою групою спеціальностей, до складу якого входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Кваліфікаційна (випускна) робота - це результати проведеної здобувачем освіти під керівництвом наукового керівника науково-дослідної роботи за визначеною темою з демонстрацією уміння і здатності самостійно працювати зі спеціальною літературою, використовувати внутрішню і зовнішню інформацію, застосовувати різні методи дослідження, використовувати комп'ютерні програми,

використовуючи комплекс методів дослідження, що відбувається на заключному етапі навчання у закладі вищої освіти.

Кваліфікація – це офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту.

Коледж – це заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступеня бакалавра та/або молодшого бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження та/або творчу мистецьку діяльність.

Колоквіум (від лат. *colloquium* – розмова, бесіда) або **мікро-залік** – це вид аудиторного чи позааудиторного заняття, де здійснюється обов'язкове опитування за однією чи декількома найбільш важливими темами, розділам навчального предмета.

Компетентність – це здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей.

Консультація (від лат. *consultatio* – звертання за порадою) – це один із основних видів навчальних занять у закладах вищої освіти, що передбачає надання здобувач освіти потрібної допомоги у засвоєнні теоретичних знань і виробленні практичних умінь і навичок шляхом відповіді викладача на конкретні запитання або пояснення окремих теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування.

Контроль дидактичний (фр. *contrôle* від *contrerôle* – подвійний список) – це педагогічний супровід, спостереження і перевірку успішності навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Контроль залишкових знань – це управління якістю підготовки фахівців, який багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю.

Кооперативна (групова) навчальна діяльність - це форма (модель) організації навчання в малих групах здобувачів освіти, об'єднаних спільною навчальною метою.

Кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (кредит ЄКТС / залікова одиниця) – це уніфікована одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС. Кредити ECTS передбачають всі види роботи – лекції, практичні та лабораторні роботи, семінари, консультації, практичні заняття, самостійну роботу, екзамени, дипломне проєктування, виконання кваліфікаційної роботи та інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням.

Кредитно-модульна система – це модель організації освітнього процесу, яка ґрунтується на поєднанні двох складових: кредитів (залікових освітніх одиниць) та модульної технології навчання і охоплює зміст, форми та засоби навчального процесу, форми контролю навчальної діяльності здобувачів вищої освіти в процесі аудиторної і самостійної роботи та якості його знань і умінь.

Курсова робота – це самостійно виконане здобувачами вищої освіти навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему, здійснене з метою закріплення, систематизація, поглиблення знань з навчальної дисципліни та формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду в певній галузі науки;

Лабораторне заняття (від лат. *labor* – труднощі, робота; *laboro* – трудитися, працювати, долати труднощі, турбуватися) – це один з видів навчальних занять у закладах вищої освіти, яке проводиться за завданням викладача із застосуванням теоретичних знань на практиці.

Ліцензія – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Ліцензування – це процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність відповідно до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, а також засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища.

Магістр - це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми за умови виконання обсягу освітньо-професійної програми підготовки магістра - 90-120 кредитів ЄКТС чи обсяг освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС.

Мережева форма здобуття вищої освіти - це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю закладу вищої освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

Метод (із грец. – спосіб пізнання або шлях дослідження) – це ключове поняття в організації та реалізації процесу навчання.

Метод навчання – це впорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності викладачів і здобувачів вищої освіти, спрямований на розв'язання навчальних завдань у закладах вищої освіти.

Модуль – це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчального предмета, практики, підсумкової атестації), що реалізується відповідними формами навчального процесу. Це може бути навіть блок дисциплін, які утворюють певну взаємопов'язану цілісність у складі освітньої програми, яка може розцінюватися як логічна підструктура усередині загальної структури програми, а також доповнення навчальних дисциплін практиками, курсовими, контрольними роботами, ІНДЗ тощо. По суті, модуль трактується як одиниця навчального плану з напрямку, що представляє

набір навчальних дисциплін, що відповідає вимогам кваліфікаційної характеристики.

Модульна технологія навчання – це педагогічна технологія, що передбачає модульну (блочну) побудову навчального матеріалу та його засвоєння шляхом послідовного та ґрунтового опрацювання навчальних модулів, мотивацію навчання на основі визначення цілей, значну самостійну навчально-пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти та різноманітні форми діагностики рівня його знань та вмій. Навчальний процес в умовах кредитно-модульної системи здійснюється за індивідуальними навчальними планами здобувачів вищої освіти. Модульна побудова навчального матеріалу – це структурування навчального матеріалу на основі модульної програми.

Модульно-розвивальний процес - найпрогресивніша форма, спосіб реалізації процесів соціалізації особистості, які передбачають оволодіння певною системою знань, норм і цінностей.

Молодший бакалавр - це освітній або освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої програми, обсяг якої становить 120 кредитів ЄКТС.

Навчальна програма – це нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності навчального процесу.

Навчальний план – це нормативний документ, що визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять і їх обсяг, графік освітнього процесу, форми і способи проведення поточного і підсумкового контролю.

Навчально-науковий інститут - структурний підрозділ університету, академії, інституту, що об'єднує відповідні кафедри,

лабораторії, науково-дослідні центри та експериментальні лабораторії, які провадять освітню діяльність і проводять наукові дослідження.

Навчально-педагогічна гра – це метод (форма) навчальної діяльності в умовних ситуаціях, спрямований на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, що фіксується в соціально та професійно закріплених способах здійснення предметних дій.

Наукова організація праці викладача (НОП) – це система заходів, спрямована на систематичне і безперервне вдосконалення умов праці викладача та здобувачів вищої освіти, тобто на забезпечення максимальної ефективності навчання і виховання студентів на основі раціонального використання часу, зусиль як педагога, так і здобувачів вищої освіти.

Наукові працівники - це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання.

Науково-педагогічні працівники - це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Національна рамка кваліфікацій – це системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів, призначений для використання органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин, навчальними закладами, роботодавцями, іншими юридичними і фізичними особами з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій.

Обговорення – це метод навчання, який залучає здобувачів вищої освіти до активного обміну відомостями, власними спостереженнями, досвідом, думками. Споріднений із методом бесіди, але не так структурований викладачем, а тому надає можливість здобувачам вищої освіти більш вільно в ширшому інформативному просторі виголошувати

власні думки. Ефективність обговорення залежить від переважання відкритих запитань.

Освітній процес - це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Освітня діяльність – це діяльність закладів освіти, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу.

Освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова чи освітньо-творча) програма – це єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій). Освітня програма може визначати єдину в її межах спеціалізацію або не передбачати спеціалізації.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) – це основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків.

Особа з особливими освітніми потребами – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття освіти.

Очна (денна, вечірня) форма здобуття вищої освіти - це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти, що передбачає проведення навчальних занять та практичної підготовки не менше 30 тижнів упродовж навчального року.

Педагогічна інновація (з лат. *in* - в, *novus*- новий, оновлення, зміна) - це введення нового в цілі, зміст методи і форми навчання і виховання, в організацію діяльності науково-педагогічних працівників у системі вищої освіти.

Підсумкова атестація здобувачів вищої освіти – це процедура встановлення екзаменаційною комісією закладу вищої освіти рівня сформованих компетентностей у осіб, які успішно виконали освітню (освітньо-професійну чи освітньо-наукову) програму на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів вищої освіти та освітньої програми для присудження першого або другого ступенів вищої освіти і присвоєння відповідної кваліфікації.

Практичне заняття (грец. *practicos* - діяльний) – це вид навчального заняття у закладі вищої освіти, на якому викладач організує детальний розгляд здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань.

Педагогічні працівники - це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти (викладач, методист) провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність.

Професійний стандарт - це інструментом для систематизації вмінь і навичок (створення посадових інструкцій), підготовки молодих фахівців, само- та оцінювання діяльності викладачів закладів вищої освіти, підвищення кваліфікації та професійного розвитку.

Рейтингова система оцінювання – це система визначення якості виконаної здобувачами вищої освіти навчальної роботи та рівня набутих ним знань та вмінь, що передбачає оцінювання в балах результатів, досягнутих під час поточного, модульного та семестрового контролю. Вона формується на засадах поопераційного контролю та накопичення рейтингових балів за різноманітну навчальну діяльність здобувачів вищої освіти за певний період навчання.

Результати навчання – це знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми (програмні результати навчання) або окремих освітніх компонентів.

Рецензія (лат. *recensio* – огляд, обстеження) – це коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції в якій здійснюється аналіз позитивних сторін і недоліків прочитаного, пропонуються аргументовані рекомендації щодо можливого удосконалення змісту чи форми подання. Рецензію слід підкріплювати науково обґрунтованими доказами, фактами, поясненнями.

Реферування (від лат. *refero*- повідомляю) – це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

Робоча програма навчальної дисципліни – це основний документ навчально-методичного забезпечення дисципліни, що є одним із складників робочої програми. Вимоги до її змісту встановлені п. 38 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності (програма навчальної дисципліни, заплановані результати навчання, порядок оцінювання результатів навчання, рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті).

Робочий навчальний план – нормативний документ, у якому конкретизуються форми проведення навчальних занять, їх обсяг, форми і засоби проведення поточного і підсумкового контролю на кожний семестр.

Розповідь – це послідовне розкриття змісту навчального матеріалу, у якому тлумачаться явища, події, поняття тощо. Її дидактична мета – забезпечення сприйняття, осмислення, первинного усвідомлення навчального матеріалу. У процесі викладання дисциплін спеціальності 032 Історія та археологія використовують такі різновиди розповіді: опис; виклад; пояснення (розкриття причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей); доповідь (усний виклад навчального матеріалу, який характеризується великим обсягом, складністю логічної побудови, сконцентрованістю розумових образів, доведень й узагальнень); вступ; коментоване читання.

Рольова гра – це навчальна гра у формі відображення певних сторін життєвої реальності, яка дає можливість поглибити професійні

знання та сформувати комунікативні вміння. Її особливість – створення інтересу до навчального матеріалу, який вивчається.

Самостійна робота – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі.

Семестровий екзамен – це форма підсумкового контролю засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичного і практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр.

Семестровий залік – це форма підсумкового контролю засвоєння здобувачем вищої освіти навчального матеріалу виключно на підставі результатів його навчально-творчої діяльності за програмою курсу протягом навчального семестру (оцінки на практичних, семінарських заняттях, результати виконання самостійної та індивідуальної роботи).

Семінарське заняття (лат. *seminarium* - розсадник) – це вид навчальних занять у закладах вищої освіти, який передбачає самостійне опрацювання здобувачами вищої освіти окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо.

Спеціальність – це гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти предметна область освіти і науки, яка об'єднує споріднені освітні програми, що передбачають спільні вимоги до компетентностей і результатів навчання випускників.

Спеціалізація – це складова спеціальності, що може визначатися закладом вищої освіти та передбачає одну або декілька профільних спеціалізованих освітніх програм вищої або післядипломної освіти;

Спостереження – це уважне, цілеспрямоване стеження за об'єктом вивчення у процесі теоретичного навчання чи проведення практики. Основна мета – сприйняття й осмислення. Спостереження має індивідуальний характер. Це діяльність здобувачів вищої освіти, яку

організовує викладач. За тривалістю спостереження може бути коротко- та довготривалим, неперервним і перервним.

Стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до освітніх програм вищої освіти, які є спільними для всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності.

Структурно-логічна схема підготовки – це наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної та освітньо-наукової програм підготовки.

Студентоцентроване навчання – це підхід до організації освітнього процесу, що передбачає: заохочення здобувачів вищої освіти до ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу; створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів вищої освіти, зокрема надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії; побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства між учасниками освітнього процесу

Традуктивний метод навчання (від *грец.* – відповідний) – це метод, заснований на аналогії. При цьому способом від схожості предмета за одними властивостями роблять висновок про схожість подібних предметів за іншими ознаками.

Тренінг - це форма навчального заняття, при якій викладач організовує заняття з практичними тренінговими технологіями (кейсами, мозковим штурмом, імітацією професійної діяльності тощо) відповідно до попередньо визначених тем.

Університет – це багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-

виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Факультет - це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що об'єднує не менш як три кафедри та/або лабораторії, які в державних і комунальних закладах вищої освіти в сукупності забезпечують підготовку не менше 200 здобувачів вищої освіти денної та дуальної форм здобуття освіти (крім факультетів вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів вищої освіти фізичного виховання і спорту, закладів вищої освіти культури та мистецтва).

Цитата (лат. *cito* – наводжу) – це дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік видання і сторінку. Цитування використовують для підтвердження власної думки.

Якість вищої освіти – це відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості.

Критерії оцінювання та засоби діагностики

Рейтинг здобувача з курсу складається з балів, що він отримує за:

- виконання завдань до семінарських занять;
- виконання ІНДЗ (у формі реферативного дослідження із теми, дотичної до предмету пошуку дисертації);
- опрацювання лекційного курсу;
- додаткових балів за участь у наукових заходах, написанні повідомлень, есе тощо.

Поточний контроль рівня знань аспірантів передбачає перевірку рівня підготовленості аспіранта до виконання конкретної роботи. Поточний контроль здійснюється за напрямками:

- контроль за систематичністю й активністю роботи на практичних заняттях;
- контроль за виконанням завдань для самостійного опрацювання поза межами аудиторних занять;
- контроль за рівнем засвоєння та творчого опрацювання у вигляді додаткових завдань (за необхідності).

Підсумковий контроль знань аспірантів здійснюється в кінці семестру у формі іспиту.

Підсумковий рейтинг обчислюється за формулою:

$$R_{\text{нід}} = R_{\text{сем.}} + R_{\text{індз}} + R_{\text{лек.}} = 45 + 35 + 20 = 100 \text{ балів, де}$$

$R_{\text{пр}}$ – рейтингові бали за виконання завдань до семінарських занять.

$R_{\text{індз}}$ (реферат) – рейтингові бали за виконання ІНДЗ.

$R_{\text{лекц.}}$ – рейтингові бали за опрацювання лекційного курсу.

Критерії нарахування балів.

Семінарське заняття оцінюється 5 балами:

«*відмінно*» – повна творча відповідь (більше 90% необхідної інформації), завдання семінарського заняття виконані творчо, без зауважень – 5 балів;

«добре» – повна відповідь (не менше 75% необхідної інформації), або повна відповідь з незначними помилками, які здобувач виправив після зауваження викладача. Завдання семінарського заняття виконані з незначними зауваженнями – 4 бали;

«задовільно» – повна або недостатньо повна відповідь на теоретичні запитання. Практичне завдання виконані із значними зауваженнями – 3-2 бали;

«достатньо» – участь в обговоренні теоретичних питань практичної роботи.

Завдання до семінарського заняття виконані частково (50%) – 1 бал.

За виконання практичних робіт здобувач може отримати максимум 45 балів.

ІНДЗ (дослідження у формі реферату) оцінюються 35 балами:

Критерії оцінювання:

– актуальність обраної теми та її кореляція із темою дисертації – 5 балів

– розгорнутий план реферату – 2 бали;

– обґрунтування актуальності, формулювання мети, завдань та визначення методів досягнення мети дослідження – 3 бали;

– самостійний та критичний аналіз змісту першоджерел. Логічність викладу матеріалу - 15 балів;

– доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, шляхи розв'язку проблеми (при презентації результатів дослідження) – 5 балів;

– дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів реферату – 5 балів.

Загальна оцінка:

«відмінно» – завдання реферативного дослідження виконано без зауважень – 25-35 балів;

«добре» – завдання реферативного дослідження виконано з незначними зауваженнями, які здобувач виправив самостійно – 20-25 балів;

«задовільно» – завдання реферативного дослідження виконано з певними недоліками, частину з яких здобувач виправив самостійно – 15-20 балів;

«достатньо» – завдання реферативного дослідження виконано частково, самостійно виправити помилки здобувач не може – до-15 балів.

Опрацювання питань лекційного курсу оцінюється 20 балами:

«відмінно» – повне опрацювання питань лекційного курсу (не менше 90% потрібної інформації) – 20-15 балів;

«добре» – достатньо повне опрацювання питань лекційного курсу (не менше 75% необхідної інформації) або повне з незначними неточностями – 15-10 балів;

«задовільно» – неповне опрацювання питань лекційного курсу (більше 60% необхідної інформації) – 10-5 балів;

«незадовільно» – опрацювання питань лекційного курсу менше 60% необхідної інформації з грубими помилками 0–5 балів.

Здобувачі, рейтинг яких по закінченню вивчення курсу складає більше 60 балів, мають право залишити за собою набраний упродовж навчання рейтинг та отримати підсумкову оцінку.

Здобувачі, які по закінченню вивчення курсу набрали менше 60 балів, але мають бали за реферат або бажають покращити свій рейтинг, виконують контрольну роботу (тестові завдання), що оцінюється 25 балами. У такому випадку підсумковий рейтинг обчислюється за формулою:

$$R_{\text{під}} = R_{\text{сем}} + R_{\text{реф}} + R_{\text{лк}} + R_{\text{кр}}, \text{ де}$$

$R_{\text{сем}}$ – рейтингові бали за виконання завдань до семінарських занять.

$R_{\text{реф}}$ – рейтингові бали за виконання ІНДЗ.

$R_{\text{лк}}$ – рейтингові бали за опрацювання лекційного курсу).

$R_{\text{екз}}$ – рейтингові бали за контрольну роботу (підсумковий тест).

Загальна сума балів у такому випадку не може перевищувати **80** балів.

Розподіл балів за видами навчальної діяльності

№ з/п	Види навчальної діяльності, кількість тем	Максимальна кількість балів за одну тему	Загальна кількість балів	Форма підсумкової контролю
1.	Опрацювання лекційного матеріалу (8)	2	16	Залік
2	Практичні заняття	5	45	

	(9)			
3	Самостійна робота (8)	2	16	
4	Контрольна робота (тестові завдання (1))	23	23	
			100	

Шкала оцінювання

За шкалою ECTS	За 100 бальною шкалою ECTS	Значення оцінки за рівнями сформованості ЗК, ФК, ПРН
A	90-100	Високий рівень володіння сформованими компетентностями, ПРН
B	82-89	Достатній рівень володіння ЗК, ФК, ПРН
C	74-81	Середньо-достатній рівень володіння ЗК, ФК, ПРН
D	64-73	Середній рівень володіння ЗК, ФК, ПРН
E	60-63	Рівень оволодіння ЗК, ФК, ПРН
FX	35-59	Низький рівень володіння ЗК, ФК, ПРН
F	0-34	Дуже низький рівень володіння ЗК, ФК, ПРН

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Рекомендовані джерела, інформаційні ресурси та література

Основна література

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2004. 328 с.
2. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 159 с.
3. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії. Київ: Генеза, 1996. 208 с.
4. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 159 с.
5. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
6. Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе. Учение о методах. Теория урока. Мосева: Просвещение, 1968. 431 с.
7. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
8. Галлагер Кармел. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості: Посібник для вчителів / Пер. з англ. Харків: Харківська правозахисна група, 2001. 40 с.
9. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. Москва: Просвещение, 1988. 208 с.
10. Гончарова Н. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В., 2009. 328 с.
11. Горохівський П. І. Вивчення курсу „Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі”: Методичні рекомендації для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань: ПП Жовтий О., 2013. 84 с.

12.Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О., 2012. 256 с.

13.Горохівський П.І. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань: ПП Жовтий О.О, 2013. 294 с.

14.Дайри Н. Г. Обучение истории в старших классах средней школы. Москва: Просвещение, 1966. 436 с.

15.Джеджула О. М. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ВНАУ, 2021. 208 с.

16.Дубінський В.А. Методика викладання історії в школі. Навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. Вид. 2-ге доповнене і виправлене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 88 с.

17.Запорожец Н. И. Развитие умений и навыков учащихся в процессе преподавания истории (4-8 кл.). Пособие для учителей. Москва: Просвещение, 1978. 144 с.

18.Єфімова В. О. Історія: Методичні рекомендації щодо проведення навчальної практики. Харків: Вид. група «Основа», 2004. 144 с.

19.Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.

20.Козлова Г. М. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, 2014. 200 с.

21.Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.

22.Курилів В. Методика викладання історії: навч. посібник. Львів, Торонто: Світ, 2003. 248 с.

23.Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії. Посібник учителя. Харків: Вид. група «Основа», 2006. 96 с.

24.Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории: Пособие для учителя. Москва: Просвещение, 1982. 191 с.

25.Маринченко Г. М. Методика викладання історії у закладах вищої освіти. Київ : Олді+, 2021. 292 с.

26.Михайличенко О.В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі: навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2009. 122 с.

27.Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с. URL: <https://studfile.net/preview/5319594/> (дата звернення: 25.04.2022).

28.Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

29.Старсва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Навч. посібник. Миколаїв: Вид-во «Ліон», 2007. 332 с.

30.Стражев А. И. Методика преподавания истории в школе. Москва: Просвещение, 1964. 285 с.

31.Степанищев А. Т. Методика преподавания и изучения истории: в 2-х чч. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002.

32.Степанков В. С. Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ (методичні поради для підготовки до семінарських занять та завдання самостійної роботи для студентів магістратури спеціальності 8.02030201 Історія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету, 2014. 28 с. URL: <https://docplayer.net/67534196-Methodika-vikladannya-istorichnih-disciplin-u-vnz.html> (дата звернення: 25.04.2022).

33.Стинська В. В., Прокопів Л. М., Нагачевська З. І., Савчук Б. П., Стражнікова І. В., Ковальчук В. М., Салига Н. М. Актуальні проблеми розвитку вищої освіти: навч.-метод. посіб. [За заг. ред. В.Стинської, Л.Прокопів]. Івано-Франківськ, 2021. 430 с.

34.Стинська В. В. Методика викладання у вищій школі. Методичні рекомендації. Івано-Франківськ: НАІР, 2016. 65 с.

35.Студеникин М. Ф. Методика преподавания истории в школе. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 240 с.

36.Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Допоміжні джерела інформації

37. Акінфіїв О. Реферат як приклад дослідницької роботи. *Історія в школі*. 1998. №8. С.16–21.

38. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання: Навч. посіб. Київ: ІСДО, 1993. 220 с.

39. Бережна С.В. Про підготовку майбутніх вчителів історії до інноваційної діяльності. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»*. Харків, 2017. С.7–12.

40. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол.: М. Алексівець, Л. Алексівець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 1, ч. 2. С. 134-139.

41. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень. : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_nauko_vykh_doslidzhen.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

42. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Горбенко С. Л., Кущенко І.В., Лапко А.Г. Супрун М.О. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.]. Київ : Атіка, 2012. 272 с.

43. Булгакова Н.Б., Рахманов В.О. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. Київ: НАУ, 2012. 204 с. URL: <https://docplayer.net/62907871-Metodika-vikladannya-u-vishchiiy-shkoli.html> (дата звернення: 15.04.2022).

44. Вакарчук І. Якість освіти і вільна траєкторія студента. *УКУ*. URL: <https://ucu.edu.ua/news/ivan-vakarchuk-yakist-osvity-i-vilna-trajektoriya-studenta/> (дата звернення: 25.04.2022).

45. Венцева Н. О. Дискусійні методи на уроках історії України: 7-8 кл. Харків: Вид. група «Основа», 2006. 128 с.

46. Видриган М. В. Методика викладання філософії: Навчальний посібник. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького 2020. 180 с. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/4080/1/vidrigan.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
47. Вища освіта в Україні : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. Київ: Знання, 2005. 327 с.
48. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
49. Вступ до методики викладання історії в школі : консп. лекції / уклад. : А.В. Мінаєв, Т.В. Мінаєва. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 20 с.
50. Гирич І. Українська історична освіта на початку ХХІ ст. : від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого» як «свого». *Історія в школах України*. 2009. № 5. С. 3–7.
51. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
52. Грицевский И. М. Работа учителя с учебником при подготовке к уроку истории. Москва: Просвещение, 1987. 80 с.
53. Гриценко А. П. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс). 6 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 144 с. (Серія «Мій конспект»).
54. Гриценко А. П. Всесвітня історія. 7 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 87[1] с. (Серія «Мій конспект»).
55. Гриценко А. П. Всесвітня історія. 7 клас (до підручника О. І. Пометун, Ю.Б. Малієнко). Харків: Вид. група «Основа», 2016. 72 с. (Серія «Мій конспект»).
56. Гриценко А. П. Всесвітня історія. 8 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 79[1] с. (Серія «Мій конспект»).
57. Гриценко А. П. Всесвітня історія. 8 клас (за підручником Н.Г. Подальк, І.Б. Лукач, Ю.Б. Малієнко). Харків: Вид. група «Основа», 2017. 86 (2) с. (Серія «Мій конспект»).

58. Гриценко А. П. Всесвітня історія. 11 клас. Стандартний та академічний рівні. Харків: Вид. група «Основа», 2017. 80 с. (Серія «Мій конспект»).

59. Гриценко А. Досвід створення мультимедійного підручника з історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 2. 310 с. С. 147-151. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/27-2_2020.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

60. Гриценко А. П. Історія України. 9 клас. Компетентнісно орієнтовані завдання. Посібник для вчителя. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 48 с.

61. Гриценко А. П. Історія України. 9 клас. Компетентнісно орієнтовані завдання. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 48 с.

62. Гриценко А. П. Історія України. 8 клас. Компетентнісно орієнтовані завдання. Посібник для вчителя. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 48 с.

63. Гриценко А. П. Історія України. 8 клас. Компетентнісно орієнтовані завдання. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 48 с.

64. Гриценко А.П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2022-1-48-108-117> (дата звернення: 29.05.2022).

65. Гриценко А. П., Рубленко В. М. Пропедевтичний курс «Вступ до історії». 5 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2019. 72 с. (Серія «Мій конспект»).

66. Гриценко А. П. Усі уроки «Всесвітня історія». 8 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2016. 174(2) с.

67. Гриценко А. П. Усі уроки «Всесвітня історія». 9 клас. Харків : Вид. група «Основа», 2016. 235 [5] с.
68. Гриценко А. П. Усі уроки «Всесвітня історія». 7 клас. Х.: Вид. група «Основа», 2015. 190(2) с.
69. Гриценко А. П. Усі уроки до курсу «Всесвітня історія». 10 клас. Стандартний та академічний рівні. Х.: Вид. група «Основа», 2012. 239 с.
70. Гриценко А. П. Усі уроки до курсу «Історія України». 10 клас. Стандартний та академічний рівні. Х.: Вид. група «Основа», 2012. 221 с.
71. Гузик Н. В. Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості учнів. *Історія в школах України*. 1998. № 7. С. 12–18.
72. Дзюба П.А., Зайцева Т.А. Посібник до вивчення дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін в вищій школі» : посіб. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 24 с. URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/e336cb642df073131b084bf98f20547cNavch_pos_MV_FDVSH.pdf (дата звернення: 25.04.2022).
73. Евристика і дидактика математики. *Матеріали Міжнародної науково-методичної дистанційної конференції молодих учених, аспірантів і студентів*. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2009. 224 с.
74. Жуковська В. В. Методичні рекомендації до написання, оформлення і захисту дипломних робіт з лінгвістичних дисциплін (для студентів Навчально-наукового інституту іноземної філології освітньо-кваліфікаційних рівнів “бакалавр”, “спеціаліст” та “магістр”). Житомир, 2011. 87 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6125/1/11zvvmrn.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
75. Завдання для самостійної роботи студента і методичні рекомендації щодо їх виконання з навчальної дисципліни мистецтво публічного виступу (дисципліна вільного вибору студентів). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 14 с.
76. Зайченко І. Педагогіка і методика навчання у вищій школі : навч. посіб. 2–е вид., переробл. і допов. Київ: Ліра, 2017. 456 с.
77. Згуровський, М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України: навчально-

методичне видання / Мін-во освіти і науки України, Нац. технічний ун-т України "КПІ". Київ: НТУУ "КПІ", 2006. 544 с.

78. Ільченко А.М., Шейко С.В. Вища освіта і Болонський процес: Навчально-методичний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. 316 с.

79. Інноваційні технології: теорія, методологія та практика в сучасній науці. Колективна монографія. / укладачі: Бахов І.С., Бохонова Т.Ю., Гроза В.А., Лещинський О.Л., Тихонова В.В., Томашук О.П., Гончаренко Н.В., Євсюков О.Ф., Рижиков В.С. Кропивницький, КП «Поліграфія», 2017. 270 с. URL: <https://uchika.in.ua/innovacijni-tehnologiyi-teoriya-metodologiya-ta-praktika-v-suc.html> (дата звернення: 25.04.2022).

80. Інноваційні технології у викладанні історії. Блог вчителя історії. URL: <http://sadirina.blogspot.com/2016/01/blog-post.html> (дата звернення: 25.04.2022).

81. Кляп М. Інноваційні методи навчання у ВНЗ як інструмент інтернаціоналізації вищої освіти України. *Вища освіта України*. 2015. № 4. С. 45-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2015_4_9 (дата звернення: 25.06.2022).

82. Конкурентоспроможність вищої освіти в умовах інформаційного суспільства : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, доц. Н. І. Холявко. Чернігів : ЧНТУ, 2020. Том II: Науково-практичні засади підвищення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти. 2020. 192 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14177/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%8F_%D0%A2.2.pdf (дата звернення: 21.05.2022).

83. Кушніяр А.П. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії. *XV Хмурівські читання - кафедра ТiМСО Обласна науково-практична Інтернет-конференція*. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura15/2019/10/19/kushnyar-alla-pavlivna-interaktyvni-metody-navchannya-yak-sposib-rozvytku-tvorchyh-zdibnostej-uchniv-na-urokah-istoriji/> (дата звернення: 15.06.2022).

84. Методика викладання у вищій школі. Плани семінарських занять та методичні рекомендації / Укладач Н. Ф. Мисак. Львів: Львівський національний аграрний університет, 2015. 49 с.

85. Методика викладання у вищій школі. Робоча навчальна програма для студентів напряму підготовки 8.13010201— високі технології. / Укладач: Головка Н. І. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 30 с.

86. Методика проведення практичних і семінарських занять. URL: <https://lektsii.org/15-68415.html> (дата звернення: 25.04.2022).

87. Методичні основи організації тестового контролю знань. URL: <https://lektsii.com/2-103469.html> (дата звернення: 25.04.2022).

88. Методичний вісник історичного факультету № 9. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 240 с.

89. Мирошниченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності «Історія») навч. посіб. / за ред. Баханова К. О. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 296 с.

90. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті Київ: «Шкільний світ», 2001. 16 с.

91. Нікітіна І. П., Нікітін Ю. О., Шеліхова В. В., Кожемяка О. Л. Науково-дослідницька діяльність учнів. 5-11 клас. Харків: Вид. група «Основа», 2006. 144 с.

92. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалифик. пед. кадров / Е. Полат, М. Бухарина, М. Моисеева, А. Петрова; под ред. Е. С. Полат. Москва: Академия, 1999. 464 с.

93. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с. URL: <https://subject.com.ua/pdf/254.pdf>

94. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.

95. Панченко В. В. Вимоги до організації контролю навчальної

діяльності у вищих педагогічних закладах освіти. *Педагогіка в системі гуманітарного знання* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 року). Херсон : Гельветика, 2017. С. 16–18 URL: <http://www.molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/24sept2017/4.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

96. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

97. Пометун О., Фрейман Г. Нові підходи до вибору структурування історичної освіти. *Історія в школах України*. 2000. № 1. С. 2-7.

98. Прищак М. Д., Залюбівська О.Б. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій. Вінниця : ВНТУ, 2019. 150 с.

99. Про основні напрямки реформування вищої освіти в Україні. Указ Президента України 12 вересня 1995 р. № 832/95. Київ: Міленіум, 2001. 470 с.

100. Психолого-педагогічні засади діяльності вищої школи : Навчальний посібник / укл. Н. В. Заблоцька-Сеннікова Сєверодонецьк : ПП «Поліграф-Сервіс», 2015. 167 с.

101. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник. Київ, 2003. 116 с.

102. Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 лютого 2016 р. Київ: Міленіум, 2016. 358 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u169/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_2.pdf (дата звернення: 08.05.2022).

103. Романовський О. Г. Солодовник Т. О. Дидактичні системи у вищій школі : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. 86 с. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI->

Press/23191/1/Romanovskyi_Dydaktychni_systemy_2016.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

104. Сергієнко В. П., Гриценко А. П. Особливості класифікації мультимедійних засобів навчання у процесі вивчення історії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2020. Вип. 1 (42). С. 183-191. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2020-1-42-183-191> (дата звернення: 03.05.2022).

105. Сучасний науково-методичний супровід регіональних та зональних шкіл новаторства керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників із питань дошкільної, загальної середньої та післядипломної освіти в контексті закону України «Про освіту» : тематичний збірник праць / упоряд. : А. А. Волосюк за заг. редакцією В. В. Олійника. Рівне : РОІППО, 2016. 245 с. URL: http://roippo.org.ua/activities/scientific_methodological/school_innovation.php/687/ (дата звернення: 04.05.2022).

106. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України : монографія / Інститут вищої освіти НАПН України; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2013. 282 с.

107. Туркот Т. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Кондор, 2011. 628 с.

108. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.

109. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 351 с.

110. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. 2-е вид., доп. Київ: Академвидав, 2014. 456 с.

Інформаційні ресурси

111. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України.
URL: <http://mon.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2022).
112. Офіційний веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2022).
113. Класифікатор професій: ДК 003: 2010 / [розроб.: М. Гаврицька та ін.]. Київ : Соцінформ: Держспоживстандарт України, 2010. 746 с. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 21.05.2022).
114. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. Лист МОН України № 1/9-650 від 23.10.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).
115. Національна рамка кваліфікацій. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>. (дата звернення: 26.04.2022).
116. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 25.04.2022).
117. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23. 12. 1993 р. (у редакції від 05. 01. 2022 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>. (дата звернення: 30.05.2022).
118. Про вищу освіту. Закон України від 01. 07. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення: 25.04.2022).
119. Про освіту. Закон України від 05. 09. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 25.04.2022).
120. Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні. Указ Президента України від 9 жовтня 2001 р. № 941/2001.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941/2001#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

121. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26. 11. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

122. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 жовтня 2009 р. № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0943290-09#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

123. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 25.04.2022).

124. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Постанова Кабінету міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (у редакції від 24.07.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

125. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). Постанова Кабінету міністрів України від 20 січня 1998 р. № 98 (у редакції від 21.08.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

126. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004 – 2005 роки. Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.01.2004 р. № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0049290-04#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

127. Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). Лист міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2001 р. № 98 (у редакції від 21.08.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-168290-01#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

128. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelyapochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 14.05.2022).

129. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti> (дата звернення: 14.05.2022).

130. Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо)». Лист МОН України № 1/11-0681 від 15.08.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/akredytatsiya/instruktsiya-list/1-11-8681-vid-15082018-rekomendatsii-shchodo-zapobigannya-akademichnomu-plagiatu.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).

131. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень. Спеціальність 032 Історія та археологія. Наказ Міністерства освіти і науки України 29.04.2020 р. № 575. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/06/07/032.Ist.arkh-mahistr-1.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).

132. Стандарт вищої освіти України. Другий (магістерський) рівень. Спеціальність 032 Історія та археологія. Наказ Міністерства освіти і науки України 31.05.2021 р. № 603. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/829/82905/032_Ist_arkh-mahistr.pdf (дата звернення: 25.05.2022).

133. Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення. Лист Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 № 1/9-434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-434729-18#Text> (дата звернення: 31.05.2022).

ДЛЯ НОТАТОК

Електронне видання

Методика інноваційного викладання історичних
дисциплін у закладах вищої освіти

Навчально-методичний посібник

Підп. до розповсюдження 29.06.2022 р.

Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 16,28. Зам. No 3391

Видавництво Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка.

41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Києво-Московська, 24.

тел/факс (05444) 2-33-06.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК No678 від 19.11.2001.